

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

§

§

WYDZIAŁ PRAWA
I ADMINISTRACJI
Uniwersytet Łódzki

3 / 2023

Paragraf

STUDIA Z PRAWA I ADMINISTRACJI

Kolegium redakcyjne

Redaktor naczelny

dr hab. Łukasz Jan Korporowicz, prof. UŁ

Pierwszy zastępca Redaktora naczelnego

Daria Woźniak

Drugi zastępca Redaktora naczelnego

Joanna Bankowska

Sekretarze redakcji

Mateusz Nowak, Mikołaj Truszkowski

Rada naukowa

dr hab. Aldona Domańska, prof. UŁ

dr hab. Michał Gałędek, prof. UG

dr hab. Aneta Kaźmierska-Patrzyzna, prof. UŁ

dr Marcin Kostwiński (UŁ)

dr Tomasz Lachowski (UŁ)

dr hab. Monika Namysłowska, prof. UŁ

dr hab. Aldona Nawój-Śleszyński, prof. UŁ

dr hab. Andrzej Olaś (UJ)

dr Jarosław Olesiak (UŁ)

dr Ewa Staszewska (UŁ)

dr Monika Zalewska (UŁ)

Adres redakcji

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytetu Łódzkiego

90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

W WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

§

§

U WYDZIAŁ PRAWA
I ADMINISTRACJI
Uniwersytet Łódzki

3 / 2023

Paragraf

STUDIA Z PRAWA I ADMINISTRACJI

dr hab. Łukasz Jan Korporowicz, prof. UŁ – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
90-033 Łódź, ul. Stefana Kopcińskiego 8/12

Redaktor inicjujący

Sylwia Mosińska

Projekt okładki

Monika Rawska

Korekta techniczna

Elżbieta Rzymkowska

Redakcja językowa

Bogusława Kwiatkowska

Skład

AGENT PR

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2023

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.11133.23.0.C

Ark. wyd. 7,5; ark. druk. 12

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 635 55 77

Spis treści

Karolina Krupińska	
Proces wychodzenia Rosji z systemu Rady Europy	7
Patrycja Guziak	
Debata Hart-Devlin a samobójstwo – kontrowersje prawno-moralne	23
Patryk Łuczyński	
Nieprzerwalność urlopu wypoczynkowego a możliwość odwołania z urlopu przez pracodawcę	35
Wiktoria Dąbrowska, Natalia Zań	
Ewolucja ochrony konsumenta w przypadku braku zgodności towaru z umową. Uwagi w kontekście implementacji dyrektywy 2019/771 w sprawie niektórych aspektów umów sprzedaży towarów do prawa polskiego	47
Łukasz Tłuczkiwicz	
Dodatkowe zobowiązanie podatkowe w podatku od towarów i usług – instrument prewencyjny czy opresyjny? Glosa do wyroku Trybunału Sprawiedliwości z dnia 15 kwietnia 2021 r. w sprawie Grupa Warzywna Sp. z o.o. przeciwko Dyrektorowi Izby Administracji Skarbowej we Wrocławiu	61
Kamil Florczak	
Polski model zastępstwa Prezydenta	71
Rafał Kmiecik, Piotr Kosiński-Wajcht, Mateusz Nowak	
Wybrane prawne aspekty e-sportu	83

Karolina Krupińska*

Proces wychodzenia Rosji z systemu Rady Europy

Streszczenie

Członkostwo Federacji Rosyjskiej w Radzie Europy od początku budziło liczne kontrowersje. Niejednokrotnie Rosja była zawieszana w prawach członka Rady Europy w związku z licznymi naruszeniami fundamentalnych praw człowieka i spekulowano na temat wykluczenia Rosji z organizacji. Bezpośrednią przyczyną wyjścia Rosji z systemu Rady Europy okazała się być zbrojna agresja wobec Ukrainy, jednakże można zauważyć, że proces ten był długotrwały. W niniejszym artykule zostanie przedstawione ponad 25-letnie członkostwo Rosji w Radzie Europy. W pierwszej kolejności będzie to historia członkostwa Rosji w Radzie Europy, następnie zostanie zaprezentowane stanowisko Rosji jako strony Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, omówienie wybranych naruszeń praw człowieka podczas konfliktów zbrojnych, przyczyny historyczne, które wpłynęły na wyjście Federacji Rosyjskiej z Rady Europy oraz reformę systemu prawa w Rosji.

Słowa kluczowe: Rosja, prawo międzynarodowe, prawa człowieka, Ukraina, Rada Europy, Europejska Konwencja Praw Człowieka

The process of Russia's exit from the Council of Europe

Abstract

Membership of the Russian Federation in the Council of Europe has been controversial from the start. Russia has been repeatedly suspended from the Council of Europe for numerous violations of fundamental human rights and there has been speculation about Russia's exclusion from the organization. The direct cause of Russia's exit from the Council of Europe system turned out to be armed aggression against Ukraine, however it can be noted that this process was long-lasting. This article will present more than 25 years of Russia's membership in the Council of Europe. First of all, the history of Russia's membership in the Council of Europe will be presented, then Russia's position as a party to the European Convention on Human Rights, selected violations of human rights during armed conflicts, historical reasons that influenced the exit of the Russian Federation from the Council of Europe and the reform of the legal system in Russia.

Keywords: Russia, international law, human rights, Ukraine, Council of Europe, European Convention on Human Rights

* Autorka jest studentką IV roku prawa. Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: karolina.krupinska@edu.uni.lodz.pl

1. Historia członkostwa Federacji Rosyjskiej w Radzie Europy

Rada Europy jest jedną z najważniejszych organizacji międzynarodowych, która zajmuje się przede wszystkim ochroną praw człowieka, demokracji oraz rządów państwa¹. Prace nad utworzeniem instytucji, która będzie zrzeszać demokratyczne państwa Europy, zostały zapoczątkowane w maju 1948 r. Również w tym samym roku została wydana odezwa do mieszkańców Europy, która głosiła, iż głównym celem instytucji jest zjednoczenie Europy gwarantujące rządy demokratyczne oraz swobodny przepływ towaru i usług².

Statut Rady Europy został podpisany 4 maja 1949 r. Do pierwotnych członków zaliczamy: Belgię, Danię, Francję, Holandię, Irlandię, Luksemburg, Norwegię, Szwecję, Wielką Brytanię oraz Włochy. Z upływem lat zaczęto przyjmować inne państwa europejskie. W ten sposób w 1989 r. do organizacji przynależały już 23 państwa.

Federacja Rosyjska złożyła wniosek o wstąpienie do Rady Europy 7 maja 1992 r. Ze względu na toczący się konflikt zbrojny w Czeczenii w roku 1995 procedura rozpatrywania wniosku została przerwana. Jednak została ona wznowiona w tym samym roku, ponieważ Rosja ogłosiła próby politycznego rozwiązania konfliktu³.

Rosja stała się 39 członkiem Rady Europy 28 lutego 1996 r. Był to moment przygotowań do wyborów prezydenckich, a wstąpienie do nowej organizacji było postrzegane przez nowy rząd jako międzynarodowe polityczne uznanie „nowej” Rosji, która planuje demokratyczny rozwój⁴.

Aby stać się członkiem Rady, należało spełnić przesłanki określone w art. 3 Statutu. Przesłanki były następujące: państwo powinno przestrzegać zasad praworządności, praw i podstawowych wolności człowieka oraz dążyć do realizacji celów postawionych przez Radę Europy, tj.: obrona praw człowieka i demokracji, kształtowanie tożsamości europejskiej, rozwiązywanie problemów społecznych, takich jak ksenofobia, tolerancja czy ochrona środowiska. Ważnym aspektem dla Rady Europy było rozwijanie partnerstwa politycznego z państwami Europy Środkowo-Wschodniej, wspierając je w reformach⁵. Aby stać się członkiem Rady Europy, państwo musi spełniać takie warunki, jak: przeprowadzanie regularnych i wolnych wyborów oraz przystąpienie do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPCz)⁶.

Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPCz) jest organem, który zapewnia przestrzeganie praw człowieka. Wyrażając chęć dołączenia do Rady Europy, Rosja zapewniła, iż jest gotowa przestrzegać zasad i polityki zgodnej z normami europejskimi. Jednakże problem polega na tym, że nie każda norma jest akceptowalna dla Rosji, która wyrażała często otwarty sprzeciw wobec decyzji ETPCz, tłumacząc go tym, iż postronny obserwator nie zawsze jest w stanie poprawnie ocenić sytuację wewnątrz kraju związaną z jego specyfiką prawodawstwa czy mentalności⁷.

Zgodnie ze Statutem Rady Europy istnieją dwie możliwości ustania członkostwa. Pierwsza to wystąpienie państwa z organizacji, druga zaś to jego zawieszenie, następnie wezwanie do wystąpienia, a jeżeli zachodzi taka konieczność, gdy dane państwo narusza art. 3 Statutu – usuwa się je. Jeżeli państwo członkowskie nie wywiązuje się z zobowiązań finansowych, możliwe jest jego zawieszenie w uczestnictwie w pracach Komitetu Ministrów oraz Zgromadzenia Parlamentarnego⁸.

W przeszłości procedura ustania członkostwa została wszczęta przeciwko Grecji w związku z wojсковym zamachem stanu w 1967 r. Dwa lata później Grecja sama ogłosiła zamiar wystąpienia z Rady.

1 *Polska w Radzie Europy*, <https://www.gov.pl/web/re/rosja-wykluczona-z-rady-europy> (dostęp: 30.04.2022).

2 W. Czaplński, A. Wyrozumski, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2014, s. 483–484.

3 M.P. Vladimirovič, <https://www.ombudsman.perm.ru/priorities/se/>, tłum. własne (dostęp: 11.05.2022).

4 A.E. Bodrova, *Rossia v Sovete Evropy*, <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiya-v-sovete-evropy/viewer>, 2012, s. 1–2, tłum. własne (dostęp: 11.05.2022).

5 W. Czaplński, A. Wyrozumski, *Prawo...*, s. 483–484.

6 Tamże, s. 485.

7 A.E. Bodrova, *Rossia...*

8 W. Czaplński, A. Wyrozumski, *Prawo...*, s. 485.

Turcja w latach 1981–1986 została zawieszona, aczkolwiek ze względów politycznych, w tym przede wszystkim jej znaczenia w ramach NATO, nie zostały podjęte dalsze kroki⁹.

W związku ze zbrojną napaścią Rosji na Ukrainę 25 lutego 2022 r. Rada Europy wszczęła procedurę zawieszenia członkostwa¹⁰. W tym samym czasie Rosja złożyła oświadczenie o wystąpieniu z organizacji. Minister spraw zagranicznych Rosji Siergiej Ławrow poinformował o tej decyzji w liście skierowanym do Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy. Uważa się, że takie działanie miało na celu wyprzedzić postanowienie o wykluczeniu Rosji z organizacji¹¹.

Decyzja ta była argumentowana przez MSZ Rosji w sposób następujący: „nieprzyjazne Rosji kraje UE i NATO kontynuują politykę niszczenia tej organizacji oraz wspólnej przestrzeni humanitarnej i prawnej w Europie”¹². Dodatkowo Federacja Rosyjska twierdzi, iż państwa UE wspólnie z NATO obrały: „kurs na zniszczenie Rady Europy i wspólnej przestrzeni humanitarno-prawnej w Europie”¹³. W wydanych komunikatach MSZ Rosji podkreśliło, że bieg wydarzeń jest nieodwracalny.

16 marca 2022 r. została przyjęta jednogłośnie rezolucja przez Komitet Delegatów Ministrów Rady Europy odnośnie do wykluczenia Federacji Rosyjskiej z Rady Europy¹⁴. Wydanie takiej rezolucji argumentowano tym, że Rosja, atakując Ukrainę, narusza postanowienia zawarte w art. 3 Statutu Rady Europy, który stanowi, że: „Każdy członek Rady Europy uznaje zasadę praworządności oraz zasadę, iż wszystkie osoby pozostające pod jego jurysdykcją korzystają z praw człowieka i podstawowych wolności; musi też szczerze i wydatnie współpracować dla urzeczywistnienia celu Rady określonego w rozdziale I”¹⁵.

Należy zwrócić uwagę na to, że już wcześniej Federacja Rosyjska wykazywała pewne symptomy, iż może wyjść z Rady Europy – nawet z własnej inicjatywy. Przykładem takiej inicjatywy był w 2011 r. projekt ustawy Aleksandra Torszyna, którego założeniem było ograniczenie wpływu ETPCz na system prawny Federacji Rosyjskiej. Ostatecznie – projekt nigdy nie został zatwierdzony¹⁶.

Jednakże istnieje szereg spraw, które miały wpływ na wyjście Federacji Rosyjskiej z Rady Europy. Możemy podzielić je na historyczne takie jak brak rozliczeń za zbrodnie reżimu komunistycznego, który prezydent Rosji Władimir Putin próbuje rehabilitować, oraz współczesne, do których można zaliczyć wątek nieuznawanego Naddniestrza, wojnę z Gruzją, aneksję Krymu czy sprawę Donbasu, które zostaną bardziej szczegółowo przedstawione w dalszej części artykułu.

2. Federacja Rosyjska jako strona Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

Europejska Konwencja Praw Człowieka jest to karta podstawowych praw i wolności człowieka dla krajów członkowskich w Radzie Europy. To zespół kryteriów, które powinny przestrzegać rządy demokratyczne, stanowi wspólną wartość dla europejskich demokracji. Nie ulega wątpliwości, że Konwencja zapewnia porządek prawny w sferze ochrony praw jednostki¹⁷.

9 Tamże.

10 P. Mering, *Rosja wyszła z Rady Europy*, <https://bezprawnik.pl/rosja-wyszla-z-rady-europy/> (dostęp: 11.05.2022).

11 K. Sobczak, *Rosja nie czeka na wyrzucenie, sama rezygnuje z członkostwa w Radzie Europy*, <https://www.prawo.pl/prawo/rosja-odchodzi-z-rady-europy,513703.html> (dostęp: 11.05.2022).

12 Tamże.

13 Tamże.

14 *Polska w Radzie Europy*, <https://www.gov.pl/web/re/rosja-wykluczona-z-rady-europy> (dostęp: 30.04.2022).

15 Statut Rady Europy przyjęty w Londynie dnia 5 maja 1949 r. (Dz.U. z 1994 r., nr 118, poz. 565).

16 N. Korčenkova, *Ideū Aleksandra Toršina usvaivali četyre goda*, <https://www.kommersant.ru/doc/2895725>, 2016, tłum. własne (dostęp: 30.04.2022).

17 M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 19.

Konwencja została otwarta do podpisu 4 listopada 1950 r., następnie po uzyskaniu 10 niezbędnych ratyfikacji weszła w życie 3 września 1953 r. Warunkiem uzyskania członkostwa w Radzie Europy jest stanie się stroną Konwencji¹⁸.

Przede wszystkim Konwencja zapewnia ponadnarodową kontrolę aktów i działań państwa, pokrzywdzeni z własnej inicjatywy mogą wnosić skargi, co odróżnia ją od innych aktów prawa międzynarodowego. Warto również zwrócić uwagę na to, iż skargi nie tylko mogą wnosić osoby fizyczne, ale i osoby prawne. Jest to sąd dla około 800 mln ludzi, który od 1960 r. wydał ponad 20 tys. orzeczeń¹⁹. Sędzia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (MTS) w Hadze prof. H. Lauterpacht podkreślił, iż dzięki Europejskiej Konwencji Praw Człowieka zmienił się status jednostki z przedmiotu międzynarodowego na podmiot międzynarodowy²⁰.

Rosja ratyfikowała Europejską Konwencję Praw Człowieka 5 maja 1998 r. Już od samego początku sprawa Rosji jako strony Konwencji była niezwykle subtelna, ponieważ bardzo często naruszała ona Konwencję oraz nie wykonywała orzeczeń ETPCz. Jest to państwo, które najdłużej blokowało wejście w życie protokołu 14 do Konwencji poprzez nieratyfikowanie go. Protokół 14 miał na celu wzmocnienie systemu i kontroli wykonywania orzeczeń. W latach 2004–2006 wszystkie państwa członkowskie postanowiły go ratyfikować z wyjątkiem Rosji. Już wtedy Rada Europy zaczęła poważnie myśleć nad wykluczeniem Federacji Rosyjskiej z organizacji. Dopiero w 2010 r. Rosja zgodziła się na ratyfikowanie tego protokołu²¹.

Jednakże od kilku lat można było zaobserwować napięte stosunki pomiędzy Rosją a Radą Europy głównie spowodowane tym, że orzeczenia ETPCz nie były wykonywane przez Rosję oraz rosnącą liczbę skarg i wyroków przeciwko niej²².

Istnieje jednak pogląd, iż Rosja zdecydowała się przystąpić do Rady Europy w celu podkreślenia swojej geopolitycznej tożsamości, a nie po to, aby podzielać wartości i standardy europejskie²³.

W 1994 r. został przygotowany raport odnośnie do zgodności rosyjskiego porządku prawnego ze standardami Rady Europy, z którego wynikało, iż podstawowe prawa i wolności nie zostały zagwarantowane w tym państwie. Mimo wszystko państwo to stało się członkiem organizacji, ponieważ postanowiono nie izolować kraju, a integrować z pozostałymi członkami oraz poprawić sytuację mieszkańców Rosji, aby nie dochodziło do naruszeń praw jednostek²⁴. Niestety, kraj ten stał się państwem wiodącym w liczbie i jakości naruszeń Konwencji.

Od początku swojego członkostwa Rosja okazała się być państwem, które nie przestrzega praw człowieka. W ciągu pierwszych 3 lat członkostwa Rosji żadna skarga z tego kraju nie została poddana do rozpoznania merytorycznego. Od momentu ratyfikacji EKPCz przez Rosję wydano blisko 2700 wyroków, w których stwierdzono naruszenie praw człowieka. Rosja była państwem, które najczęściej naruszała Konwencję, do momentu wykluczenia jej z Rady Europy zajmowała drugie miejsce pod względem naruszeń ETPCz. Na pierwszym miejscu znalazła się Turcja (z wynikiem 3645), zaś na trzecim Włochy (2410)²⁵.

Należy zwrócić uwagę na to, że Rosja jest rekordzistą odnośnie do naruszenia prawa do życia. Spośród 547 spraw rozpatrzonych przez Trybunał 57% dotyczyło właśnie Rosji. Oprócz prawa do życia

18 Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, <https://www.gov.pl/web/rodzina/europejska-konwencja-o-ochronie-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosci> (dostęp: 30.04.2022).

19 B. Ziemblicki, *Rosja jako strona Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Toruń 2021, s. 804.

20 M.A. Nowicki, *Wokół...*, s. 19.

21 B. Ziemblicki, *Rosja...*, s. 804.

22 Tamże, s. 805.

23 Tamże, s. 806.

24 Tamże, s. 806–807.

25 Tamże, s. 807–808.

również często był naruszany zakaz tortur (40% spośród wydanych orzeczeń), prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (28%) czy prawo do skutecznego środka odwoławczego (24%)²⁶.

Warto wspomnieć o tym, że w 2013 r. Rosja znalazła się na 49 miejscu w światowym rankingu niewolnictwa. W południowej części kraju przyczyniły się do tego trudne warunki bytowe oraz wojna na Kaukazie. Niewolnicy oprócz wykonywania pracy podlegali torturom, byli to zazwyczaj żebracy, osoby porwane, osoby wywiezione z represjonowanych regionów Rosji, a nawet imigranci, którzy przyjechali z biedniejszych krajów Azji w poszukiwaniu lepszego życia²⁷.

Biorąc pod uwagę powyższe informacje, ochrona praw człowieka w Federacji Rosyjskiej była trudna do wyegzekwowania. Skutki łamania praw człowieka okazały się być niezwykle dotkliwe dla Rosjan.

3. Rosja w Radzie Europy – naruszanie praw człowieka podczas konfliktów zbrojnych

a) Czeczenia

Jak już zostało napisane wcześniej, Federacja Rosyjska od początku swojego członkostwa w Radzie Europy nie przestrzegała Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Podczas ubiegania się o wstąpienie do Rady Rosja była w trakcie konfliktu zbrojnego z Czeczenią (1994–1996). Federacja Rosyjska zapewniła, że uda jej się rozwiązać dyplomatycznie ten konflikt, dzięki czemu już w 1996 r. stała się członkiem organizacji. Jednakże w 1999 r. rozpoczęła się II wojna czeczeńska, która była okrutniejsza od poprzedniej. Pomimo licznych próśb Rady Europy, ignorowanych przez Rosję, sytuacja doprowadziła Radę Europy do zawieszenia Rosji jako członka organizacji²⁸.

Druga wojna czeczeńska trwała od 1999 do 2009 r. Przyczyną wybuchu konfliktu była agresja islamistów na Dagestan oraz seria wybuchów w Moskwie, o przeprowadzenie których oskarżano Czeczenów. W tym czasie ówczesny premier Rosji Władimir Putin wypowiedział walkę z terroryzmem, co znacznie przyczyniło się do zyskania przez niego większej popularności w kraju²⁹.

Według szacunków *Human Right Watch* wydano przeciwko Rosji ponad 210 orzeczeń, które dotyczyły naruszeń praw człowieka podczas wojny w Czeczenii³⁰. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż nie ścigano sprawców naruszeń, a jedynie częściowo zostały wypłacone odszkodowania dla ofiar. Oficjalnie konflikt zakończył się w 2009 r., jednak długo po nim wpływały skargi dotyczące naruszeń do Trybunału³¹.

Warto również wspomnieć o wyroku z dnia 18 grudnia 2012 r., *Aslakhanova i inni przeciwko Rosji* (skargi nr 2944/06, 8300/07, 42509/10, 50184/07 i 332/08), w którym 16 obywateli Rosji, mieszkających na terenie Czeczenii, oskarżyło państwo rosyjskie o zaginięcie ich krewnych po aresztowaniu w latach 2002–2004. Prokuratura wszczęła śledztwo, jednak nie ustalono, co stało się z krewnymi ofiar oraz nie ustalono tożsamości sprawców. Skarżący zarzucili, iż doszło do naruszenia art. 3 i 5 EKPCz³², a przede wszystkim uważali, że zostali narażeni na cierpienia psychiczne z powodu ich zaginięcia

26 Tamże, s. 808.

27 M. Będziński, *Prawa człowieka w Rosji – aktualna sytuacja*, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego” 2013, s. 268, <https://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-599f63d7-5f68-4d68-a7eb-8078a8453bd2> (dostęp: 30.04.2022).

28 B. Ziemblicki, *Rosja...*, s. 814.

29 A. Kadykało, *Wojny czeczeńskie – „błąd”, „hańba” czy „narodowa tragedia” Rosji? Obraz konfliktów rosyjsko-czeczeńskich w rosyjskich podręcznikach do historii*, „Roczniki Humanistyczne” 2017, t. 65, z. 7, s. 81.

30 *World Report 2014: Russia*, <https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/russia> (dostęp: 1.05.2022).

31 B. Ziemblicki, *Rosja...*, s. 815.

32 Art. 3 EKPCz stanowi, że: „Nikt nie może być poddany torturom ani niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”. Art. 5 EKPCz stanowi, że: „Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo”.

i bezprawnego charakteru pozbawienia ich wolności. Co więcej, pojawiły się zarzuty odnośnie do braku prowadzenia skutecznego śledztwa³³.

Trybunał stwierdził, że na podstawie przedstawionych faktów państwo rosyjskie prowadziło operacje sił bezpieczeństwa i w rezultacie sprawowało wyłączną kontrolę nad pozbawionymi wolności. Na podstawie rozpatrzonych spraw, dotyczących zaginięć w Czeczenii, Trybunał stwierdził, że jeśli osoba została zatrzymana przez niezidentyfikowanych funkcjonariuszy państwa, bez potwierdzenia tego, uważa się taką sytuację za zagrożenie życia. Państwo rosyjskie powoływało się na to, że śledztwo karne było w toku, dowody na przeprowadzenie operacji specjalnej nie istniały, co zaprzeczało pozbawieniu wolności i śmierci zatrzymanych ludzi³⁴.

W kontekście licznych zaginięć, które miały miejsce w latach 1999–2006, Trybunał zwrócił uwagę na braki śledztw karnych m.in.: na zwłokę z wszczęciem postępowania, niepodjęcie istotnych działań, brak przesłuchania oficerów wojska i sił bezpieczeństwa (którzy mogli być świadkiem bądź uczestniczyć w porwaniach), brak aktywności prokuratorów. Powyższe powody przyczyniły się do nieskutecznego prowadzenia śledztwa³⁵.

W konkluzji Trybunał stwierdził, że nadzór nad wykonaniem ostatecznych wyroków będzie należał do Komitetu Ministrów. Również ze względu na poważną i ogromną skalę naruszeń art. 2 i 3 wynikających z zaginięć na Kaukazie od 1999 r. Trybunał orzekł, że nie istnieje możliwość odroczenia rozpatrywania innych, podobnych spraw. Skarżący mieli otrzymać od Rosji zadośćuczynienie w różnej kwocie (w jednym przypadku było to 120 tys. euro) oraz równowartość poniesionych kosztów i wydatków³⁶.

b) Gruzja

Interwencja wojsk rosyjskich w Gruzji w 2008 r. trwała „zaledwie” 5 dni, aczkolwiek konflikt rosyjsko-gruziński trwa w praktyce do dziś. Głównym pretekstem do wypowiedzenia wojny były prowokacje ze strony Rosjan, którzy dążyli do poróżnienia pomiędzy Gruzinami a mieszkańcami Osetii Południowej. Pojawiły się również dążenia niepodległościowe ze strony mieszkańców Abchazji i Osetii Południowej. Do dziś Gruzja uznaje je za swoje terytorium³⁷.

W 2007 r. – jeszcze przed wybuchem walk – Gruzja złożyła skargę przeciwko Rosji (13255/07). Zarzucono stronie rosyjskiej, że zezwoliła na aresztowania, przetrzymywanie i zbiorowe wydalenia obywateli gruzińskich z terytorium Rosji, co skutkowało naruszeniem art. 3, 5, 8, 13, 14 i 18 EKPCz. Według Rosji były to działania odwetowe po aresztowaniu rosyjskich oficerów w Tbilisi, a obywatele gruzińscy zostali wydaleny z Federacji Rosyjskiej wyłącznie z powodu swojej narodowości. Międzynarodowa Federacja Praw Człowieka w swoim raporcie poinformowała, że doszło do tysięcy aresztowań obywateli gruzińskich, setek zatrzymań oraz wydaleń do Gruzji³⁸.

Trybunał zasądził kwotę 10 000 000 euro od państwa pozwanego – Rosji na rzecz Gruzji tytułem szkody niemajątkowej doznanej przez grupę co najmniej 1500 obywateli gruzińskich, ze względu na złamanie zakazu zbiorowego wydalania cudzoziemców, naruszenie prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego oraz zakaz tortur³⁹.

33 M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka: wybór orzeczeń 2012*, Wolters Kluwer Polska 2013, s. 24–28.

34 Tamże, s. 28–30.

35 Tamże, s. 30–31.

36 Tamże, s. 36–38.

37 10 lat temu zaczęła się wojna w Gruzji, <https://www.rp.pl/polityka/art1809951-10-lat-temu-zaczela-sie-wojna-w-gruzji> (dostęp: 2.05.2022).

38 Wyrok ETPCz z 31.01.2019 r., *Gruzja v. Rosja*, skarga nr 13255/07.

39 Załącznik G do Raportu z wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przez Polskę za 2019 r., <https://kirp.pl/wp-content/uploads/2020/05/raport-2919-zalacznik-g-orzeczenia-p.-in.-panstwom-.pdf> (dostęp: 2.05.2022).

Istotnym wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest wyrok z dnia 21 stycznia 2021 r. (skarga 38263/080) dotyczący konfliktu zbrojnego między Rosją a Gruzją w sierpniu 2008 r. Skarga odnosiła się do działań Rosji na terytoriach okupowanych, tj. Abchazji i Osetii Południowej, oraz kwestii jurysdykcji państwa rosyjskiego w trakcie konfliktu. Skarżący rząd twierdził, że Federacja Rosyjska naruszyła art. 2, 3, 5, 8 i 13 Konwencji oraz nie przeprowadziła dochodzeń w sprawie incydentów stanowiących podstawę jej naruszenia. Ponadto domagał się również „słusznego zadośćuczynienia za te naruszenia, w tym dochodzenia zgodne z Konwencją, środki naprawcze i odszkodowania dla poszkodowanych stron”⁴⁰.

Rząd rosyjski zakwestionował wniosek Gruzji. Jako powód podał, że zarzuty Gruzji odnoszą się do wydarzeń, które miały miejsce poza jurysdykcją i kontrolą Rosji. Trybunał zwrócił uwagę na to, że po zakończeniu działań wojennych Federacja Rosyjska cały czas sprawowała kontrolę nad Osetią Południową m.in.: poprzez obecność rosyjskiego wojska, mianowanie rosyjskich urzędników czy wydawanie mieszkańcom Osetii Południowej paszportów rosyjskich i zapewnienie im swobodnego wjazdu do Rosji od 2000 r. W Abchazji także Rosjanie sprawowali efektywną kontrolę poprzez zastosowanie *de facto* tych samych środków co w Osetii Południowej⁴¹.

Polityka „paszportyzacji”, którą wprowadziła Rosja na okupowanych terenach, była najbardziej wyrazistym przejawem polityki integracyjnej separatystycznych podmiotów z nią samą. Z tego powodu Rosja wypłaciła mieszkańcom Abchazji około 590 mln rubli w formie emerytur oraz 100 mln rubli przeznaczyła na Osetię Południową, a to wszystko dla ludności, która posiadała już rosyjskie paszporty. W ten sposób Moskwa zaczęła powoli budować kontrolę nad separatystycznymi republikami⁴².

W raporcie *Human Rights Watch* udokumentowano sześć umyślnych zabójstw na terytorium Gruzji, które w tym czasie było kontrolowane przez siły rosyjskie. Postawiono również zarzuty zabicia dwóch Gruzinów w Osetii Południowej oraz udokumentowano przez organizację *Human Rights Watch* egzekucję gruzińskiego więźnia i jeńców wojennych przez siły osetyjskie. Wszelkie zabójstwa poza sądem są zakazane na mocy art. 3 Konwencji Genewskiej. Naruszenie tego artykułu stanowi poważne naruszenie Konwencji i jest zbrodnią wojenną⁴³.

W swojej konkluzji Trybunał podkreślił, iż w przypadku okupowania terytorium przez inne państwo, to państwo okupujące terytorium powinno zostać pociągnięte do odpowiedzialności zgodnie z Konwencją za naruszenie praw człowieka. Mając na uwadze zgromadzone dowody, Trybunał stwierdził, iż postępowanie strony rosyjskiej było nieludzkie i miało na celu poniżyć ofiary wojny. Trybunał orzekł, że Federacja Rosyjska naruszyła art. 2, 3 i 8 Konwencji oraz art. 1 protokołu nr 1⁴⁴.

W wyroku z dnia 21 stycznia 2021 r. ETPCz orzekł, że Rosja ponosi odpowiedzialność za naruszenia praw człowieka, do jakich doszło w Gruzji w 2008 r. Wydanie takiego wyroku jest szansą dla Gruzji na uzyskanie odszkodowań od strony rosyjskiej dla ofiar konfliktu. Trybunał potwierdził, iż Federacja Rosyjska działała świadomie, aby zdestabilizować Gruzję, a władze w Abchazji i Osetii Południowej są w pełni podporządkowane Moskwie⁴⁵.

Warto zwrócić uwagę na to, że od wyroku Trybunału nie przysługuje apelacja. W momencie wydania wyroku istniało duże prawdopodobieństwo, że Rosja odmówi jego wykonania, powołując się na prymat prawa krajowego nad prawem międzynarodowym, jednakże z punktu widzenia tegoż prawa takie działanie jest uważane za bezprawne⁴⁶.

40 Wyrok ETPCz z 31.01.2019 r., *Gruzja v. Rosja*...

41 Tamże.

42 Tamże.

43 Tamże.

44 Tamże.

45 S. Zaręba, *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Gruzja przeciwko Rosji*, https://pism.pl/publikacje/Wyrok_Europejskiego_Trybunalu_Praw_Czlowieka__w_sprawie_Gruzja_przeciwko_Rosji (dostęp: 2.05.2022).

46 Tamże.

c) Ukraina

Aneksja Krymu dokonana przez Federację Rosyjską była pogwałceniem prawa międzynarodowego. Przed aneksją sytuacja wewnętrzna w Ukrainie była niezwykle burzliwa. Ówczesny prezydent Ukrainy Wiktor Janukowycz postanowił wstrzymać podpisanie umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, co w konsekwencji doprowadziło do ogromnych protestów (tzw. Euromajdan) na terenie całego kraju. Aby stłumić wystąpienia demonstrantów, wykorzystano jednostki specjalne – Berkut. Jednostki te zostały powołane przez ukraińskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w 1992 r. początkowo w celu zwalczania przestępstw zorganizowanych⁴⁷. W 2014 r. pojawiły się próby zlikwidowania rządu Janukowycza, wtedy wykorzystano jednostki specjalne Berkut przeciwko protestującym. Podczas krwawej pacyfikacji Majdanu kilkadziesiąt osób zostało rannych. Informacja ta bardzo szybko rozprzestrzeniła się w Internecie, co spowodowało, że coraz więcej osób, zdając sobie sprawę, że takie zachowanie może dotyczyć każdego z nich, zaczęło przychodzić na protesty. Według badań Kijowskiego Międzynarodowego Instytutu Socjologii ponad 70% respondentów deklaruowało, że to właśnie brutalność działań Berkutu skłoniła ich do udziału w protestach. Osoby, które zginęły w walce podczas rewolucji godności na przełomie 2013 i 2014 r., określa się mianem Niebiańskiej Sotni⁴⁸. Po tych wydarzeniach Wiktor Janukowycz postanowił uciec z kraju.

W tym samym czasie Rosja wkroczyła na obszar Krymu, argumentując ten fakt tym, iż potrzebna jest ochrona ludności rosyjskojęzycznej mieszkającej na Krymie. Skutkiem tej interwencji było wcielenie Krymu do części Federacji Rosyjskiej oraz przejście całkowitej kontroli nad tym terytorium. Aneksja ta nie została uznana przez społeczność międzynarodową⁴⁹.

Ukraina uważa, że od 27 lutego 2014 r. Rosja w sposób nieprzerwalny narusza prawa człowieka na Krymie. Wymienia naruszenie takich praw, jak prawo do życia, wolności od tortur, zakaz dyskryminacji czy prawo do rzetelnego procesu. W tym sporze niezwykle istotna jest jego data, ponieważ Ukraina twierdzi, że Rosja zaczęła kontrolować Półwysep Krymski od 27 lutego 2014 r. (czyli od momentu pojawienia się tzw. „zielonych ludzików”)⁵⁰, zaś Rosja uważa, że kontrolę nad Krymem sprawuje od 18 marca 2014 r. (od momentu podpisania traktatu o włączeniu Krymu i Sewastopolu do Federacji Rosyjskiej)⁵¹.

ETPCz podkreślił, że stanowisko prezentowane przez Kijów jest w pełni spójne i harmonijne, przedstawia szczegółowe informacje poparte konkretnymi dowodami. Trybunał jest zdania, że rosyjscy żołnierze brali czynny udział w działaniach na Krymie, do których zalicza m.in.: nielegalne zatrzymania, zaginięcia, przymusowe nadawanie obywatelstwa rosyjskiego, zamykanie nierosyjskich mediów, wywłaszczanie bez odszkodowania oraz zakaz używania języka ukraińskiego w szkołach⁵².

Trybunał uznał skargę Ukrainy za „częściowo dopuszczalną”. Taka decyzja jest niewątpliwie ważnym krokiem do pociągnięcia w przyszłości Rosji do odpowiedzialności w sprawie agresji na Ukrainę (choć pośrednio – bo sama EKPCz nie posługuje się pojęciem agresji, które przynależy do reżimu prawa

47 O. Perepadya, M. Ostaptschuk, A. Wojnarowska, <https://www.dw.com/pl/jednostka-specjalna-berkut-gotowi-na-wszystko/a-17441923>, 2014 (dostęp: 9.05.2022).

48 *Na Ukrainie obchody Dnia Bohaterów Niebiańskiej Sotni*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/na-ukrainie-obchody-dnia-bohaterow-niebiainskiej-sotni> (dostęp: 10.05.2022).

49 B. Ziemblicki, *Rosja...*, s. 816.

50 „Zielone ludziki” – jest to termin używany do określenia rosyjskich żołnierzy, którzy prowadzą zbrojne działania na Krymie oraz wschodzie Ukrainy. Nie posiadają żadnych oznaczeń, po których można byłoby zidentyfikować ich narodowość. W. Sokała, *Bez oznaczeń, dystynkcji i nazwiska. Rosyjskie zielone ludziki na Ukrainie*, <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/596967,zielone-ludziki-donbas-rosja-krym.html> (dostęp: 9.05.2022).

51 M. Marcinko, *Międzynarodowy, niemiędzynarodowy, czy „umiędzynarodowiony”? Uwagi na temat konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/68203/marcinko_miedzynarodowy_niemiedzynarodowy_czy_umiedzynarodowiony_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y, s. 36–27 (dostęp: 8.04.2023).

52 ETPCz: *skarga Ukrainy przeciwko Rosji po aneksji Krymu w 2014 r. „częściowo dopuszczalna”*, <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8068771,etpcz-skarga-ukrainy-przeciwko-rosji-po-aneksji-krymu-w-2014-r-czesciowo-dopuszczalna.html> (dostęp: 4.05.2022).

międzynarodowego publicznego). Warto nadmienić, iż w tym przypadku mamy do czynienia ze skargą międzypaństwową – czyli jedno państwo pozywa drugie państwo przed ETPCz. Taki rodzaj skarg jest niezwykle rzadki, od 1953 r. rozpatrzono 27 takich spraw⁵³.

Druga skarga (38334/18) dotyczyła zatrzymania i ścigania obywateli Ukrainy, którym postawiono zarzuty w sprawach karnych. Miejscem przetrzymywania i torturowania Ukraińców był komisariat. Jedną z ofiar był pan Andrij Szczekun, który został porwany, przetrzymywany na posterunku, a następnie „oddany” ludziom w ubraniach cywilnych i przewieziony do innego pomieszczenia. Podczas tej drogi oczy miał zaklejone taśmą klejącą. Więziono go 11 dni, podczas których był bity, rażony prądem, pocięty nożem, zmuszany do siedzenia nago na krześle w chłodni ze związanymi nogami i rękami czy pozbawiany jedzenia i snu. Przez cały okres przetrzymywania śledczy żądali od niego informacji na temat grantów ze Stanów Zjednoczonych i Kanady. Po odzyskaniu wolności lekarze ukraińscy orzekli, że mężczyzna był poddawany torturom⁵⁴.

Do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka złożono ponad 5000 indywidualnych skarg, dotyczących Półwyspu Krymskiego, wschodniej części Ukrainy oraz Donbasu. W związku z agresją na Ukrainę 10 kwietnia 2014 r. Rosja została zawieszona w jej prawach w Radzie Europy⁵⁵.

d) Naddniestrze

Nie ulega wątpliwości, że Federacja Rosyjska w sposób znaczący przyczyniła się do powstania Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej. 2 września 1990 r. ogłosiła ona swoją niepodległość. Jednakże od ponad ćwierćwiecza Naddniestrze pozostaje tzw. *quasi*-państwem, większość społeczności międzynarodowej nie uznaje tego państwa⁵⁶. Warto dodać, że uznania dokonały również 3 inne *quasi*-państwa, tj.: Abchazja, Osetia Południowa oraz nieuznawany przez żadne państwo Górny Karabach. W stosunkach międzynarodowych Naddniestrze traktowane jest jako region autonomiczny Republiki Mołdawii o szczególnym statusie. Wielonarodowy charakter Naddniestrza sprawiał, że jego położenie oraz kwestie historyczne od zawsze były zarzewiem konfliktów. Owe konflikty były spowodowane tym, że każde z sąsiadujących państw chciało zachować ten pas ziemi w swojej sferze wpływów⁵⁷.

Pod koniec lat 80. XX w. pojawiła się rywalizacja pomiędzy mieszkańcami Mołdawii a tęskniącymi za Związkiem Radzieckim mieszkańcami lewego brzegu Dniestru. Władze Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej ustanowiły język mołdawski jako jedyny język urzędowy (31 sierpnia 1989 r.). Ludność Naddniestrza, która była rosyjskojęzyczna, odebrała to za przejaw dyskryminacji, dlatego 2 września 1990 r., mimo sprzeciwu władz, przeprowadzono w Naddniestrzu referendum. Według wyników referendum większość mieszkańców była za utworzeniem Naddniestrzańskiej Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (NMSRR)⁵⁸.

Mołdawia, chcąc zachować Naddniestrze jako swoją część terytorium, wiosną 1992 r. przeprowadziła akcję zbrojną przeciwko Naddniestrzu. Do konfliktu postanowiła również dołączyć Rosja, a dokładnie 14. armia pod dowództwem Lebiedia, stając po stronie Naddniestrza. Konflikt zakończył się kilka miesięcy później w lipcu 1992 r., a rozejm został podpisany pod nadzorem Rosji, w wyniku którego Mołdawia straciła zwierzchnictwo nad Naddniestrzem⁵⁹.

53 Tamże.

54 Wyrok ETPCz z 10.08.2018 r. *Ukraina v. Rosja*, skarga nr 38334/18.

55 B. Ziemblicki, *Rosja...*, s. 816.

56 V. Serzhanova, *Powstanie Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej i jego implikacje*, <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171491862>, 2017, s. 1 (dostęp: 10.05.2022).

57 Tamże.

58 B. Dziwak, *Naddniestrze – państwo nieuznawane i ostatni przyczółek Związku Radzieckiego (informacje praktyczne)*, <https://bartekwpodrozy.pl/naddniestrze-co-warto-wiedziec/> (dostęp: 11.05.2022).

59 Tamże.

W 2012 r. Trybunał w sprawie *Catan i inni przeciwko Republice Mołdawii i Rosji* wydał wyrok dotyczący zakazu posługiwania się alfabetem łacińskim w szkołach w Naddniestrzu. We wrześniu 1992 r. Mołdawska Republika Naddniestrza (MRT) wprowadziła tzw.: „ustawę o językach”, według której język mołdawski i rumuński (języki urzędowe w MRT) muszą być pisane cyrylicą, a nie alfabetem łacińskim. W przypadku niezastosowania się do tego, uznawano to za wykroczenie administracyjne. Dwa lata później władze zakazały posługiwania się alfabetem łacińskim w szkołach. Placówki edukacyjne, które nie zgodziły się na posługiwanie się cyrylicą, były stopniowo zamykane. Ze skargami wystąpiło 170 obywateli, którzy zamieszkiwali MRT. Twierdzili, że zamknięcie szkół oraz podjęte przez władze środki doprowadziły do naruszenia prawa do nauki (art. 2 Protokołu nr 1), prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8) oraz że doszło do dyskryminacji (art. 14) EKPCz⁶⁰.

Trybunał musiał ustalić, czy skarżący pozostawali pod jurysdykcją Rosji, bowiem uważał, że władze rosyjskie uczestniczyły zbrojnie i politycznie przy tworzeniu separatystycznego Naddniestrza w latach 1991–1992. Dodał, że w okresie 1998–2004, podczas gdy Federacja Rosyjska ratyfikowała Konwencję, Trybunał orzekł, że Mołdawska Republika Naddniestrza przetrwała „dzięki pomocy wojskowej, ekonomicznej, finansowej i politycznej Rosji i pozostawała pod jej rzeczywistą władzą, a przynajmniej pod jej decydującym wpływem”. Na tej podstawie Trybunał uznał, że skarżący znajdowali się pod jurysdykcją Rosji⁶¹.

Federacja Rosyjska nie była w stanie przedstawić przed Trybunałem żadnych dowodów, z których mogłoby wynikać, że te ustalenia są nierzetelne.

W swojej konkluzji Trybunał orzekł, że Rosja powinna zapłacić każdemu ze skarżących po 6 tys. euro zadośćuczynienia za krzywdę moralną, jakiej doznali, oraz łącznie wszystkim skarżącym 50 tys. euro tytułem zwrotu kosztów i wydatków⁶².

Kolejnym istotnym wyrokiem, który wydał Trybunał, jest orzeczenie *Ilașcu i inni v. Mołdawia i Rosja* (skarga nr 48787/99). Sprawa dotyczyła trzech mężczyzn, którzy byli więzieni w Mołdawskiej Republice Transdniestrzańskiej. Jeden z nich Ilașcu został skazany przez sąd MRT w 1993 r. na śmierć oraz konfiskatę mienia. Pozostałym mężczyznom wymierzono kary od 12 do 15 lat więzienia i konfiskatę mienia⁶³.

W skardze do Trybunału pojawiły się zarzuty dotyczące naruszenia art. 6 ust. 1 Konwencji (jest to prawo do rzetelnego procesu), ponieważ nie był to właściwy sąd do skazania więźniów, postępowanie przed nim również było nierzetelne. Skarżący zarzucili także naruszenie ochrony własności i prawa do wolności i bezpieczeństwa. Ilașcu uważał, że z powodu skazania go na karę śmierci został naruszony art. 2 Konwencji (prawo do życia). Cała trójka więźniów skarżyła się również na warunki panujące w więzieniu (art. 3 i 8) oraz utrudnianie skorzystania z prawa do skargi (art. 34). Skarżący uważali, że to władze mołdawskie odpowiadają za te naruszenia, ponieważ nie podjęto odpowiednich kroków, które miałyby na celu powstrzymanie Federacji Rosyjskiej odpowiedzialnej za sytuację w Naddniestrzu, tj. sprawowanie faktycznej kontroli, stacjonujące wojsko, wspieranie separatystów⁶⁴.

Kara śmierci orzeczona przez MRT wobec Ilașcu została uchylona przez Sąd Najwyższy Mołdawii w lutym 1994 r., chociaż decyzja odnośnie do wykonania kary śmierci nie zapadła do dzisiaj⁶⁵.

Odnośnie do warunków pozbawienia wolności Trybunał orzekł, że Ilașcu przetrzymywano przez 8 lat w nieludzkich warunkach. Mężczyzna był w izolacji, nie miał kontaktu z innymi więźniami, potrzebował zgody na korespondencję, na kontakt z adwokatem czy na wizytę rodziny. Cela nawet zimą nie

⁶⁰ M.A. Nowicki, *Catan i inni przeciwko Republice Mołdowa i Rosji* (wyrok – 19 października 2012 r., Wielka Izba, Skargi nr 43370/04, 8252/05 i 18454/06), https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2012/11/Omowienie_orzeczenia_Catan_i_inni_przeciwko_Republice_Moldowa_i_Rosji.pdf, s. 1 (dostęp: 13.05.2022).

⁶¹ Tamże, s. 2–3.

⁶² Tamże, s. 8.

⁶³ M.A. Nowicki, *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka: wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005, s. 323–324.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże, s. 330.

była ogrzewana, nie było ani wentylacji, ani światła. W ramach kary pozbawiano go jedzenia, a prysznic mógł wziąć raz na kilka miesięcy. Takie warunki bytowe niekorzystnie wpłynęły na jego zdrowie, stopniowo je pogarszając. Został również pozbawiony lekarstw, które mogły poprawić stan jego zdrowia⁶⁶.

Trybunał podkreślił, że wydanie wyroku śmierci w połączeniu ze sposobem traktowania w więzieniu należy uznać za tortury (w rozumieniu art. 3 Konwencji), za które w pełni odpowiada Rosja⁶⁷.

Federacja Rosyjska zgodnie z orzeczeniem Trybunału powinna zapłacić Ilaşcu 180 tys. euro, a pozostałym dwóm mężczyznom 120 tys. euro w ramach zadośćuczynienia za szkody materialne oraz krzywdę, a także 14 tys. euro jako zwrot kosztów i wydatków za pomoc prawną Rady Europy⁶⁸.

4. Przyczyny historyczne, które „wypchnęły” Federację Rosyjską z Rady Europy

Rozpad Związku Radzieckiego w 1991 r. został określony przez Prezydenta Rosji Władimira Putina jako „największa katastrofa geopolityczna XX wieku”. Od rozpadu ZSRR upłynęło ponad 30 lat, aczkolwiek nie doszło do ostatecznego rozliczenia z sowieckim komunistycznym totalitarnym systemem. Obecna polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej zrezygnowała z działań mających na celu rozliczenie z totalitarną przeszłością i próbuje rehabilitować działania ZSRR poprzez tworzenie argumentów obrony dotyczących ewentualnej odpowiedzialności prawnej Rosji jako następcy Związku Radzieckiego⁶⁹.

Władimir Bukowski zwrócił się z apelem do społeczności międzynarodowej z wnioskiem o utworzenie Międzynarodowego Trybunału Karnego do potępienia zbrodni komunizmu. Miało być to wzorowane na Międzynarodowym Trybunale Wojskowym w Norymberdze⁷⁰. W swoim apelu w Rzymie zwrócił uwagę na to, że „Komunizm nie upadł wraz z murem berlińskim. Ta ideologia jest wciąż żywa na świecie, w państwach i partiach, które są otwarcie komunistyczne, oraz w politycznej i kulturalnej myśli, która minimalizuje zbrodnie komunizmu i próbuje je wymazać z pamięci”⁷¹.

Przemiany społeczno-polityczne rozpoczęły się w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 r. Pojawiły się dylematy dotyczące realizacji mechanizmów sprawiedliwości mających na celu rozliczenie z poprzednim systemem, niesprawiedliwością historyczną, represjami politycznymi i zbrodniami funkcjonariuszy reżimu komunistycznego. Głównymi wyzwaniem, jakie pojawiły się przed krajami, które odzyskały niepodległość, były problemy ciągłości prawnej pomiędzy starym a nowym reżimem, możliwość przeprowadzenia dekomunizacji, otwarcie archiwów byłych służb specjalnych, rehabilitacja ofiar czy zwrot mienia, które zostało zagarnięte przez komunistów⁷².

Organy ścigania krajów Europy Środkowo-Wschodniej nie odniosły się bezpośrednio do zbrodni radzieckich. Jednocześnie należy podkreślić, że najcięższe zbrodnie sowieckie nie ulegają przedawnieniu i w stosunku do niektórych można zastosować zasadę jurysdykcji powszechnej. Pierwsze takie nierozliczone przestępstwo z lat 30. XX w. dotyczyło ludności zamieszkującej ZSRR i wywołania sztucznego głodu na Ukrainie (Hołodomor) w latach 1932–1933⁷³.

66 Tamże, s. 332.

67 Tamże.

68 Tamże.

69 T. Lâhovskij, *Ot totalitarizma SSSR do Putinizma - vozmožen li novyj «Nürnberg -2» Otnositel'no sovetskih prestuplenij*, [w:] E. Tsybulenko, T. Lâhovskij, *Vyživat' râdom s imperiej: cena novejšej agressii Kremlâ*, Ivano-Frankovsk 2021, s. 135–136.

70 Tamże.

71 N. Nowotnik, *Pośmiertny apel Władimira Bukowskiego o Norymbergę dla komunizmu na 30-lecie upadku muru berlińskiego*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/posmiertny-apel-wladimira-bukowskiego-o-norymberge-dla-komunizmu-na-30-lecie-upadku> (dostęp: 18.05.2022).

72 T. Lâhovskij, *Ot totalitarizma SSSR...*, s. 150–151.

73 Tamże, s. 158–159.

Parlament Europejski przyjął rezolucję, w której uznał Wielki Głód za zbrodnię przeciwko ludzkości i przeciwko ludności Ukrainy. Państwo ukraińskie podjęło starania, aby Hołodomor został uznany na arenie międzynarodowej za ludobójstwo, którego dokonał sowiecki reżim komunistyczny. Były prezydent Ukrainy Wiktor Juszczenko wiele razy podkreślał, że uznanie tego aktu jest niezbędne dla Ukrainy, aby odzyskać historyczną sprawiedliwość, oraz jest niezbędne do dalszego rozwoju państwa. Wielki Głód na Ukrainie został uznany za akt ludobójstwa przez 26 państw, w tym również Polskę⁷⁴. Niestety, Federacja Rosyjska zupełnie inaczej postrzega klęskę głodu na Ukrainie, bagatelizując ją. Przede wszystkim Rosja sprzeciwia się odnoszeniu pojęcia Wielki Głód w kontekście tylko i wyłącznie Ukrainy, ponieważ w latach 30. XX w. istniało wiele regionów ZSRR, które dotknęła klęska głodu. Federacja Rosyjska cały czas jest zdania, że Hołodomor jest tylko tragedią, którą spowodowała przede wszystkim zła koniunktura gospodarcza⁷⁵.

Warto również wspomnieć o przestępstwach dokonanych przez sowieców podczas II wojny światowej, takich jak zbrodnia katyńska czy masowe deportacje w głąb krajów ZSRR. Jednakże w dzisiejszych czasach trudno byłoby osądzić sprawców wyżej wymienionych przestępstw ze względu na to, że większość z nich nie żyje⁷⁶.

W okresie rządów Władimira Putina postępowanie w sprawie zbrodni, które było prowadzone przez Generalną Wojskową Prokuraturę Federacji Rosyjskiej, zakończono. Początkowo odmawiano podawania wyników śledztwa do wiadomości publicznej. Następnie stwierdzono, że do danej sprawy nie istnieje żadna kwalifikacja prawna w Rosji do mordu zbiorowego. Według Rosjan Katyń nie był zbrodnią przeciwko ludności ani przestępstwem określanym mianem represji stalinowskiej. Innymi słowy można powiedzieć, że Kreml traktuje zbrodnię katyńską jako zbrodnię pospolitą bądź każe traktować jako coś, co nigdy nie miało miejsca⁷⁷.

ETPCz orzekł, że nie może ocenić rosyjskiego śledztwa w sprawie zbrodni Katyńskiej. Ponadto doszedł do wniosku, iż Rosja nie dopuściła się poniżającego traktowania względem rodzin ofiar. Trybunał zwrócił uwagę na to, że większość czynności śledczych w danej sprawie miało miejsce przed podpisaniem przez Federację Rosyjską konwencji⁷⁸.

Zbrodnie dokonane przez sowieców w państwach bałtyckich (Litwa, Łotwa i Estonia) również zasługują na zwrócenie uwagi. W 1991 r. Litwa odzyskała niepodległość i od razu przystąpiła do rozliczeń z sowiecką przeszłością. Przyjęto ustawę w 1998 r., która miała na celu wyłączenie z życia dawnych funkcjonariuszy NKWD czy KGB⁷⁹.

Sejm Litwy postanowił uchwalić specjalną ustawę (1992 r.) o odpowiedzialności za ludobójstwo na ludności Litwy. Litewscy prokuratorzy zbrodnię popełnioną na „leśnych braciach”⁸⁰ zakwalifikowali prawnie jako ludobójstwo z zamiarem zniszczenia całej grupy politycznej, jaką stanowili partyzanci⁸¹.

74 PE: *Wielki Głód na Ukrainie był zbrodnią przeciwko ludności*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_info/2008/PL/03A-DV-PRESSE_IPR\(2008\)10-22\(40408\)_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_info/2008/PL/03A-DV-PRESSE_IPR(2008)10-22(40408)_PL.pdf) (dostęp: 19.05.2022).

75 J. Moklak, *Hołodomor w pamięci historycznej Ukraińców*, <https://www.ejournals.eu/pliki/art/694/>, s. 1 (dostęp: 19.05.2022).

76 T. Láhovskij, *Ot totalitarizma SSSR...*, s. 159–160.

77 W. Wasilewski, *Mord w Katyniu*, <http://muzhp.pl/pl/e/1234/mord-w-katyniu-wywiad> (dostęp: 19.05.2022).

78 N. Nowotnik, *Europejski Trybunał Praw Człowieka nie może oceniać rosyjskiego śledztwa ws. Katynia*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/trybunal-praw-czlowieka-nie-moze-oceniac-rosyjskiego-sledztwa-ws-katynia> (dostęp: 11.07.2022).

79 T. Lachowski, *Sowieckie ludobójstwo i prawo międzynarodowe. Litewskie zmagania ze zbrodniami ZSRS w świetle orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Drelingas*, https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2021/12/riesw_2021-02-12.pdf, s. 2–4 (dostęp: 19.05.2022).

80 Leśni bracia – był to antysowiecki ruch oporu na terenach państw bałtyckich, stawiający opór komunistom w czasie II wojny światowej oraz po jej zakończeniu w latach 1944–1953.

81 T. Lachowski, *Sowieckie...*

Zbrodnie wojenne dokonane przez Sowietów na Litwie zostały uznane przez Trybunał za ludobójstwo. ETPCz podzielił zdanie Sądu Najwyższego Litwy, że „litewscy partyzanci byli częścią narodu litewskiego jako narodowej grupy etnicznej”⁸².

5. Reforma systemu prawa w Federacji Rosyjskiej

W 2018 r. został przygotowany przez Radę Europy raport dotyczący wpływu ETPCz na reformy systemu prawa w Federacji Rosyjskiej. W przygotowanym raporcie przytoczono stanowisko SN Federacji Rosyjskiej, w którym orzeczono, że wyroki wydane przez ETPCz mają moc wiążącą. Swoje stanowisko przedstawił również Konstytucyjny Sąd Federacji Rosyjskiej, który zwrócił uwagę na to, że przystąpienie Rosji do Konwencji zapewniło dodatkowe gwarancje dla ochrony praw człowieka, które zostały wyrażone w art. 2 Konstytucji. Rada Europy doceniła również to, że podczas swojego 20-letniego członkostwa Rosja przystąpiła do ponad 60 Konwencji. Najistotniejsze zmiany, jakie zostały dokonane, zazwyczaj dotyczyły nowelizacji procedury cywilnej oraz karnej. Jako przykład można wskazać warunki przetrzymywania oskarżonych (*Kalashnikov v. Russia*) czy arbitralnego przetrzymywania oskarżonych bez decyzji sądu (*Bednov v. Russia*)⁸³.

Jednakże, poddając się jurysdykcji ETPCz, Rosja wielokrotnie nie wywiązywała się z obowiązku wykonania wyroków Trybunału. W Konwencji nie przewidziano procedur, które miałyby na celu zdyscyplinować państwo, aby wykonało wyrok ETPCz. Przed ratyfikacją Protokołu 14 Konwencji istniała jedynie tzw. „opcja nuklearna” – zawieszenie bądź wykluczenie państwa z Rady Europy. Protokół został przyjęty w 2004 r., ale Federacja Rosyjska skutecznie blokowała go, dlatego wszedł w życie dopiero w 2010 r. Stanowisko Rosji uległo zmianie tylko dlatego, że zgodzono się, aby w składzie orzekającym przeciwko Rosji zasiadał sędzia z Rosji⁸⁴.

W 2020 r. doszło do zmiany Konstytucji Federacji Rosyjskiej. Najistotniejszą zmianą było ugruntowanie systemu superprezydenckiego w Rosji, który polegał na wzmocnieniu władzy prezydenta poprzez podporządkowanie władzy sądowniczej i osłabienie rządu. Również niezwykle istotną zmianą w Konstytucji FR było wprowadzenie zakazu implementacji na terytorium Federacji Rosyjskiej decyzji organów międzynarodowych, które byłyby sprzeczne z Konstytucją FR. Oznacza to, że wszelkie zobowiązania międzynarodowe nakładane przez sądy międzynarodowe i arbitrażowe będą wykonywane, jeśli nie są sprzeczne z porządkiem prawnym Federacji Rosyjskiej. Co więcej, w Konstytucji FR zakazano działań, które miałyby na celu odłączenie części terytorium Rosji (w ten sposób Rosja zwraca uwagę, iż aneksja Krymu jest nieodwracalna)⁸⁵.

W 2015 r. pojawiła się w Rosji ustawa, która umożliwia Sądowi Konstytucyjnemu prawo do respektowania bądź odrzucania orzeczeń międzynarodowych związanych z prawami człowieka. Według tej ustawy Sąd Konstytucyjny ma kierować się nadrzędnością Konstytucji Federacji Rosyjskiej⁸⁶.

⁸² Trybunał w Strasburgu uznał zbrodnie sowieckie na Litwie za ludobójstwo, <https://www.liberties.eu/pl/stories/drelingas-v-litwa-zbrodnie-sowieckie-uznane-za-ludobojstwo/16958> (dostęp: 11.07.2022).

⁸³ B. Ziemblicki, *Rosja...*, s. 808–809.

⁸⁴ Tamże, s. 819–820.

⁸⁵ M. Domańska, „Wieczny Putin” i reforma Rosyjskiej Konstytucji, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-03-13/wieczny-putin-i-reforma-rosyjskiej-konstytucji> (dostęp: 17.07.2022).

⁸⁶ Władimir Putin polecił rozważenie idei powołania krajowego trybunału praw człowieka, <https://forsal.pl/swiat/rosja/artykuly/8081873,wladimir-putin-polecil-rozważenie-idei-powolania-krajowego-trybunalu-praw-czlowieka.html> (dostęp: 17.07.2022).

6. Zakończenie

Członkostwo Federacji Rosyjskiej w Radzie Europy od początku wzbudzało wiele emocji. Przystąpienie do ETPCz było niezwykle ważnym krokiem w celu ochrony rosyjskiej ludności. Nie ulega wątpliwości, że orzecznictwo ETPCz wpłynęło na zmianę reformy systemu prawnego, jednakże wiele kwestii pozostało nierozwiązanych m.in. poprzez niewykonywanie orzeczeń Trybunału czy notoryczne naruszanie praw człowieka. Rosja była państwem, które najczęściej naruszało prawa człowieka, świadczy o tym liczba skarg wobec tego państwa. Poprzez członkostwo w Radzie Europy Federacja Rosyjska blokowała jej dalszy rozwój (odmowa ratyfikacji Protokołu 14 Konwencji). Podczas swojego członkostwa w Radzie Europy Rosja wielokrotnie naruszała fundamentalne prawa człowieka, przede wszystkim zakaz tortur, prawo do życia czy prawo do wolności. Zmiany dokonane w Konstytucji Federacji Rosyjskiej również są nie bez znaczenia, gdyż stanowią naruszenie prawa międzynarodowego.

W związku z powyższym Rosja wielokrotnie była zawieszana w prawach członka Rady Europy. 24 lutego 2022 r. Rosja przeprowadziła nieuzasadnioną i niesprowokowaną wojnę wobec Ukrainy. To wydarzenie stało się bezpośrednią przyczyną wykluczenia Rosji z systemu Rady Europy. Oznacza to, że ostatnie zabezpieczenia przed łamaniem praw człowieka w Rosji staną się niemożliwe i będą stanowiły tragedię dla ofiar nadużyć władzy.

Bibliografia

- Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2014.
- Kadykało A., *Wojny czeczeńskie – „błąd”, „hańba” czy „narodowa tragedia” Rosji? Obraz konfliktów rosyjsko-czeczeńskich w rosyjskich podręcznikach do historii*, „Roczniki Humanistyczne” 2017, t. 65, z. 7.
- Lâhovskij T., *Ot totalitarizma SSSR do Putinizma – vozmožen li novyj «Nûrnberg -2» Otnositel’no sovetskih prestupenij*, [w:] E. Tsybulenko, T. Lâhovskij, *Vyživat’ râdom s imperiej: cena novejszej agressii Kremlâ*, Ivano-Frankovsk 2021.
- Nowicki M.A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka: wybór orzeczeń 2012*, Wolters Kluwer Polska 2013.
- Nowicki M.A., *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka: wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005.
- Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Ziemblicki B., *Rosja jako strona Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Toruń 2021.

Akty prawne

Statut Rady Europy przyjęty w Londynie dnia 5 maja 1949 r. (Dz.U. z 1994 r., nr 118, poz. 565).

Orzecznictwo

Wyrok ETPCz z 10.08.2018 r., *Ukraina v. Rosja*, skarga nr 38334/18.

Wyrok ETPCz z 31.01.2019 r., *Gruzja v. Rosja*, skarga nr 13255/07.

Źródła internetowe

- 10 lat temu zaczęła się wojna w Gruzji, <https://www.rp.pl/polityka/art1809951-10-lat-temu-zaczela-sie-wojna-w-gruzji> (dostęp: 2.05.2022).
- Będźmirowski M., *Prawa człowieka w Rosji – aktualna sytuacja*, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego” 2013, s. 268, <https://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-599f63d7-5f68-4d68-a7eb-8078a8453bd2> (dostęp: 30.04.2022).
- Bodrova A.E., *Rossiâ v Sovete Evropy*, <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiya-v-sovete-evropy/viewer> (dostęp: 11.05.2022).
- Domańska M., „*Wieczny Putin*” i reforma Rosyjskiej Konstytucji, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-03-13/wieczny-putin-i-reforma-rosyjskiej-konstytucji> (dostęp: 17.07.2022).
- Dziwak B., *Naddniestrze – państwo nieuznawane i ostatni przyczółek Związku Radzieckiego (informacje praktyczne)*, <https://bartekwpodrozy.pl/naddniestrze-co-warto-wiedziec/> (dostęp: 11.05.2022).
- ETPCz: skarga Ukrainy przeciwko Rosji po aneksji Krymu w 2014 r. „częściowo dopuszczalna”, <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/8068771,etpcz-skarga-ukrainy-przeciwko-rosji-po-aneksji-krymu-w-2014-r-czesciowo-dopuszczalna.html> (dostęp: 4.05.2022).
- Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, <https://www.gov.pl/web/rodzina/europejska-konwencja-o-ochronie-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosc> (dostęp: 30.04.2022).
- Korčenkova N., *Ideû Aleksandra Toršina usvaivali čtyre goda*, <https://www.kommersant.ru/doc/2895725> (dostęp: 30.04.2022).
- Lachowski T., *Sowieckie ludobójstwo i prawo międzynarodowe. Litewskie zmagania ze zbrodniami ZSRS w świetle orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Drelingas*, https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2021/12/riesw_2021-02-12.pdf (dostęp: 19.05.2022).
- Marcinko M., *Międzynarodowy, niemiędzynarodowy, czy „umiędzynarodowiony”? Uwagi na temat konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/68203/marcinko_miedzynarodowy_niemiedzynarodowy_czy_umiedzynarodowiony_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 8.04.2023).
- Mering P., *Rosja wyszła z Rady Europy*, <https://bezprawnik.pl/rosja-wyszla-z-rady-europy/> (dostęp: 11.05.2022).
- Moklak J., *Hołodomor w pamięci historycznej Ukraińców*, <https://www.ejournals.eu/pliki/art/694/> (dostęp: 19.05.2022).
- Na Ukrainie obchody Dnia Bohaterów Niebiańskiej Sotni*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/na-ukrainie-obchody-dnia-bohaterow-niebianskiej-sotni> (dostęp: 10.05.2022).
- Nowicki M.A., *Catan i inni przeciwko Republice Mołdowa i Rosji (wyrok – 19 października 2012 r., Wielka Izba, Skargi nr 43370/04, 8252/05 i 18454/06)*, https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2012/11/Omowienie_orzeczenia_Catan_i_inni_przeciwko_Republice_Moldowa_i_Rosji.pdf (dostęp: 13.05.2022).
- Nowotnik N., *Europejski Trybunał Praw Człowieka nie może oceniać rosyjskiego śledztwa ws. Katynia*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/trybunal-praw-czlowieka-nie-moze-oceniac-rosyjskiego-sledztwa-ws-katynia> (dostęp: 11.07.2022).
- Nowotnik N., *Pośmiertny apel Władimira Bukowskiego o Norymbergę dla komunizmu na 30-lecie upadku muru berlińskiego*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/posmiertny-apel-wladimira-bukowskiego-o-norymberge-dla-komunizmu-na-30-lecie-upadku> (dostęp: 18.05.2022).
- PE: *Wielki Głód na Ukrainie był zbrodnią przeciwko ludności*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_info/2008/PL/03A-DV-PRESSE_IPR\(2008\)10-22\(40408\)_PL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_info/2008/PL/03A-DV-PRESSE_IPR(2008)10-22(40408)_PL.pdf) (dostęp: 19.05.2022).
- Perepadya O., Ostaptschuk M., Wojnarowska A., <https://www.dw.com/pl/jednostka-specjalna-berkut-gotowi-na-wszystko/a-17441923>, 2014 (dostęp: 9.05.2022).
- Polska w Radzie Europy*, <https://www.gov.pl/web/re/rosja-wykluczona-z-rady-europy> (dostęp: 30.04.2022).

- Serzhanova V., *Powstanie Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej i jego implikacje*, <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171491862>, 2017 (dostęp: 10.05.2022).
- Sobczak K., *Rosja nie czeka na wyrzucenie, sama rezygnuje z członkostwa w Radzie Europy*, <https://www.prawo.pl/prawo/rosja-odchodzi-z-rady-europy,513703.html> (dostęp: 11.05.2022).
- Sokała W., *Bez oznaczeń, dystynkcji i nazwiska. Rosyjskie zielone ludziki na Ukrainie*, <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/596967,zielone-ludziki-donbas-rosja-krym.html> (dostęp: 9.05.2022).
- Trybunał w Strasburgu uznał zbrodnie sowieckie na Litwie za ludobójstwo*, <https://www.liberties.eu/pl/stories/drelingas-v-litwa-zbrodnie-sowieckie-uznane-za-ludobojstwo/16958> (dostęp: 11.07.2022).
- Vladimirovič M.P., <https://www.ombudsman.perm.ru/priorities/se/> (dostęp: 11.05.2022).
- Wasilewski W., *Mord w Katyniu*, <http://muzhp.pl/pl/e/1234/mord-w-katyniu-wywiad> (dostęp: 19.05.2022).
- Władimir Putin polecił rozważenie idei powołania krajowego trybunału praw człowieka*, <https://forsal.pl/swiat/rosja/artykuly/8081873,wladimir-putin-polecil-rozważenie-idei-powolania-krajowego-trybunalu-praw-czlowieka.html> (dostęp: 17.07.2022).
- World report 2014: Russia*, <https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/russia> (dostęp: 1.05.2022).
- Załącznik G do Raportu z wykonywania wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przez Polskę za 2019 r.*, <https://kirp.pl/wp-content/uploads/2020/05/raport-2919-zalacznik-g-orzeczenia-p.-in.-panstwom-.pdf> (dostęp: 2.05.2022).
- Zaręba S., *Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Gruzja przeciwko Rosji*, https://pism.pl/publikacje/Wyrok_Europejskiego_Trybunalu_Praw_Czlowieka__w_sprawie_Gruzja_przeciwko_Rosji (dostęp: 2.05.2022).

Patrycja Guziak*

Debata Hart–Devlin a samobójstwo – kontrowersje prawno-moralne

Streszczenie

Akty samobójcze na przestrzeni wieków niewątpliwie stanowiły przedmiot kontrowersji na wielu płaszczyznach. Celem niniejszego artykułu jest opis tego zjawiska, a także przedstawienie dekryminalizacji samobójstw w ujęciu prawno-moralnym. Wykorzystując narzędzia dostarczone przez perspektywę historyczną, socjologiczną oraz filozoficznoprawną, autorka dokonuje analizy relacji między perspektywą prawną a etyczną w kontekście samobójstwa. Szczególną funkcję w tym zakresie pełni dziedzictwo jednej z najistotniejszych debat współczesnej filozofii prawa, jaką jest debata Hart–Devlin. Zarówno spojrzenie Hartowskie, jak i Devlinowskie nie prowadzi jednak do jednoznacznego rozstrzygnięcia, między innymi ze względu na dominujący w temacie samobójstwa konflikt wartości, jakimi są prawo do życia oraz wolność jednostki. Autorka dochodzi do wniosku, iż pomimo marginalnego znaczenia, jakie obecnie ma dyskurs w temacie samobójstwa, wnioski wynikające z jego analizy mogą stanowić przesłankę do dalszych rozważań w ramach sporu o moralizm.

Słowa kluczowe: prawo, moralność, Hart, Devlin, samobójstwo, moralizm

Suicide in light of the Hart–Devlin debate

Abstract

Throughout the years, suicidal acts were undoubtedly seen as a subject of controversy, both from the psychological and legal perspective. This paper aims to examine said matter, focusing on the law and morality aspect of the decriminalisation of suicide. The author analyses suicide by utilizing the historical, sociological, and philosophical perspective, drawing specifically on the legacy of the Hart–Devlin debate. Neither Hart’s, nor Devlin’s viewpoints present a satisfactory conclusion, the cause of it being the conflict between the two fundamental values: the right to life and freedom. In spite of the minor significance of suicide discourse nowadays, the conclusions stemming from its analysis may lead to further discoveries on the ground of philosophy of law.

Keywords: law, morality, Hart, Devlin, suicide, moralism

* Studentka III roku prawa. Uniwersytet Gdański, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: p.guziak@icloud.com, <https://orcid.org/0000-0001-9432-5583>

1. Wstęp

Problematyka samobójstwa jako zjawiska natury psychologicznej, ale także jako elementu prawa karnego, odgrywa znaczącą rolę jako przedmiot badań na wielu płaszczyznach. Rozważania poświęcone aktom autodestrukcyjnym oraz ich specyfice mogą również, ze względu na uwarunkowania historyczne oraz mnogość teorii opisujących je, doprowadzić do dyskusji o związkach między tymi aktami a moralnością. Pomimo faktu, iż dyskurs w tym obszarze ówczynie sytuuje się jako posiadający marginalne znaczenie ze względu na konsensus co do dekryminalizacji samobójstw, analiza tego zjawiska na gruncie filozoficznoprawnym może rzucić nowe światło na debaty toczące się w ramach sporu o moralizm. Istotną rolę bowiem w rozstrzygnięciu, czy ujęcie przypadków samobójstwa w ramy prawne jest rozwiązaniem „słusznym”, pełni odpowiedź na pytanie o relację między normami prawnymi i moralnymi, a także o samą „słusność” działań prawodawczych mających na celu inkorporację zasad etycznych do systemu prawnego. Pytanie to z kolei od lat postrzegane jest jako przedmiot dyskusji, m.in. ze względu na dziedzictwo debaty przeprowadzonej w ubiegłym wieku przez Herberta L.A. Harta i Patricka Devlina na kanwie Raportu Komisji Wolfendena. Wraz z publikacją owego raportu przestępstwo zostało bowiem oddzielone od grzechu, a w prawie karnym została wytyczona swojego rodzaju granica¹, co z kolei doprowadziło do skonfrontowania ze sobą koncepcji moralizmu prawnego oraz liberalnej zasady krzywdy.

Niniejszy artykuł będzie poświęcony przedstawieniu problematyki samobójstwa w świetle ww. debaty, akcentując przy tym kontrowersyjną naturę tego zjawiska z perspektywy filozoficznoprawnej.

2. Relacja między prawem a moralnością

Relacja pomiędzy prawem a moralnością może zawiązać się na różnorodnych płaszczyznach: socjologicznej (wskazującej m.in. na rolę prawa i moralności jako systemów kontroli społecznej), psychologicznej (badającej wzajemne powiązania między przeżyciami prawnymi i moralnymi) oraz językowo-logicznej (dotyczącej związków merytorycznych treści, w sferze obowiązywania czy też w odniesieniu do reguł odesłania)². Podział ten jednak uznać można jedynie za wstęp do wielu innych typów relacji, które da się wydobyć z owych płaszczyzn w zależności od rodzajów przyjętych kryteriów³. Problematyka związków na niwie prawo-moralność jest bowiem zjawiskiem niezwykle złożonym; wyżej wymienione systemy normatywne, choć odrębne, nieustannie przenikają się, krzyżują oraz oddziałują na siebie wzajemnie, tworząc niejednoznaczne zależności.

Funkcją zarówno prawa, jak i moralności jest regulacja społecznych zachowań. Zasadniczą różnicą między owymi systemami norm, ukazującą się na gruncie ich zakresu przedmiotowego, jest z kolei fakt, że prawo dotyczy zewnętrznych zachowań ludzi, moralność zaś obejmuje także sferę wewnętrzną – myśli, stany czy przeżycia⁴. Na podstawie tej konkluzji można zatem stwierdzić, iż zakres kwestii objętych normami moralnymi jest znacznie szerszy aniżeli w przypadku regulacji prawnych. Prawodawca zaś, konstruując system prawny, w sposób nieunikniony ujmuje w aktach normatywnych przypadki spotykające się z odmiennym postrzeganiem w zależności od preferowanej aksjologii⁵. W wymienionych „kontrowersyjnych” przypadkach właśnie mamy do czynienia z ingerencją prawa w sferę moralności – wymuszeniem zasad etycznych przez prawo i nakładaniem na jednostkę obowiązku postępowania w taki sposób, który jest zgodny z pewnym sądem moralnym (nawet jeżeli jednostka chciałaby

1 M. Glanc-Żabiełowicz, *Debata Hart-Devlin. Studium z filozofii prawa*, Gdańsk 2021, s. 8.

2 D. Bunikowski, *Podstawowe kontrowersje dotyczące ingerencji prawa w sferę moralności*, Toruń 2010, s. 54.

3 Tamże, s. 52.

4 Tamże, s. 56.

5 Tamże, s. 66.

postępować według własnego sądu)⁶. Podstawowym celem takiej ingerencji jest wówczas ochrona pożądaných wartości oraz wskazanie w prawie przekonanych moralnych, które w ocenie prawodawcy są godne naśladowania⁷.

Rozważania nad sensem ingerencji prawa w sferę moralności stanowią jeden z fundamentalnych przedmiotów dyskusji na gruncie filozoficznoprawnym. Temat swoistego „wymuszania moralności przez prawo” znalazł także swój wymiar w jednej z najsłynniejszych debat przeprowadzonych przez przedstawicieli współczesnej filozofii prawa – sporze między H.L.A. Hartem a P. Devlinem, który przyczynił się do sformułowania wniosków niezwykle znaczących dla postrzegania tejże kwestii⁸. Debata, przeprowadzona w latach 50. i 60. ubiegłego wieku, poruszała zagadnienie relacji między prawem karnym a moralnością. Głównym czynnikiem, który zainicjował jej powstanie, była publikacja w 1957 r. Raportu Komisji Wolfendena, który przedstawiał postulaty związane m.in. z dekryminalizacją dobrowolnych zachowań homoseksualnych wśród osób dorosłych⁹.

Sędzia lord Patrick Devlin skrytykował przedstawione przez Komisję założenia w wykładzie pt. *The Enforcement of Morals* oraz w książce *Immorality and Treason*, a Herbert Hart wysunął zgoła odmienną opinię w słynnym eseju *Law, Liberty and Morality*¹⁰, rozpoczynając tym samym polemikę o wyjątkowym znaczeniu dla następnych rozważań na gruncie paternalizmu i moralizmu prawnego. W późniejszym okresie do debaty dołączyli również inni przedstawiciele anglosaskiej XX-wiecznej filozofii prawa – m.in. Ronald Dworkin, Joel Feinberg, Joseph Raz i Michael Moore¹¹.

Jak zauważa M. Glanc, choć polemika między lordem Devlinem a Herbertem L.A. Hartem toczyła się ponad 60 lat temu, jej sens wciąż pozostaje żywy, przez co spór trwa niejako do dziś i, pomimo radykalnie innego kontekstu polityczno-społecznego, nie traci na swej aktualności¹². Zagadnienie, które porusza problem możliwości oraz dopuszczalności inkorporacji zasad moralnych w prawie oraz granic kompetencji władczych w prawie karnym, współcześnie nadal stanowi przedmiot zainteresowania w dyskursie filozoficznoprawnym. Zawiera się ono bowiem w jednej z fundamentalnych kwestii, a mianowicie pytaniu, czy prawo może narzucać jednostce określone standardy moralne.

3. Samobójstwo – zagadnienia terminologiczne

Émile Durkheim określa samobójstwo jako wszelką śmierć, która pośrednio lub bezpośrednio wynika z pozytywnego lub negatywnego czynu ofiary¹³. Czyn ten, jak zauważa francuski filozof i socjolog, jest popełniany z całą świadomością skutku – ofiary nie rozpatruje się w kategorii nieświadomego sprawcy tylko jednostki, która wie, że naturalnym rezultatem wynikającym z jej działań jest zgon. W innych próbach definicyjnych na gruncie suicydologii pojawia się także związek między samobójstwem a pojęciem autodestrukcji, aktem samozniszczenia (definicje Sullivana i Schneidmana)¹⁴. Na uwagę zasługuje również sama problematyka samobójstwa bezpośredniego i pośredniego – bezpośrednio cechuje się wolą odebrania sobie życia, z kolei w przypadku samobójstwa pośredniego śmierć jest jedynie skutkiem ubocznym (koncepcja Maurice’a Van Vyve’a).

6 Tamże, s. 79.

7 Tamże, s. 96.

8 J. Zajadło (red.), *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2017, s. 346.

9 Tamże, s. 348.

10 Tamże.

11 M. Glanc-Żabiłowicz, *Debata...*, s. 9.

12 Tamże, s. 74.

13 E. Durkheim, *Samobójstwo. Studium z socjologii*, Warszawa 2006, s. 49.

14 I. Gotowicka, *Samobójstwo: konieczność czy życzenie*, „Prace Naukowe. Pedagogika” 2002, t. XI, s. 45.

Pojęcie samobójstwa często bywa wiązane z poruszaną o wiele obszerniej problematyką eutanazji. Eutanazja polega na skróceniu ludzkiego życia w zinstytucjonalizowanym kontekście medycznym, mając na uwadze motyw, iż łagodna i szybka śmierć pacjenta cierpiącego na chorobę terminalną zaoszczędzi mu dalszego bólu¹⁵. Z perspektywy bioetycznej zaś wyłania się szeroka definicja eutanazji – mieści się w niej zarówno podanie środka medycznego, który ma na celu przyspieszenie śmierci (eutanazja czynna), jak i zaniechanie dalszego leczenia (eutanazja bierna)¹⁶. Choć pod niektórymi względami samobójstwo i eutanazja wykazują pewien stopień podobieństwa, samobójstwo wyróżnia się brakiem ingerencji osób trzecich oraz uwarunkowań medyczno-prawnych¹⁷. Konsekwencje tych różnic prowadzą również do innego kierunku rozważań na temat ingerencji prawa w moralność w przypadku eutanazji, obejmujących swoim zakresem dobrowolność podjęcia decyzji o zakończeniu cierpienia, a także zagadnienia wynikające z kodeksu etyki lekarskiej. Z powyższych względów na gruncie niniejszego artykułu problematyka ta nie będzie dalej przybliżana.

Kwestia występowania samobójstwa łączona jest w wielu przypadkach z chorobą psychiczną lub uwarunkowaniami wynikającymi z osobowości, które stają się wówczas czynnikiem pozaspołecznym będącym przesłanką dla odebrania sobie życia. Odpowiedź na pytanie, czy samobójstwo staje się wynikiem powyższych, stanowi podstawę do dalszych rozważań z punktu widzenia odpowiednio psychiatrii i psychologii. Z kolei według myśli socjologicznej Durkheima wiele prób samobójczych nie daje się sklasyfikować zgodnie z wyżej wymienionymi kategoriami. Za najbardziej istotny wówczas wskazuje się czynnik dezintegracji społecznej – przyczyną samobójstwa staje się wadliwie funkcjonujące społeczeństwo, które stwarza warunki do realizacji zamierzeń autodestrukcyjnych¹⁸. Na tej podstawie wyróżnić można podział samobójstw będący skutkiem wyodrębnienia dwóch osi: integracji (poczucia przynależności i uczucia wynikających z więzów społecznych) oraz regulacji, czyli nadzoru, który łączy się z owymi więziami¹⁹.

Faktem jest, że wyżej przedstawiony podział nie jest jedynym, który można by przywołać dla zobrazowania pewnych najistotniejszych zagadnień terminologicznych w temacie samobójstwa; jest on również dziełem nazbyt osadzonym w kontekście kulturowo-społecznym, by móc w pełni być zastosowany na kanwie współczesnej²⁰. Jednakże typologia przedstawiona przez Durkheima, a w szczególności wyodrębnienie osi integracji oraz regulacji, „nauczyły współczesny świat, jak myśleć o samobójstwie”²¹. Jego prace w tej dziedzinie spowodowały również istotny rozwój badań nad specyfiką samobójstwa w pierwszej połowie XX w.

4. Historia kryminalizacji samobójstw

Antyczni Grecy usytuowali odebranie sobie życia w sferze czynów zabronionych pod warunkiem, iż na jego dokonanie nie wyraziło zgody państwo – człowiek chcący popełnić samobójstwo mógł zwrócić się z prośbą do władz publicznych o udzielenie mu na to formalnego pozwolenia²². Moralne przyzwolenie obejmowało również przypadki samobójstw wynikających z nieszczęśliwego wypadku, dokonanych

15 J. Malczewski, *Eutanazja: z dziejów pojęcia*, „Diametros” 2004, nr 3, s. 32.

16 J. Pacian i in., *Eutanazja – zabójstwo człowieka czy uśmierzenie bólu. Regulacje prawne wybranych państw świata*, „Hygeia Public Health” 2014, t. 49 (1), s. 21.

17 I. Latkowska, *Aborcja, eutanazja i samobójstwo, in vitro, kara śmierci. Wybrane problemy*, „Res Politicae” 2013, s. 228.

18 I. Gotowicka, *Samobójstwo...*, s. 46.

19 M. Wray, C. Colen, B.A. Pescosolido, *The Sociology of Suicide*, „Annual Review of Sociology” 2011, s. 507.

20 Ł.M. Dominiak, *Między nauką i autobiografią. Samobójstwo Émile’a Durkheima*, „Studia Socjologiczne” 2008, t. 3 (190), s. 100.

21 M. Wray, C. Colen, B.A. Pescosolido, *The Sociology...*, s. 506.

22 A. Zwoliński, *Prawo o samobójstwie*, [w:] *Servabo legem tuam in toto corde meo: księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Kraków 2013, s. 601.

w stanie nietrzeźwości umysłu oraz będących wyrazem wstydu czy też samopotępienia²³. W pozostałych okolicznościach jednak akty autodestrukcyjne rozpatrywane były jako czyny niedopuszczalne. Akceptacji samobójstwa sprzeciwiał się m.in. Pitagoras z Samos, twierdząc, że w przeciwieństwie do „harmonijnych” śmierci naturalnych spowodowałyby ono zaburzenia matematycznej równowagi we wszechświecie²⁴. Potępiający pogląd wyraża także Platon w *Fedonie* – tematyka niemoralności samobójstwa wyłania się tutaj z dialogu między Sokratesem a Kebezem. Sokrates podkreśla w jego trakcie fakt, iż człowiek znajduje się niejako w więzieniu, z którego nie wolno mu samemu wyzwać się ani uciekać; dopóki więc samobójstwo nie wynika z konieczności oraz woli boga, jest surowo zabronione²⁵. Konieczność taka zresztą zobrazowana jest w przypadku samego Sokratesa, który w następstwie skazania przez ateński sąd posiadał prawo do pozbawienia się życia poprzez wypicie cykuty. W *Etyce nikomachejskiej* Arystotelesa pojawia się zaś postrzeganie samobójstwa jako przestępstwa przeciwko państwu i społeczeństwu, przed którymi ludzkość odpowiada za wszelkie wykroczenia²⁶.

Starożytni Rzymianie za to (z pominięciem przypadków uchylania się od obowiązków, takich jak samobójstwo żołnierza czy też niewolnika) uznawali odebranie sobie życia za czyn usprawiedliwiany przez prawo, zgodny z wyznawaną przez nich stoicką filozofią, w szczególności w jej schyłkowym okresie²⁷. Poglądy starorzymskie można zatem umiejscowić po stronie nierygorystycznej – samobójstwo staje się wówczas nawet formą eskapizmu. Także w *Listach moralnych do Lucyliusza* Seneka Młodszy wskazuje, iż pod warunkiem spełnienia odpowiednich przesłanek „oddalenie się z życia” jest akceptowalne, a niekiedy wręcz wskazane²⁸. Nie sam moment śmierci jest bowiem istotny, lecz fakt, czy umiera się dobrze, czy źle – nie należy zatem za wszelką cenę trzymać się życia w przypadkach nieuleczalnej choroby, upokorzenia czy obawy przed kaźnią²⁹.

Sytuacja uległa znaczącej przemianie wraz z nastaniem czasów średniowiecznych, kiedy to fundamentalną rolę w postrzeganiu samobójstwa zaczęły odgrywać nauki Kościoła. Prawo kościelne już w V w. ogłosiło samobójstwo zbrodnią; samobójcom odmówiono prawa do pogrzebu, a z biegiem czasu nawet usiłowania odebrania sobie życia zostały obłożone ekskomuniką³⁰. W początkowym okresie na postrzeganie samobójstwa wpłynęły poglądy Augustyna z Hippony, który to porównywał ten czyn do zabójstwa i negował jakiegokolwiek moralne przyzwolenie na jego popełnienie, przywołując jako uzasadnienie treść szóstego przykazania Dekalogu³¹. Jednakże pomimo dominującego poglądu na temat samobójstwa, dopiero po 1000 r. upowszechniła się surowa praktyka stosowania sankcji³². W tym okresie samobójcy podlegali karom wymierzonym publicznie, które miały na celu uwidocznienie zasadniczego charakteru przestępstwa przeciwko społeczeństwu. Prawo w Niemczech, Włoszech i Francji przewidywało środki represyjne analogiczne do tych stosowanych wobec morderców: powieszenie w przypadku mężczyzn i spalenie w przypadku kobiet, a także wleczenie przez konia po ulicach³³. U schyłku średniowiecza oprócz

23 C.M. Cusack, *Self-Murder, Sin, and Crime: Religion and Suicide in the Middle Ages*, „Journal of Religion and Violence” 2018, t. 6, nr 2, s. 209.

24 A.A. Leenaars, *Suicide and Human Rights: A Suicidologist's Perspective*, „Health and Human Rights” 2003, t. 6 (2), s. 134.

25 Platon, *Fedon*, Kęty 2021, s. 14.

26 C.M. Cusack, *Self-Murder...*, s. 209.

27 A. Zwoliński, *Prawo o samobójstwie...*, s. 604.

28 T. Dreikopel, *Postawa człowieka wobec śmierci na podstawie uwag Seneki w Epistulae morales ad Lucilium*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2018, t. 22, s. 273.

29 Tamże.

30 A. Zwoliński, *Prawo o samobójstwie...*, s. 605.

31 C.M. Cusack, *Self-Murder...*, s. 208.

32 Tamże, s. 210.

33 Tamże, s. 216.

powyższych kar wykształcił się także zwyczaj wrzucania zwłok samobójców do rzek oraz pochówku na skrzyżowaniu dróg z wbitym w serce kołkiem³⁴. Majątek samobójcy w wielu częściach Europy przechodził zaś nie, zgodnie z kierunkiem dziedziczenia, do spadkobierców, lecz bezpośrednio w ręce władcy³⁵. Inna praktyka dominowała we Francji, gdzie własność samobójcy podlegała *ravaire*, czyli rytualnemu zniszczeniu (podejmowano działania obejmujące zburzenie domów, palenie pól uprawnych i cięcie winorośli)³⁶. Można zatem zauważyć, że wraz z rozwojem prawodawstwa postrzeganie samobójstw straciło liberalny charakter – postrzegane było za to jako przestępstwo przeciwko Bogu, który, według filozofii Tomasza z Akwinu, jako dawca życia posiadał wyłączne prawo, by je zakończyć. Średniowieczni chrześcijanie łączyli także odebranie sobie życia z postacią biblijnego Judasza, utratą wiary w Boga oraz wiecznym potępieniem, jako że samobójca nie uzyskiwał przed śmiercią rozgrzeszenia³⁷.

Stan ten utrzymywał się wraz z początkiem czasów nowożytnych aż do końca XVIII w. Wówczas coraz częściej do głosu zaczęli dochodzić humaniści, którzy, bazując na założeniu pełnej wolności jednostki ludzkiej, akcentowali prawo do pełnego decydowania o własnej osobie i stanowczo domagali się zniesienia karalności samobójstwa³⁸. Idee liberalizujące samobójstwo jednak nie od razu zostały wprowadzone w życie. Jeszcze pochodzące z końca XVIII w. austriackie kodeksy karne, takie jak *Theresiana* czy *Josephina*, przewidywały surowe kary dla samobójców, takie jak spalenie trupa samobójcy, powieszenie go czy też łamanie kołem³⁹. Dalej również utrzymywały się sankcje przewidujące konfiskatę majątku i unieważnienie testamentu⁴⁰. Zniesienie restrykcyjnych przepisów, dotyczących kwestii następowało stopniowo: w Prusach wraz z kodeksem karnym Fryderyka Wielkiego (1751 r.), we Francji z ustawodawstwem rewolucyjnym (1791 r.), w Rosji z Kodeksem Tagancewa (1903 r.), aż po angielski *Suicide Act* z 1961 r. Na gruncie europejskich kodyfikacji więc samobójstwo zniknęło ze sfery czynów podlegających karze na przełomie XIX i XX w., pozostawiając ślad w kodeksach karnych jedynie jako odrębne przestępstwo: współuczestnictwo drugiej osoby w odebraniu sobie życia⁴¹. W takiej też postaci reguluje je ustawodawstwo polskie: art. 151 Kodeksu karnego z 1997 r. przewiduje karę pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 dla tego, kto namową bądź przez udzielenie pomocy doprowadza człowieka do targnięcia się na własne życie⁴².

Problematyka samobójstw oraz ich związku z moralnością stanowiła zatem część prawa karnego od zarania dziejów, przechodząc od względnej akceptacji przez społeczeństwo, po utrzymujące się wiele wieków represje, kończąc zaś na XX-wiecznej depenalizacji. Historia kryminalizacji samobójstw rozpatrywana być może również w kategorii wyrazu zmieniających się poglądów na temat akceptacji ingerencji prawodawcy w ten konkretnie kontrowersyjny przypadek i, w konsekwencji, „odmoralizowania” tego zjawiska w regulacjach prawnych⁴³. Nie można jednak zaprzeczyć, iż słuszność takiej decyzji, czy to ze względów socjologicznych, czy też aksjologicznych (głównie ze względu na spojrzenie teologiczne), wciąż może stanowić przedmiot dyskusji.

34 Tamże.

35 A. Zwoliński, *Prawo o samobójstwie...*, s. 606.

36 C.M. Cusack, *Self-Murder...*, s. 213.

37 Tamże, s. 207.

38 K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, 1998, s. 22, cyt. za: A. Lebidowicz, *Samobójstwo w ujęciu wielopłaszczyznowym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2013, nr 3.

39 A. Lebidowicz, *Samobójstwo...*, s. 4.

40 Tamże, s. 5.

41 A. Zwoliński, *Prawo o samobójstwie...*, s. 610.

42 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 53).

43 T. Snarski, *Kilka uwag o relacji prawa karnego i moralności wokół problematyki samobójstwa*, „Acta Iuris Stetinensis” 2021, nr 3, s. 93.

5. Samobójstwo na tle debaty Hart-Devlin – perspektywa P. Devlina

Choć w istotnej mierze na gruncie ustawodawstwa europejskiego kwestia nieprzestępności samobójstwa nie jest podawana w wątpliwość, samo zjawisko samobójstwa nadal może stanowić pretekst do rozważań na temat celu oraz słuszności ingerencji prawa w sferę moralności. Z punktu widzenia moralności bowiem czyny zmierzające do autodestrukcji nie są oceniane w sposób oczywisty, nawet przy założeniu obecnego społeczno-politycznego konsensusu co do usytuowania samobójstw poza zakresem oddziaływania regulacji prawnokarnych. Refleksja etyczna ujawnia w tym przypadku konflikt między dwiema istotnymi wartościami: z jednej strony fundamentalnym charakterem ochrony życia ludzkiego, z drugiej zaś postulatem maksymalnie nieskrępowanej autonomii jednostki. Ze względów powyższych także słuszność inkorporacji przez ustawodawcę jednej z owych wartości na niwę systemu prawnego może być rozpatrywana za pomocą narzędzi dostarczonych przez debatę toczoną przez H.L.A. Harta i P. Devlina.

Oczywistym wydaje się, iż życie ludzkie stanowi wartość fundamentalną zarówno na gruncie moralnym, jak i prawnym. Opierając się na postanowieniach Konstytucji RP z 1997 r., a także na normach wywodzących się z prawa międzynarodowego, należy zauważyć, iż ochrona życia ludzkiego uznawana jest za podstawowy obowiązek demokratycznego państwa prawnego⁴⁴. Wedle spojrzenia etycznego zaś życie ludzkie uzyskuje szczególne znaczenie ze względu na jego związek z przyrodzoną i niezbywalną godnością człowieka⁴⁵. Ochrona życia w takim rozumieniu uznana być może zatem za jeden z moralnych fundamentów, na których powinien opierać się system prawny. Dekryminalizacja samobójstwa nie oznacza przyznania jednostce władztwa nad życiem – jest ono nadal nadane i zależne od władzy, która jednak współcześnie wykorzystuje do jego egzekwowania bardziej subtelne, wyrafinowane formy⁴⁶. Z punktu widzenia filozofii Devlina więc dekriminalizacja czynów samobójczych mogłaby zostać uznana za pozbawienie prawa owych etycznych podstaw⁴⁷. Samo samobójstwo ugodziłoby bowiem w istotę społeczeństwa niezależnie od zewnętrznych czynników oraz bezpośrednich implikacji (również ich braku) dla innych podmiotów⁴⁸. Na pierwszy plan wysuwa się wówczas szeroko definiowane przez Devlina pojęcie moralności publicznej. Moralność ta składa się z elementów, które łącznie czynią społeczeństwo wspólnotą idei, stanowiąc jednocześnie wspólny osąd społeczny, reprezentujący poglądy przeciętnego cywilizowanego człowieka w kwestiach etycznych⁴⁹. Przyjmując istnienie tejże moralności, każde naruszenie zasad etycznych uznane zostało przez Devlina za przestępstwo oraz „akt zdrady”⁵⁰, który w swojej istocie zagraża integralności społeczeństwa. Rozpatrując te rozważania łącznie z problematyką samobójstw, można wysnuć wniosek, iż ze względu na szczególny status ochrony życia ludzkiego akt jego destrukcji mógłby być uznany jako czyn narażający społeczeństwo na dezintegrację. Jeśliby nawet pominąć tezę dezintegracji z uwagi na pewną kontrowersję, którą wzbudza jej dowód, filozofia Devlinowska dostarcza kolejne narzędzia, umożliwiające identyfikację zagrożeń samobójstwa w kontekście socjologicznym, przedstawiając je z punktu widzenia potencjalnych szkód materialnych i niematerialnych. Do przybliżenia treści szkód materialnych, jakie odebranie sobie życia może spowodować w społeczeństwie, służy sformułowany przez Devlina przykład pijaka – analogicznie, na jego

44 M. Florczak-Wątor, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, red. P. Tuleja, LEX/el. 2021, art. 38.

45 Tamże, s. 38.

46 M. Płatek, *Prawna natura samobójstwa. Od anomii po autonomię*, [w:] *Samobójstwo*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2017.

47 M. Glanc-Żabiłowicz, *Debata...*, s. 104.

48 Tamże.

49 Tamże, s. 105.

50 Tamże.

podstawie jeden samobójca nie jawi się jako zagrożenie dla ogółu, lecz przypadek, w którym zjawisko to rozprzestrzenia się, przynosi skutek odmienny⁵¹. Szkody niematerialne zaś wyrażone są we wspomnianym już powyżej ataku na moralne fundamenty społeczeństwa (prawa do życia i jego ochrony), na których opiera się istota moralności publicznej. Fakt zaistnienia tych zagrożeń wskazywać może zatem na to, iż sfera ta powinna zostać objęta zakresem oddziaływania prawa. Brak regulacji prawnych i dekryminalizacja samobójstw pośrednio prowadziłyby bowiem do milczącego zezwolenia systemu prawnego na czyn samobójczy, a także, w konsekwencji, do utraty autorytetu państwa, które w sposób niedostateczny chroniłoby swoje moralne podstawy⁵². Bezpośrednie implikacje samobójstwa i postrzeganie go jako przeszkody dla integralności fundamentów etycznych stanowią dodatkowy argument dla ujęcia aktów samobójczych w sferze prawa karnego. Jego cel i funkcja bowiem, w rozumieniu Devlinowskim, opierają się na zasadzie moralnej, a co z tego wynika, niemoralność może być przez prawo sankcjonowana⁵³. Wynika to z faktu, iż przekonania Devlina wywodzą się w istotnej mierze z moralizmu prawnego – nurtu filozoficznoprawnego, który uznaje niemoralność czynu za przesłankę wystarczającą do ingerencji prawnej w sferę etyczną, z którą to działanie jest związane⁵⁴. Korzystając z przytoczonej definicji oraz powyższych rozważań, określenie stanowiska wobec samobójstwa na podstawie filozofii Devlina wydaje się wskazywać na słuszność kryminalizacji czynów samobójczych ze względu na ich społeczne oddziaływanie. Jednakże, choć sama sprzeczność czynu z określoną, powszechnie przyjętą etyką, w rzeczy samej stanowi pierwszy krok do ujęcia jej w ramy prawnokarne, nie jest to jedyny warunek niezbędny do faktycznego egzekwowania postawy moralnej tą drogą.

Devlin jako przesłankę wartą rozważenia podaje zapewnienie maksymalnej indywidualnej wolności – ograniczenie tejsz swobody może zaś nastąpić jedynie w przypadku, gdy społeczna ocena na tym gruncie jest bezsporna (np. zabójstwo czy okrucieństwo wobec zwierząt)⁵⁵. Jednakże przypadek samobójstwa uznany być może pod tym względem za kontrowersyjny. Jego specyfika jako czynu skupiającego w jednym podmiocie osobę sprawcy i ofiary sytuuje je w sferze autonomii jednostki (na czym w końcu koncentruje się istotny konflikt moralny wspomniany wcześniej), która z kolei powinna być zapewniona przez państwo w największym możliwym stopniu, przy równoczesnym poszanowaniu prywatności⁵⁶. Nie ulega także wątpliwości, iż społeczeństwo jako ogół nie wyraża swojej aprobaty wobec czynów autodestrukcyjnych, jednak fakt, czy wzbudza wymagane przez Devlina „uczucie nietolerancji, oburzenia i odrazy”⁵⁷ nie stanowi oczywistości. Pogląd na odebranie sobie życia, a także na samą osobę suicydenta, bardziej niż odrazę rodzi w społeczeństwie współczucie oraz chęć niesienia pomocy ofierze. Konwencjonalną implikacją takiego stanu rzeczy jest z kolei podejmowanie działań o charakterze prewencyjnym, nie zaś represyjnym. Zastosowanie w tym przypadku sankcji karnej nie spełniłoby z kolei owej funkcji zapobiegawczej – wręcz przeciwnie, kryminalizacja samobójstwa mogłaby spowodować większy odsetek udanych prób odebrania sobie życia, jako że sprawca poszukiwałby środków w jak najszerszym stopniu minimalizujących prawdopodobieństwo nieosiągnięcia obranego celu⁵⁸. Konkluzja ta prowadzi do niespełnienia kolejnego z warunków stawianych przez moralizm prawny, a mianowicie nieingerencji w sfery, w których sprzeczne z normami prawnymi działania będą podejmowane niezależnie od ich prawnej regulacji⁵⁹. W przypadku samobójstwa bowiem bezpośrednie

51 Tamże, s. 107.

52 Tamże, s. 108.

53 Tamże, s. 124.

54 *The Limits of Law*, <https://plato.stanford.edu/entries/law-limits/> (dostęp: 18.09.2022).

55 M. Glanc-Żabiłowicz, *Debata...*, s. 108–109.

56 Tamże, s. 109.

57 Tamże.

58 J. Tekliński, *Czy człowiek ma prawo do samobójstwa?*, „humanistica 21” 2018, nr 2, s. 100.

59 *The Limits of Law...*

konsekwencje ingerencji mogłyby przewyższyć ewentualne korzyści, związane z wprowadzeniem w tym zakresie sankcji karnej, a samo prawo jako narzędzie nie pełniłoby wówczas swej roli. Tym samym niemalże od momentu pojawienia się w systemie normy prawnej kryminalizującej akty samobójcze mogłaby w społeczeństwie rozwinąć się tolerancja dla jej nieprzestrzegania, co następnie doprowadziłoby do bezskuteczności prawnej regulacji i pozbawienia jej wymaganego wsparcia⁶⁰.

6. Samobójstwo na tle debaty Hart–Devlin – perspektywa H. Harta

Oponent P. Devlina w omawianej debacie, H. Hart, poświęcił istotną część swojej repliki na krytykę koncepcji moralności publicznej, w szczególności zaś twierdzenia, iż każde naruszenie kodeksu moralnego spowodowałoby społeczną dezintegrację⁶¹. Argument ten znajduje zastosowanie także w przypadku samobójstwa – trudno bowiem udowodnić, że akt samobójczy stanowiłby przyczynę rozpadu „wspólnej moralności”. Z kolei sama koncepcja moralności publicznej z perspektywy filozofii Harta jawi się jako twór nietrwały oraz podatny na wpływy. Poglądy moralne w społeczeństwie bowiem mogą ulegać zmianie, a prawna ingerencja w sposób nieunikniony prowadziłyby do ich zamrożenia⁶². Samobójstwo oraz sposób jego postrzegania w tym wypadku posłużyć mogą za ilustrację przedstawionej przez Harta koncepcji. Rozpatrując kontekst historyczny, należy wysunąć wniosek, iż czynom samobójczym nie można przypisać jednoznacznego, stałego potępienia przez społeczeństwo, wręcz przeciwnie – dominujące poglądy filozoficzne oraz rola religii wpływały na jego postrzeganie moralne, które w konsekwencji ewoluowało w zależności od przyjętego w danym okresie światopoglądu.

Jak zostało również zauważone już w trakcie analizowania samobójstwa pod kątem filozofii Devlina, odebranie sobie życia jest z punktu widzenia etyki kwestią skomplikowaną. Jego ocena bowiem sprowadza się do uzyskania odpowiedzi na pytania dotyczące zakresu autonomii podejmowania decyzji przez jednostkę, poszanowania prywatności oraz słuszności regulowania prawnego sytuacji, w której zarówno sprawcą, jak i ofiarą jest ten sam podmiot. To uwikłanie w niejednoznaczne kwestie moralne może być z kolei przesłanką do sytuowania samobójstwa poza sferą „minimum standardów moralnych”, które, z perspektywy Hartowskiej, powinno być wymuszane przez prawo⁶³. W świetle jego rozważań bowiem prawo służy jedynie ochronie podstawowych interesów człowieka, a także zapewnieniu mu przetrwania, nie zawierając w sobie jednak treści mogących w sposób nadmierny ingerować w jednostkową moralność⁶⁴. Funkcja oraz cel, jakie według Harta powinny być przypisywane regulacjom prawnokarnym, skupiają się na ściganiu poważniejszych występów, nie zaś na potępieniu grzechu czy promowaniu cnoty⁶⁵. Przypadek samobójstwa, choć jest istotny ze względu na jego powiązanie z życiem ludzkim, nie musi być uważany za poważniejszy występ ze względu na swoją specyfikę. Wniosek ten uzyskuje się przede wszystkim poprzez narzędzia, których w debacie Hart–Devlin dostarczyło zastosowanie teorii liberalnej zasady krzywdy J.S. Mill. Centralnym punktem tej zasady jest przyjęcie założenia, że podstawą kryminalizacji pewnych zachowań może być tylko powodowana przez nie krzywda osób trzecich⁶⁶. W przypadku innych działań jednostce powinna być zapewniona jak najszersza swoboda, bez znaczenia pozostają więc względy takie jak jej własne fizyczne lub moralne

60 M. Glanc-Żabiełowicz, *Debata...*, s. 109.

61 Tamże, s. 111.

62 Tamże, s. 112.

63 Tamże, s. 114.

64 Tamże.

65 Tamże, s. 124.

66 Tamże, s. 90.

dobro⁶⁷. Niezależnie od (nawet autodestrukcyjnego) charakteru tych czynów, państwo nie ma, według Milla, kompetencji do obejmowania ich regulacjami prawnokarnymi. Przypadek samobójstwa w świetle zasady krzywdy obrazuje w szczególności twierdzenie, iż „każdy człowiek ma prawo iść do piekła we własnym stylu”⁶⁸ – jednostce przyznane zostało zatem prawo do wyłącznego decydowania w swojej sprawie tak długo, dopóki decyzja ta nie będzie wiązała się z naruszeniem interesów osoby trzeciej. Jednakże podobnie jak w przypadku stanowiska P. Devlina także filozofia Hartowska nie przynosi jednoznacznej konkluzji w tej kwestii – choć utylitarne podejście stanowiło istotną część w kształtowaniu się poglądów Harta na ingerencję prawa w moralność, nie zostało ono przez jego pogląd przyjęte w całości. Odpowiadając na jeden z zarzutów P. Devlina w trakcie debaty, H. Hart podkreślił w końcu, iż nie opowiada się za przestrzeganiem koncepcji Milla w sposób ścisły, a w konkretnych przypadkach uzasadnionym według niego jest odwoływanie się do argumentów paternalistycznych⁶⁹. Co więcej, analiza perspektywy Harta prowadzi do wniosku, iż szkoda wobec samego siebie może stanowić przesłankę dla wprowadzenia zakazów karnych (choć stanowisko to nie zostało dostatecznie rozwinięte, by móc je zastosować bezpośrednio do przypadku samobójstwa)⁷⁰.

Czynowi samobójczemu nie można przypisać spowodowania bezpośredniego naruszenia lub zagrożenia dóbr prawnych osoby trzeciej – jednostka, popełniając go, narusza jedynie swoją integralność, nie wpływając bezpośrednio na sfery inne poza własną. Nie można odmówić samobójstwu jednak skutków, jakie jego popełnienie pociąga za sobą pośrednio w wymiarze społecznym, psychologicznym, ekonomicznym czy zdrowotnym⁷¹. Aspekt społeczny wskazuje w tym wypadku na tak zwany efekt naśladownictwa – jeden akt autodestrukcyjny stwarza podstawę do imitacji tego czynu przez inne jednostki⁷². Choć skala prób samobójczych „naśladowczych” jest zbyt niewielka, by można było mówić o Devlinowskiej „społecznej dezintegracji”, fakt zerwania więzi społecznych, a także utraty aktywności w tej sferze, stanowi czynnik zagrażający jego integralności – w wypadku, w którym takie więzi społeczne istniały przed śmiercią suicydenta, szacuje się, iż jej fakt dotyka od 4 do 10 najbliższych mu osób oraz do 20 tych, które pozostają z nim w relacjach pośrednich⁷³. Psychologiczne implikacje samobójstwa mogą także przerodzić się w konsekwencje zdrowotne objawiające się poprzez występowanie u osób trzecich zaburzeń oraz chorób psychicznych, a nawet chorób somatycznych⁷⁴. Z kolei ekonomiczny aspekt aktów autodestrukcyjnych uwidacznia się zarówno w kosztach bezpośrednich (np. koszty świadczeń społecznych), jak i pośrednich wyrażonych jako wartość utraconej wydajności pracy (w Polsce śmierć samobójcza osoby w wieku 25 lat szacowana była w 2018 r. na 597 000 złotych)⁷⁵. Zauważyć więc można, że pośrednie implikacje czynu samobójczego istnieją oraz stanowią jego kluczową część, przez co niewskazane byłoby pomijanie ich podczas rozpatrywania samobójstwa z perspektywy filozofii H. Harta. Choć bowiem pozornie specyfika aktów samobójczych wskazuje na ich przynależność do sfery prywatności, w którą państwo nie powinno ingerować poprzez regulacje prawnokarne, argumenty wskazane powyżej nie pozwalają na takie usytuowanie go bez cienia wątpliwości.

67 Tamże.

68 Tamże, s. 94.

69 Tamże, s. 126.

70 Tamże, s. 127.

71 A. Kielan, D. Olejniczak, *Czynniki ryzyka oraz konsekwencje zachowań samobójczych z uwzględnieniem problematyki samobójstw dzieci i młodzieży*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2018, nr 3, s. 21.

72 Tamże.

73 Tamże.

74 Tamże.

75 Tamże, s. 22.

7. Samobójstwo na tle debaty Hart–Devlin – podsumowanie

Perspektywy H. Harta i P. Devlina przedstawiają zgoła odmienne stanowiska na samobójstwo; godny zainteresowania jest jednak fakt, iż pomimo ich przeciwstawności żaden z tych poglądów nie wskazuje jednoznacznie na słuszność określonego rozstrzygnięcia. Narzędzia dostarczone przez filozofię Devlina, choć *prima facie* wskazujące na niezbite przesłanki do kryminalizacji samobójstw, w następstwie rozważenia wszystkich zalecanych czynników prowadzą jedynie do powstania dalszych wątpliwości, dotyczących celu oraz skuteczności sankcji karnej w tym przypadku. Z kolei filozofia Hartowska, pomimo podkreślenia wagi liberalnej zasady krzywdy w postrzeganiu samobójstwa, zwraca uwagę na kluczową kwestię, jaką jest występowanie implikacji samobójstw dla osób trzecich, tym samym eliminując możliwość określenia definitywnego stanowiska. Wniosek ten z kolei stoi niejako w opozycji do obecnego, oczywistego postrzegania samobójstwa oraz otwiera drogę do dalszej analizy pod kątem jego związków z filozofią prawa.

8. Zakończenie

Samobójstwo na przestrzeni wieków stanowiło zjawisko wzbudzające pewną kontrowersję; tło historyczne ujawnia w tym przypadku mnogość perspektyw wahających się między moralnym przyzwoleniem a surowym potępieniem tego rodzaju czynów. Specyfice aktów autodestrukcyjnych poświęcała uwagę także refleksja socjologiczna, poszukując ich przyczyn zarówno pośród czynników pozaspołecznych, jak i w samym społeczeństwie. Między innymi to fakt nieostrego usytuowania samobójstwa (jednocześnie jako czynu mieszczącego się w sferze prywatności jednostki oraz jako zjawiska oddziałującego na społeczeństwo jako takie) stanowi przesłankę do powstania dalszych kontrowersji, tym razem na gruncie filozoficznoprawnym. I tu jednak brak jest bezspornej konkluzji; analiza samobójstwa w świetle debaty Hart–Devlin wykazuje, iż zarówno przy wykorzystaniu narzędzi filozofii P. Devlina, jak i H. Harta trudno sformułować jednoznaczne stanowisko na temat słuszności ingerencji prawa w moralność w tej kwestii. Moralizm prawny oraz zmodyfikowana przez Harta liberalna zasada krzywdy, które to stanowią najważniejsze koncepcje, na gruncie których rozpatrywać można kontrowersyjny przypadek samobójstw, przedstawiają bowiem jednakowo argumenty za i przeciw ujęcia samobójstw w ramy prawnokarne. Szereg czynników, jakie należy rozpatrzeć, chcąc w sposób pełny ocenić specyfikę samobójstwa, dodatkowo nie pozwala na osiągnięcie ostatecznego i satysfakcjonującego rozstrzygnięcia. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być istota wartości, które należy ważyć, dążąc do takiego werdyktu. Konkluzje powstałe na podstawie analizy konfliktu owych wartości prowadzą do wniosku, iż podobnie jak analizowana debata Hart–Devlin została w gruncie rzeczy nierozstrzygnięta (jak to określa M. Glanc-Żabiłowicz – „the jury’s still out”⁷⁶), tak samo kwestia samobójstwa wciąż pozostawia pole do rozważań. Wprawdzie współcześnie dyskusja na temat dekryminalizacji samobójstw ma charakter niemalże marginalny, a słuszność obecnego rozwiązania wydaje się niekwestionowana, w tym na gruncie polskiego prawa karnego – jednakże perspektywa filozoficznoprawna niewątpliwie przedstawia spojrzenie na akty autodestrukcyjne, które może stanowić przesłankę do dalszych prób poszukiwania odpowiedzi na pytanie o relację między prawem a moralnością.

76 M. Glanc-Żabiłowicz, *Debata...*, s. 166.

Bibliografia

- Bunikowski D., *Podstawowe kontrowersje dotyczące ingerencji prawa w sferę moralności*, Toruń 2010.
- Colen C., Pescosolido B.A., Wray M., *The Sociology of Suicide*, „Annual Review of Sociology” 2011.
- Cusack C.M., *Self-Murder, Sin, and Crime: Religion and Suicide in the Middle Ages*, „Journal of Religion and Violence” 2018, t. 6, nr 2. <https://doi.org/10.5840/jrv2018103055>
- Dominiak Ł.M., *Między nauką i autobiografią. Samobójstwo Émile’a Durkheima*, „Studia Socjologiczne” 2008, t. 3 (190).
- Dreikopel T., *Postawa człowieka wobec śmierci na podstawie uwag Seneki w Epistulae morales ad Lucilium*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2018, t. 22. <https://doi.org/10.31648/hip.393>
- Durkheim E., *Samobójstwo. Studium z socjologii*, Warszawa 2006.
- Florczak-Wątor M., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. II*, red. P. Tuleja, LEX/el. 2021, art. 38.
- Glanc-Żabiłowicz M., *Debata Hart–Devlin. Studium z filozofii prawa*, Gdańsk 2021.
- Gotowicka I., *Samobójstwo: konieczność czy życzenie*, „Prace Naukowe. Pedagogika” 2002, t. XI.
- Kaczoruk M., Pacian A., Pacian J., Skórzyńska H., *Eutanazja – zabójstwo człowieka czy uśmierzenie bólu. Regulacje prawne wybranych państw świata*, „Hygeia Public Health” 2014, t. 49 (1).
- Latkowska I., *Aborcja, eutanazja i samobójstwo, in vitro, kara śmierci. Wybrane problemy*, „Res Polticae” 2013.
- Lebiedowicz A., *Samobójstwo w ujęciu wielopłaszczyznowym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2013, nr 3.
- Leenaars A.A., *Suicide and Human Rights: A Suicidologist’s Perspective*, „Health and Human Rights” 2003, t. 6 (2). <https://doi.org/10.2307/4065433>
- The Limits of Law*, <https://plato.stanford.edu/entries/law-limits/> (dostęp: 18.09.2022).
- Malczewski J., *Eutanazja: z dziejów pojęcia*, „Diametros” 2004, nr 3.
- Olejniczak D., Kielan A., *Czynniki ryzyka oraz konsekwencje zachowań samobójczych z uwzględnieniem problematyki samobójstw dzieci i młodzieży*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2018, nr 3.
- Platon, *Fedon*, Kęty 2021.
- Płatek M., *Prawna natura samobójstwa. Od anomii po autonomię*, [w:] *Samobójstwo*, red. M. Mozgawa, 2017.
- Tekliński J., *Czy człowiek ma prawo do samobójstwa?*, „humanistica 21” 2018, nr 2.
- Tuleja P. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wyd. II*, LEX/el. 2021.
- Zajadło J. (red.), *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2017.
- Zwoliński A., *Prawo o samobójstwie*, [w:] *Servabo legem tuam in toto corde meo: księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Kraków 2013.

Patryk Łuczyński*

Nieprzerwalność urlopu wypoczynkowego a możliwość odwołania z urlopu przez pracodawcę

Streszczenie

Artykuł dotyczy kwestii nieprzerwalności urlopu wypoczynkowego jako jednej z jego cech konstrukcyjnych, a także ustawowego wyjątku od tej zasady, jaką jest możliwość odwołania pracownika z urlopu przez pracodawcę. Skupiono się w nim na przedstawieniu teoretycznych i praktycznych problemów, związanych z możliwością odwołania pracownika z urlopu przez pracodawcę, w tym dokonano oceny poglądów doktryny i orzecznictwa w tej materii.

Słowa kluczowe: urlop wypoczynkowy, nieprzerwalność, odwołanie

The continuity of annual leave and the employer's right to cancel it

Abstract

This article addresses the issue of continuity of annual leave seen as one of its design features, as well as the statutory exception to this rule, which is the right of an employer to cancel an employee's leave. The paper focuses on the theoretical and practical aspects of the case, including an assessment of the views of the legal doctrine and the case law in this matter.

Keywords: annual leave, continuity, canceling

1. Uwagi wstępne

Prawo do wypoczynku i mieszczące się w nim prawo do urlopu stanowią prawo człowieka drugiej generacji¹. Jest ono też konstytucyjnym prawem podmiotowym, wyrażonym w art. 66 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej², a także prawem wyartykułowanym w aktach organizacji międzyna-

* Autor jest studentem V roku prawa. Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: patryk.luczynski@edu.uni.lodz.pl

1 A. Sobczyk, S. Buch, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis/el. 2016, art. 66, teza 29.

2 L. Garlicki, S. Jarosz-Żukowska, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Lex/el. 2016, art. 66, teza 5.

rodowych, np. Konwencji nr 132 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej corocznych płatnych urlopów³, ale też w aktach Rady Europy, np. Europejskiej Karcie Społecznej z 1961 r.⁴

W ujęciu konstytucyjnym jest to prawo do corocznego płatnego urlopu. Na gruncie Kodeksu pracy⁵ ustawodawca ujął prawo do wypoczynku, w tym prawo do urlopu wypoczynkowego, jako zasadę prawa pracy wyrażoną w art. 14. Ponadto w art. 152 Kodeksu pracy ustawodawca doprecyzował rozumienie tego prawa, wskazując, że pracownikowi przysługuje prawo do corocznego, nieprzerwanego, płatnego urlopu wypoczynkowego, który na podstawie art. 152 § 2 Kodeksu pracy ma charakter niezbywalny.

Powyższe pozwala przyjąć, że na gruncie prawa pracy urlop determinowany jest m.in. cechą nieprzerwalności, która będzie przedmiotem dalszej części rozważań w ramach niniejszej pracy.

2. Nieprzerwalność urlopu

Udzielenie urlopu wypoczynkowego jest jednym z obowiązków pracodawcy, którego naruszenie stanowi wykroczenie przewidziane w art. 282 § 1 pkt 2 Kodeksu pracy. Niewykonanie przez pracodawcę tego obowiązku pozwala pracownikowi na wysunięcie roszczenia o udzielenie urlopu na drodze sądowej⁶. Należy jednak pamiętać, że pracodawczy obowiązek udzielenia pracownikowi urlopu nie oznacza, że pracownik może korzystać z przysługującego mu prawa do urlopu w dowolnym czasie, bez zgody pracodawcy⁷. Urlopy powinny być bowiem udzielane przez pracodawcę zgodnie z planem urlopów, który z kolei pracodawca powinien ustalić, biorąc pod uwagę wnioski pracowników i konieczność zapewnienia normalnego toku pracy. Jeżeli pracodawca nie jest – stosownie do art. 163 § 1¹ Kodeksu pracy – zobowiązany do przyjęcia planu urlopów, to ustalenie terminu urlopu dokonywane jest przez niego po porozumieniu z pracownikiem.

Prowadzi to do wniosku, że skorzystanie przez pracownika z prawa do urlopu wypoczynkowego uzależnione jest od jego udzielenia przez pracodawcę. Nie jest to więc dowolna decyzja pracownika i tym samym nie jest wystarczające samo złożenie wniosku urlopowego, lecz konieczne jest jego zatwierdzenie przez pracodawcę⁸. Pracodawca, udzielając urlopu w określonym terminie – czy to tworząc plan urlopowy, czy też udzielając urlopu na wniosek pracownika nieobjętego planem urlopowym – powinien wziąć pod uwagę konieczność zapewnienia normalnego toku pracy i uwzględnić, czy w określonym terminie obecność konkretnego pracownika nie będzie konieczna. Warto w tym miejscu zasygnalizować problem, który nie jest zgodnie oceniany w doktrynie, czy w przypadku planu urlopowego pracownik może udać się na urlop we wskazanym w nim terminie, czy też mimo takiego planu powinien uzyskać od pracodawcy dodatkową zgodę na udanie się na wypoczynek. Część doktryny stoi na stanowisku, że pomimo planu urlopowego pracownik chcący skorzystać z ujętego w nim wypoczynku powinien uzyskać zgodę pracodawcy na jego rozpoczęcie⁹. Należy jednak opowiedzieć się za drugim ze stanowisk, które zakłada, że plan urlopowy ma charakter konstytutywny i od momentu podania

3 Konwencja Nr 132 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca corocznych płatnych urlopów (zrewidowana), <https://www.mop.pl/doc/html/konwencje/k132.html> (dostęp: 6.07.2022).

4 Europejska Karta Społeczna sporządzona w Turynie dnia 18.10.1961 r. (Dz.U. z 1999 r., nr 8, poz. 67).

5 Ustawa z 26.06.1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1510).

6 Postanowienie SN z 10.04.1997 r., I PKN 112/97, LEX nr 31261.

7 Wyrok SN z 10.11.1998 r., I PKN 364/98, LEX nr 38492.

8 Wyrok SN z 12.07.2017 r., III PK 115/16, LEX nr 2350661, wyrok SN z 16.12.2008 r., I PK 88/08, LEX nr 580233.

9 Zob. A. Malinowski, *Urlopy pracownicze – akty wykonawcze. Komentarz*, Legalis/el. 2010, art. 163, teza 6; Ł. Pisarczyk, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. L. Florek, Warszawa 2017, s. 996.

go do wiadomości pracownicy mogą rozpocząć korzystanie z urlopu bez dodatkowej zgody ze strony pracodawcy¹⁰. Przyjęcie planu urlopowego stanowi bowiem przejaw zatwierdzenia przez pracodawcę nieobecności poszczególnych pracowników w konkretnych dniach z uwagi na wykorzystanie przez nich urlopu. Należy więc zgodzić się z A. Bigajem, że w takim wypadku to pracodawca powinien wykazać się aktywnością w przesunięciu terminu urlopu, jeżeli zajdą określone okoliczności, wymagające obecności pracownika w pracy¹¹.

Wyznaczając urlop, pracodawca powinien pamiętać o jego elementach konstrukcyjnych, do których należy m.in. nieprzerwalność. Ta rozumiana jest w doktrynie jako niewystępowanie pomiędzy dniami urlopu wypoczynkowego dni, które byłyby dla pracownika dniami pracy¹². Literalna wykładnia art. 152 § 1 Kodeksu pracy zakłada, że pracodawca powinien udzielić, a pracownik wykorzystać urlop jednorazowo w całości¹³. Tak rozumiana nieprzerwalność urlopu nie odpowiada jednak obecnym realiom społecznym i trybowi życia, przez co jest to rozwiązanie rzadko spotykane. Co prawda w doktrynie formułuje się różne teorie opisujące istotę urlopu wypoczynkowego, jednak najogólniej można wskazać, że udzielenie urlopu wypoczynkowego związane jest z potrzebą zregenerowania sił poświęconych przez pracownika przy wykonywaniu codziennych zadań pracowniczych¹⁴. Takie założenie, dotyczące urlopu wypoczynkowego, jakkolwiek słuszne i zasługujące na aprobatę, nie w pełni odpowiada faktycznym powodom korzystania z tego uprawnienia przez pracowników. W realiach deficytu wolnego czasu, zwiększającego się tempa życia, niejednokrotnie urlop wypoczynkowy wykorzystywany jest nie tylko do wypoczynku, ale również do załatwiania spraw życia codziennego, na które pracownicy nie mają czasu w standardowym trybie pracy. Ponadto, uwzględniając różną specyfikę pracy, natężenie czynników stresogennych czy też nierównomierne obciążenie pracą w różnych okresach roku, trudno zgodzić się z tezą, która zdaje się przyświecała ustawodawcy, że tylko nieprzerwany urlop wypoczynkowy pozwoli na regenerację sił przez pracownika.

Z perspektywy pracownika słuszniejsze wydaje się więc szerokie rozumienie zasady nieprzerwalności urlopu i wiązanie jej nie tylko z zakazem dzielenia urlopu na części, ale przede wszystkim z wolnością pracownika do nieingerowania w tok wykorzystywanego urlopu przez pracodawcę¹⁵. Pracownik, realizując swoje prawo do urlopu, powinien mieć bowiem gwarancję, że jego plany, które niejednokrotnie wiążą się też z określonymi kosztami, nie zostaną zaburzone przez pracodawcę, co w doktrynie określa się mianem spokoju urlopowego¹⁶. Można jednak już teraz wskazać, że zarówno od wąsko rozumianej zasady nieprzerwalności urlopu – niedzielenia go na części, jak również od tej zasady rozumianej w *sensu largo* Kodeks pracy wprowadza wyjątki.

Pierwszym z nich jest art. 162 Kodeksu pracy, który przewiduje, że urlop wypoczynkowy może zostać podzielony na wniosek pracownika na części, przy czym co najmniej jedna część urlopu powinna trwać nie krócej niż 14 kolejnych dni kalendarzowych. Obowiązkiem pracodawcy jest więc udzielenie pracownikowi urlopu ciągłego w wymiarze 14 dni – przy czym wlicza się do tego święta i dni wolne od pracy, zaś urlop przysługujący pracownikowi ponad ten wymiar (który ostatecznie może być różny i wynosić np. 10 dni – w zależności m.in. od okresu, w którym urlop zostanie wymierzony) może zostać rozłożony na części, na wniosek pracownika. Możliwość podzielenia urlopu na części uzależniona jest

10 Zob. A. Kosut, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz. Tom II*, red. K.W. Baran, Warszawa 2020, s. 1031–1032; A. Bigaj, *Prawo do urlopu wypoczynkowego*, Warszawa 2015, s. 221.

11 Por. tamże.

12 Ł. Pisarczyk, [w:] *Kodeks...*, s. 945.

13 M. Zieleniecki, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. A. Sobczyk, Legalis/el. 2020, art. 152, teza 5.

14 Wyrok SN z 24.01.1974 r. sygn. akt: III PRN 41/73, LEX nr 15381.

15 Por. M. Nowak, *Zasada urlopu nieprzerwanego. Urlopy i inne zwolnienia od pracy*, [w:] *System Prawa Pracy. Tom III. Indywidualne prawo pracy. Część szczegółowa*, red. K.W. Baran, M. Gersdorf, K. Rączka, Warszawa 2021, s. 801.

16 Por. A. Bigaj, *Prawo...*, s. 247.

od wniosku pracownika. Pracownik może złożyć taki wniosek, co do zasady, na etapie poprzedzającym ustalenie planu urlopów przez pracodawcę bądź na etapie porozumienia z pracodawcą co do terminu wykorzystania urlopu – jeżeli nie jest on objęty obowiązkiem sporządzania planu urlopów¹⁷. Wniosek pracownika o podzielenie urlopu nie musi być uzasadniony, jak również za taką decyzją pracownika nie muszą stać żadne szczególne powody¹⁸. Z jednej strony, *a contrario* należy przyjąć, że brak wniosku pracownika uniemożliwia pracodawcy udzielenie urlopu w częściach, a tym samym zobowiązuje go do wymierzenia urlopu w całości jednorazowo, chociażby mogło to negatywnie oddziaływać na normalny tok pracy zakładu. Z drugiej strony należy pamiętać o tym, że wniosek pracownika nie zobowiązuje pracodawcy do podziału urlopu, bowiem ten może uznać, że z perspektywy organizacji procesu pracy, ale też efektywności odpoczynku, dogodniejsze będzie udzielenie urlopu jednorazowo w całość¹⁹.

Skoro decyzji pracownika pozostawiono złożenie wniosku o udzielenie urlopu w częściach, to może on też zdecydować, na ile części chce podzielić urlop, w tym podjąć decyzję, że będzie wykorzystywał urlop po jednym dniu²⁰. Na etapie składania wniosku o podzielenie urlopu na części nie musi on wskazywać poszczególnych części czy dat, w których będzie chciał skorzystać z urlopu – chyba że będzie to niezbędne do sporządzenia planu urlopowego. Jeżeli jednak planu urlopowego nie sporządzono, pracownik każdorazowo przed wykorzystaniem części podzielonego urlopu powinien uzyskać zgodę pracodawcy²¹.

Należy też podkreślić, że naruszenie zasady niepodzielności urlopu i wymierzenie urlopu w częściach, z których żadna nie będzie trwała co najmniej 14 kolejnych dni kalendarzowych, nie jest obarczone sankcją, w szczególności nie stanowi wykroczenia przeciwko prawom pracownika²² – oczywiście pod warunkiem, że podział urlopu dokonany był na wniosek pracownika.

3. Odwołanie z urlopu przez pracodawcę

Drugim z wyjątków od zasady nieprzerwalności urlopu jest przewidziana w art. 167 § 1 Kodeksu pracy możliwość odwołania pracownika z urlopu przez pracodawcę.

Odwołanie z urlopu jest jednostronną czynnością pracodawcy, która nie jest uzależniona od zgody pracownika. Jest to polecenie pracodawcy, w wydaniu którego nie jest on swobodny, bowiem odwołanie z urlopu będzie legalne jedynie wówczas, gdy obecność pracownika jest konieczna i uzasadniona okolicznościami nieprzewidywanymi w chwili rozpoczynania urlopu.

Kwestia odwołania pracownika z urlopu wywołuje wiele problemów praktycznych. Pierwszy z takich problemów pojawia się już na etapie dekodowania przesłanek usprawiedliwiających odwołanie pracownika z urlopu wypoczynkowego.

Ustawodawca wymaga, aby okoliczności przemawiające za odwołaniem pracownika z urlopu były nieprzewidywalne w chwili rozpoczynania urlopu. W tym zakresie przyjąć należy, że nieprzewidywalność ta ma wystąpić zarówno na etapie planowania urlopu i tworzenia planu urlopowego, jak i w okresie bezpośrednio poprzedzającym rozpoczęcie urlopu, bowiem w przypadku wystąpienia takich okoliczności na tym etapie pracodawca powinien dokonać przesunięcia terminu urlopu²³, a nie zezwalać na jego

17 A. Kosut, [w:] *Kodeks...*, s. 1240.

18 Tamże.

19 Por. M. Nowak, *Zasada...*, s. 802.

20 Por. A. Malinowski, *Urlopy...*, art. 162, teza 4; J. Iwulski, [w:] J. Iwulski, W. Sanetra, *Komentarz do kodeksu pracy*, Warszawa 2013, s. 871.

21 Por. Wyrok SN z 15.03.2001 r. I PKN 306/00, OSNP 2002/24/591.

22 M. Zieleniecki, [w:] *Kodeks...*, art. 162, teza 2.

23 A. Kosut, [w:] *Kodeks...*, s. 1260.

rozpoczęcie z zamiarem następnego odwołania. Ponadto chodzi o okoliczności uzasadniające potrzebę obecności pracownika w pracy nie tylko w momencie rozpoczynania urlopu, ale też takie, które mogą według dostępnych danych wystąpić w trakcie jego trwania²⁴ – trudno byłoby zaakceptować sytuację, w której pracodawca udziela pracownikowi urlopu w okresie, który na podstawie danych archiwalnych obciążony jest zwiększonym zapotrzebowaniem na pracowników.

Prawodawca nie wprowadził też żadnych konkretnych wytycznych, w jakich sytuacjach obecność pracownika może być uznana za niezbędną. Pozostawione to zostało uznaniu i ocenie pracodawcy. W doktrynie zwraca się uwagę, że okoliczności te mogą mieć różnorodny charakter, a konieczność obecności pracownika może być oceniana z punktu widzenia dalszego funkcjonowania całości lub części zakładu pracy, wystąpienia ryzyka wysokich strat materialnych lub wizerunkowych po stronie pracodawcy²⁵. Odwołuje się też do faktu niezastępowalności tego pracownika w danym czasie innymi osobami zatrudnionymi przez pracodawcę z uwagi na wyróżniające go kwalifikacje, umiejętności, przygotowanie do danej pracy czy posiadane uprawnienia²⁶. W mojej ocenie przykładem uzasadnionego odwołania pracownika z urlopu będzie np. niespodziewana awaria systemu, wymagająca zaangażowania konkretnego pracownika z uwagi na posiadane przez niego uprawnienia, których nie posiada inna osoba w firmie, czy też konieczność obsługi nieprzewidywalnego, nagłego wzrostu wolumenu spraw – np. liczby reklamacji konsumenckich, gdzie występują ustawowo określone terminy, których przekroczenie może mieć negatywne konsekwencje dla pracodawcy, o ile obsłużenie tego procesu dostępnymi siłami nie jest możliwe.

Doktryna jako przykładowe okoliczności, uzasadniające odwołanie z urlopu wskazuje też m.in. niespodziewaną kontrolę, dotyczącą stanowiska pracy danego pracownika, niezapowiedziany przyjazd delegacji zagranicznej, przesunięcie się terminu rozprawy sądowej sprawy, w której pracownik reprezentuje pracodawcę²⁷. Zasadne jest jednak przyjęcie, że okoliczności te będą mogły być uznane za uzasadnione jedynie przy spełnieniu dodatkowych warunków, np. w przypadku niezapowiedzianej delegacji zagranicznej potrzeba obecności konkretnego pracownika powinna wynikać ze sprawowanej przez niego funkcji, np. tłumacza czy pracy na stanowisku, które będzie podlegało szczególnemu zainteresowaniu delegowanych. Z kolei przesunięcie terminu rozprawy sądowej, w której pracownik reprezentuje pracodawcę, będzie uzasadniało odwołanie go z urlopu jedynie wówczas, gdy szczególne okoliczności uniemożliwiają skorzystanie z substytucji, np. na skutek tego, że pracownik jest jedynym radcą prawnym u pracodawcy, czy też z uwagi na skomplikowany charakter sprawy, który wymaga jej dogłębnej znajomości.

Kwestią sporną w doktrynie pozostaje, czy pracodawca powinien uzasadnić wobec pracownika swoją decyzję o odwołaniu go z urlopu. A. Bigaj stoi na stanowisku, że pracodawca nie ma obowiązku wskazywania motywów swojej decyzji²⁸. Zdaje się, że opiera się on przy tym na literalnej wykładni art. 167 Kodeksu pracy, który nie nakłada na pracodawcę obowiązku uzasadnienia decyzji o odwołaniu pracownika z urlopu. Przeciwny pogląd wyraża z kolei M. Nałęcz, wskazując, że: „pracodawca powinien podać do wiadomości pracownika te przyczyny, a ich zasadność, w tym niemożliwość wcześniejszego przewidzenia, może być elementem sporu przed sądem pracy dotyczącego mobbingu lub dyskryminacji pracownika”²⁹. W mojej ocenie słuszność należy przyznać drugiemu z zaprezentowanych

24 M. Nowak, *Zasada...*, s. 806.

25 Tamże.

26 Por. M. Nowak, *Odwołanie pracownika z urlopu wypoczynkowego. Podstawowe zasady realizacji prawa do urlopu wypoczynkowego*, [w:] M. Kuba, M. Nowak, E. Staszewska, *Urlopy pracownicze*, „Biblioteka Prawa Pracy”, red. Z. Góral, Warszawa 2016, s. 123.

27 M. Nałęcz, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. W. Muszalski, K. Walczak, Legalis/el. 2021, art. 167, teza 1.

28 A. Bigaj, *Prawo...*, s. 280; podobnie: A. Kosut, [w:] *Kodeks...*, s. 1260.

29 M. Nałęcz, [w:] *Kodeks...*, art. 167, teza 2.

stanowisk. Oczywiście, przyjęcie, że odwołanie pracownika z urlopu będzie przejawem mobbingu lub dyskryminacji wymagać będzie wykazania pozostałych przesłanek określonych w art. 943 Kodeksu pracy, w szczególności uporczywości i długotrwałości działania mobbingującego. Powinności pracodawcy w uzewnętrznieniu powodów odwołania pracownika z urlopu należy jednak dopatrywać się też w fakcie, że odwołanie takie stanowi wyjątek od zasady udzielenia urlopu nieprzerwanego. Ponadto, daje to pracownikowi możliwość oceny, czy faktycznie występują okoliczności warunkujące legalność polecenia pracodawcy. Skoro bowiem pracownik jest uprawniony do odmowy wykonania polecenia pracodawcy sprzecznego z prawem lub umową o pracę – na podstawie art. 100 § 1 Kodeksu pracy, to wykładnia funkcjonalna art. 167 § 1 w związku z art. 100 § 1 Kodeksu pracy nakazuje przyjąć, że pracownik powinien mieć zapewnioną możliwość oceny konkretnego polecenia pod kątem jego zgodności z przepisami, a w tym przypadku pod kątem spełnienia przez polecenie przesłanek określonych w art. 167 Kodeksu pracy. Podzielam również stanowisko wyrażone przez M. Nowak, że brak obowiązku podania pracownikowi uzasadnienia odwołania go z urlopu może „utrudniać mu decyzję o wystąpieniu na drogę postępowania sądowego i dochodzeniu z tego tytułu odszkodowania”³⁰. Trzeba też podkreślić, że nieuzasadnienie takiej decyzji uniemożliwi pracownikowi ocenę, czy nie doszło do naruszenia przez pracodawcę jego podstawowych obowiązków wobec pracownika. Gdyby bowiem pracownik uznał, że doszło do takiego naruszenia, mógłby skorzystać z możliwości rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia³¹.

Kolejnym istotnym praktycznie problemem jest sposób, w jaki powinno nastąpić odwołanie pracownika z urlopu. Z jednej strony w doktrynie i judykaturze jednogłośnie podkreśla się, że z uwagi na to, że odwołanie pracownika z urlopu ma charakter wyjątku od reguły i ogranicza prawo pracownika do wypoczynku, powinno być ono dokonane w formie jednoznacznego oświadczenia woli złożonego w taki sposób, który pozwoli pracownikowi zapoznać się z jego treścią³². Na szczególną uwagę zasługuje wyrok Sądu Najwyższego z 8.03.2017 r.³³, w którym pochyłono się nad formą oraz okolicznościami złożenia oświadczenia woli o odwołaniu z urlopu przez pracodawcę. Sąd Najwyższy podkreślił, że prawo do urlopu wypoczynkowego jest bezwzględnie obowiązujące, a pracodawca, odwołując pracownika z urlopu, ogranicza jego konstytucyjne prawo do wypoczynku, przez co powinien uczynić to w jednoznacznym oświadczeniu woli, które wywołuje skutek w chwili zgłoszenia go pracownikowi w taki sposób, aby mógł zapoznać się z jego treścią. Pracownik korzystający z urlopu pozostaje w tym okresie poza sferą pracowniczego podporządkowania i nie utrzymuje stałego, codziennego kontaktu z pracodawcą, jak również nie ma obowiązku codziennego kontrolowania prywatnej poczty elektronicznej. W konsekwencji Sąd Najwyższy, odwołując się do teorii doręczenia kwalifikowanego w obrocie elektronicznym, uznał, że wymogu skutecznego złożenia oświadczenia o odwołaniu pracownika z urlopu nie spełnia wysłanie przez pracodawcę wiadomości na prywatną skrzynkę mailową pracownika, zwłaszcza gdy pracodawca nie wykaże, że wykorzystywał ten sposób komunikacji z pracownikiem w dotychczasowej pracy. W mojej ocenie nie będzie też skutecznym złożenie oświadczenia woli w formie wiadomości SMS lub wiadomości e-mail przesłanej przez pracodawcę na służbowy adres e-mail pracownika, z którego ten, co do zasady, w czasie urlopu nie musi (i nie powinien) korzystać.

Z drugiej strony przyjmuje się, że oświadczenie pracodawcy nie ma narzuconej żadnej określonej formy, a tym samym może być dokonane ustnie, pisemnie, w tym z wykorzystaniem narzędzi komunikacji elektronicznej³⁴. Istotne jest jednak, jak wyżej już wspomniałem, aby oświadczenie dotarło do adresata – pracownika w taki sposób, który pozwoli mu zapoznać się z jego treścią, co powinno być

30 M. Nowak, *Zasada...*, s. 807.

31 Zob. szerzej: A. Bigaj, *Prawo...*, s. 284–285.

32 K. Jaśkowski, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. E. Maniewska, K. Jaśkowski, Warszawa 2019, s. 869; M. Nałęcz, [w:] *Kodeks...*, Legalis/el. 2021, art. 167, teza 3, wyrok SN z 8.03.2017 r. sygn. akt: II PK 26/16, LEX nr 2270901.

33 Wyrok SN z 8.03.2017 r. sygn. akt: II PK 26/16, LEX nr 2270901.

34 Por. M. Jurchewska, *Odwołanie pracownika z urlopu. Komentarz praktyczny*, LEX/el.

oceniane z uwzględnieniem okoliczności urlopowych – jeżeli bowiem pracodawca wysłał pracownikowi SMS na prywatny numer telefonu, zaś pracownik wyjechał na urlop w miejsce niemające zasięgu GSM, to nie sposób przyjąć, że takie odwołanie było skuteczne i że pracownik mógł zapoznać się z treścią oświadczenia pracodawcy. W razie ewentualnego sporu obowiązek wykazania, że oświadczenie o odwołaniu z urlopu dotarło do pracownika obciążać będzie pracodawcę.

Słusznie też zwraca się uwagę w doktrynie, że oświadczenie o odwołaniu z urlopu powinno zostać złożone pracownikowi w taki sposób i z takim wyprzedzeniem, aby pozwalało mu na stawienie się w wyznaczonym przez pracodawcę terminie³⁵. Jeżeli bowiem pracodawca wezwie pracownika do stawienia się w pracy – odwoła go z urlopu – ale wyznaczony pracownikowi termin będzie nierealny do dochowania, to opóźnienie pracownika nie będzie mogło wywoływać dla niego negatywnych konsekwencji. Pracodawca powinien przy tym uwzględnić np. odległość miejsca odbywania urlopu przez pracownika od zakładu pracy, częstotliwość i rodzaj połączeń, ale też np. obowiązek odbycia izolacji po powrocie zgodnie z właściwymi przepisami epidemicznymi, co jeszcze nie tak dawno było zasadą.

Podchodząc praktycznie do tematu odwołania pracownika z urlopu, konieczne staje się zwrócenie uwagi na formę dokonania tej czynności z perspektywy zakresu danych osobowych pracownika, które może przetwarzać pracodawca. Jak wcześniej wskazano, w trakcie urlopu pracownik nie ma, co do zasady, obowiązku odbierania służbowego numeru telefonu czy też odczytywania służbowej poczty e-mail. Pojawia się zatem pytanie, w jaki sposób skutecznie pracodawca może skontaktować się z pracownikiem, aby przekazać mu wezwanie powrotu do pracy.

Ogólne zasady przetwarzania danych osobowych, które dotyczą również danych przetwarzanych w toku procesu rekrutacji oraz na etapie zatrudniania pracownika, reguluje RODO³⁶. W świetle definicji administratora danych zawartej w art. 4 pkt 7 RODO nie powinno budzić wątpliwości, że takim podmiotem jest m.in. pracodawca, który określa cele i sposoby przetwarzania danych osobowych kandydatów do pracy i pracowników. Tym samym pracodawca zobowiązany jest do przestrzegania ogólnych zasad przetwarzania danych osobowych, określonych w art. 5 RODO, w tym zasady zgodności z prawem, dla której istotne jest, aby przetwarzanie danych osobowych odbywało się wyłącznie w oparciu o co najmniej jedną z podstaw legalizujących przetwarzanie wskazanych w art. 6 lub art. 9 RODO, bowiem tylko w takim przypadku przetwarzanie danych będzie legalne³⁷.

Prawodawca krajowy, korzystając z upoważnienia przewidzianego w art. 88 RODO, uszczegółowił zasady ochrony danych osobowych w kontekście zatrudnienia pracowników poprzez wprowadzenie katalogu danych, których pracodawca ma prawo żądać od kandydata do pracy oraz od pracownika, co nastąpiło w art. 221 Kodeksu pracy. Wśród takich danych znajdują się dane kontaktowe wskazane przez kandydata do pracy (następnie pracownika).

Brzmienie tego przepisu (art. 221 § 1 i 3 Kodeksu pracy) nie pozostawia wątpliwości, że zakres podanych danych kontaktowych pozostawiony jest wyłącznej decyzji pracownika³⁸, przy czym wyznaczany może być pośrednio przez cel, któremu te dane służą – przykładowo, jeżeli pracownik komunikuje się z pracodawcą za pośrednictwem poczty elektronicznej, to *de facto* wskazuje pracodawcy swój adres e-mail. W doktrynie wskazuje się, że skoro wskazany przepis stanowi, że pracodawca „żąda” danych,

35 K. Rączka, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. M. Gersdorf, M. Raczkowski, K. Rączka, Warszawa 2014, Lex/el. 2014, art. 167, teza 1.

36 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych (Dz.U.UE.L.2016.119.1)).

37 Por. A. Nerka, [w:] *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Komentarz*, red. M. Sakowska-Baryła, Legalis/el. 2018, art. 5, teza 2.

38 Por. D. Wajda, *Dopuszczalność przetwarzania danych osobowych pracowników i kandydatów do pracy. Prawa i obowiązki stron stosunku pracy*, [w:] *System Prawa Pracy. Tom III. Indywidualne prawo pracy. Część szczegółowa*, red. K.W. Baran, M. Gersdorf, K. Rączka, Warszawa 2021, s. 202.

to kandydat do pracy/pracownik ma obowiązek udzielenia żądanych danych³⁹. Należy jednak podkreślić, że na gruncie Kodeksu pracy ustawodawca nie wskazał, jakie dane kontaktowe pracownik ma podać pracodawcy, co mógł uczynić przez wskazanie, że pracownik podaje, np. numer telefonu lub adres e-mail. Tym samym pracownik zrealizuje obowiązek podania danych kontaktowych, wskazując pracodawcy, np. swój adres do korespondencji czy nawet adres skrytki pocztowej. Każda z tych form umożliwia bowiem kontakt z pracownikiem.

Nie można zaakceptować wyrażonego w doktrynie poglądu, jakoby dopuszczalne mogło być narzucenie kandydatowi do pracy (pracownikowi) „preferowanych form kontaktu wraz z przyjęciem, że wymagane jest podanie co najmniej dwóch z nich, np. prywatnego adresu e-mail oraz numeru telefonu”⁴⁰. Taka interpretacja pozostaje w sprzeczności z literalnym brzmieniem art. 221 § 1 i 3 Kodeksu pracy. Co prawda, pracodawca może np. w formularzu kontaktowym wskazać numer telefonu lub adres e-mail jako przykład danych kontaktowych, jednak nie może żądać podania którejs z konkretnie tych dwóch kategorii danych. Niedopuszczalność narzucenia kandydatowi do pracy (pracownikowi) danych kontaktowych, które ma podać, znajduje poparcie w stanowisku Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych, który zwrócił dodatkowo uwagę na fakt, że żaden przepis prawa nie nakłada też na osobę fizyczną obowiązku posiadania takich środków komunikacji⁴¹.

Przetwarzanie przez pracownika danych wykraczających poza te, które wskazane zostały w art. 221 § 1 i 3 Kodeksu pracy, może się odbywać na ogólnych zasadach, przewidzianych w RODO, z tym że pracodawca krajowy wprowadza szersze niż przewidziane w RODO obwarowania, dotyczące przetwarzania danych osobowych kandydatów do pracy i pracowników w oparciu o ich zgodę, o czym stanowi art. 221a i art. 221b Kodeksu pracy.

Nie wchodząc w szczegółowe kwestie dotyczące relacji RODO do Kodeksu pracy oraz poszczególnych przepisów obu aktów, w mojej ocenie pracodawca nie ma prawa żądać od pracownika wskazania danych kontaktowych, które umożliwiałyby mu odwołanie pracownika z urlopu. Jeżeli zatem pracownik dobrowolnie, z własnej inicjatywy, nie poda takich danych, to pracodawca, nawet gdyby wszedł w ich posiadanie, np. od kolegi z zespołu, nie będzie dysponował podstawą do ich przetwarzania.

Co równie istotne, w mojej ocenie pracodawca nie ma prawa żądać od pracownika ujawnienia informacji o planowanym sposobie wykorzystania urlopu wypoczynkowego, w szczególności wskazania, gdzie pracownik ma zamiar spędzić urlop. Przeciwnie stanowisko prezentuje A.M. Świątkowski, który wskazuje, że „pracodawca ma prawo wiedzieć, gdzie przebywa pracownik, którego zamierza odwołać z urlopu wypoczynkowego”⁴². Dla takiego żądania pracodawcy brak jest jednak podstawy prawnej. Informacja o miejscu spędzania urlopu wypoczynkowego jest informacją z zakresu prywatności pracownika, a oczekiwanie jej ujawnienia ogranicza to konstytucyjne uprawnienie, przez co możliwość żądania takiej informacji powinna być wprost wyrażona w przepisach prawa.

Warto dla jasności podkreślić, że chociaż pracownik w trakcie urlopu wypoczynkowego nie jest zobowiązany do utrzymywania relacji zawodowych, w tym do odbierania służbowego telefonu komórkowego czy odczytywania służbowych e-maili, to jeżeli komunikat o odwołaniu go z urlopu dojdzie do niego, to, co do zasady, nie będzie on mógł się mu sprzeciwić. Niestawiennictwo w pracy w takiej sytuacji może zostać ocenione jako naruszenie obowiązków pracowniczych w postaci niewykonania polecenia przełożonego i nieusprawiedliwionej nieobecności w pracy, co w konsekwencji prowadzić

39 Por. K. Jaśkowski, [w:] *Kodeks...*, Lex/el. 2023, art. 221, teza 5.1.

40 D. Dörre-Kolasa, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, [w:] *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Wybrane przepisy sektorowe. Komentarz*, red. P. Litwiński, Legalis/el. 2021, art. 221, teza 3.

41 „Czy pracodawca może korzystać z prywatnych danych kontaktowych do pracownika?”, <https://archiwum.uodo.gov.pl/pl/138/1636> (dostęp: 2.07.2023).

42 A.M. Świątkowski, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. A.M. Świątkowski, Legalis/el. 2018, art. 167, teza 3.

może do wymierzenia pracownikowi kary porządkowej, a w skrajnych przypadkach może być też zakwalifikowane jako ciężkie naruszenie obowiązków pracowniczych, stanowiące podstawę do rozwiązania umowy o pracę bez zachowania okresu wypowiedzenia z winy pracownika⁴³. Gdyby w takiej sytuacji okazało się, że powodem odmowy wykonania polecenia było to, że pracownik ocenił, że nie zachodzą przesłanki do odwołania go z urlopu, to będzie on mógł zaskarżyć wypowiedzenie umowy do sądu, wykazując, że polecenie, którego niewykonanie stanowi przyczynę rozwiązania umowy, było niezgodne z prawem z uwagi na to, że okoliczności stojące za decyzją pracodawcy były już znane przed rozpoczęciem urlopu albo też wykazując, że jego obecność nie była konieczna ze względu na przyjęte przez pracodawcę przyczyny odwołania.

4. Zwrot kosztów

Zgodnie z art. 167 § 2 Kodeksu pracy pracodawca jest obowiązany pokryć koszty poniesione przez pracownika w bezpośrednim związku z odwołaniem go z urlopu. Przepis ten ma w mojej ocenie charakter gwarancyjno-wyrównawczy. Po pierwsze stanowi on swoistego rodzaju hamulec dla pracodawcy przed zbyt pochopnym i nieprzemyślanym odwoływaniem pracownika z urlopu, po drugie zaś nakazuje pracodawcy zrekompensowanie kosztów, które poniesie pracownik, a które pozostają w bezpośrednim związku z odwołaniem go z urlopu.

Przewidziany w art. 167 § 2 obowiązek ogranicza się do kosztów, które powstały bezpośrednio na skutek odwołania pracownika z urlopu przez pracodawcę, a więc takich kosztów, których ów pracownik nie poniósłby, gdyby go z urlopu nie odwołano⁴⁴. Wśród takich kosztów na pierwsze miejsce wysuwają się koszty pobytu lub wycieczki w zakresie, w jakim pracownik nie mógł ich wykorzystać, jednocześnie nie mogąc uzyskać pełnego lub częściowego zwrotu opłat⁴⁵, koszty podróży do miejsca spędzenia urlopu i z powrotem⁴⁶. Zwrotowi podlegać będą też koszty związane z wykupionym przez pracownika uczestnictwem w imprezie kulturalnej lub innym wydarzeniu⁴⁷, np. w festiwalu, który odbywa się w konkretnym terminie, o ile kosztów tych pracownik nie będzie mógł uniknąć, np. zwracając bilet, a także wtedy, gdy w wyniku zwrotu biletów pracownik uzyska tylko częściowy zwrot ceny – wówczas pracodawca będzie zobowiązany do zwrotu różnicy pomiędzy uiszczoną ceną biletów a kwotą zwróconą. W kwestii zwrotu kosztów związanych z wykupionym przez pracownika uczestnictwem w imprezach kulturalnych lub innych wydarzeniach, ale też kosztów związanych z zakwaterowaniem czy wykupioną wycieczką należy wziąć pod uwagę nie tyle samą teoretyczną możliwość zwrotu biletów/odwołania rezerwacji, ale faktyczną możliwość dokonania takiej czynności z uwzględnieniem przewidzianej przez organizatora procedury ich dokonania i wyznaczonego przez pracodawcę terminu powrotu do pracy, nietrudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, że zwrot biletów możliwy jest tylko do określonego czasu, który w zestawieniu z obowiązkiem powrotu do pracy w terminie wyznaczonym przez pracodawcę nie pozwala na ich skuteczne zwrócenie. Ponadto pracodawca jest zobowiązany do zwrotu pracownikowi kosztów, które związane będą z obowiązkiem powrotu z urlopu członków rodziny pracownika, jeżeli samodzielne kontynuowanie przez nich urlopu było niemożliwe⁴⁸.

Obowiązkiem zwrotu nie będą natomiast, co do zasady, objęte te wydatki pracownika, które poniósł on co prawda w związku z urlopem, ale których przedmiotem będą rzeczy możliwe do wykorzystania

43 Por. K. Rączka, [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. Z. Salwa, Lex/el. 2008, art. 167, teza 1.

44 M. Nowak, *Zasada...*, s. 809.

45 Ł. Pisarczyk, [w:] *Kodeks...*, s. 1006.

46 M. Nałęcz, [w:] *Kodeks...*, Legalis/el. 2021, art. 167, teza 6.

47 A.M. Świątkowski, [w:] *Kodeks...*

48 Por. A. Kosut, [w:] *Kodeks...*, s. 1262.

w późniejszym terminie, np. zakup obuwia niezbędnego na wycieczce w góry, sprzętu do nurkowania, map, nawigacji. W doktrynie wskazuje się też, że nie będą podlegały zwrotowi korzyści, które pracownik mógłby uzyskać, gdyby nie został odwołany z urlopu, np. podejmując w tym czasie inną pracę zarobkową⁴⁹.

Zwrotowi podlegają, co do zasady, koszty udokumentowane, zaś obowiązek tego udokumentowania spoczywa na pracowniku⁵⁰. Udokumentowanie kosztów nie powinno być utożsamiane z koniecznością przedłożenia przez pracownika faktur lub innych rachunków, lecz jedynie z uprawdopodobnieniem wysokości kosztów poniesionych, np. przez przedłożenie biletów, przedłożenie wydruku z systemu rezerwacyjnego, który będzie obejmował informację o koszcie najmu kwatery, bądź też w innej formie, np. przez przedłożenie potwierdzenia płatności z rachunku bankowego i złożenie pisemnego oświadczenia, że dany koszt poniesiony został w związku z przerwaniem urlopu.

Niezależnie od konieczności zwrotu kosztów poniesionych przez pracownika w związku z odwołaniem go z urlopu, pracodawca ma obowiązek udzielenia pracownikowi przerwanych urlopu w innym terminie.

Trzeba również zwrócić uwagę na obowiązek odszkodowawczy, który aktywuje się po stronie pracodawcy w sytuacji nieuprawnionego odwołania pracownika z urlopu, tzn. odwołania pracownika pomimo niezastnienia przesłanek określonych w art. 162 § 1 Kodeksu pracy. W takim przypadku, na podstawie art. 300 Kodeksu pracy, należy stosować ogólne reguły naprawienia szkody wynikającej z niewykonania lub nienależytego wykonania umowy, przewidziane w Kodeksie cywilnym, a obowiązek naprawienia szkody rozciągać będzie się nie tylko na rzeczywistą stratę, lecz również na utraczone przez pracownika korzyści⁵¹.

5. Podsumowanie

Urlop wypoczynkowy jest niezbywalnym prawem pracownika, któremu odpowiada obowiązek pracodawcy do udzielenia takiego urlopu. Jedną z podstawowych zasad obowiązujących przy realizacji tego uprawnienia jest nieprzerwalność urlopu.

Nieprzerwalność ta ma zapewnić pracownikowi spokój urlopowy i pozwolić mu na regenerację sił, bez konieczności ciągłego pozostawania w stanie gotowości do stawienia się w pracy. Od zasady tej ustawodawca wprowadza jednak szereg wyjątków, które mogą być zrealizowane zarówno z woli pracownika – udzielenie urlopu w częściach, jak i z inicjatywy pracodawcy – odwołanie pracownika z urlopu.

Odwołanie pracownika z urlopu stanowi najdalej idącą ingerencję w prawo pracownika do nieprzerwalności urlopu. Skutkuje ono bowiem tym, że pracownik ma obowiązek stawienia się w pracy niezależnie od tego, gdzie i w jaki sposób realizował swoje prawo do wypoczynku. Z tego powodu wszelkie przesłanki takiego odwołania należy interpretować ściśle, a skorzystanie z tego uprawnienia przez pracodawcę powinno być uzasadnione.

Z jednej strony trzeba też zauważyć, że obecne regulacje prawne nie rozwiązują szeregu problemów wiążących się z wyżej wymienioną cechą urlopów. *De lege ferenda* należy postulować wprowadzenie w Kodeksie pracy obowiązku pracodawcy do uzasadnienia decyzji o odwołaniu pracownika z urlopu, sankcję dla pracodawcy, który w sposób nieuprawniony korzysta ze swojego uprawnienia – przez przyjęcie, że stanowi to wykroczenie przeciwko prawom pracownika. Z drugiej strony należałoby urealnić uprawnienie pracodawcy do odwołania pracownika z urlopu w szczególnych sytuacjach, m.in. przez doprecyzowanie rodzaju danych kontaktowych, które pracownik powinien podać pracodawcy, aby zapewnić możliwość szybkiego kontaktu.

49 Ł. Pisarczyk, [w:] *Kodeks...*, s. 1006–1007.

50 M. Zieleniecki, [w:] *Kodeks...*, art. 167, teza 3.

51 Por. M. Nowak, *Odwołanie...*, s. 124–125.

Bibliografia

- Bigaj A., *Prawo do urlopu wypoczynkowego*, Warszawa 2015.
- Dörre-Kolasa D., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, [w:] *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Wybrane przepisy sektorowe. Komentarz*, red. P. Litwiński, Legalis/el. 2021.
- Garlicki L., Jarosz-Żukowski S., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom II*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Lex/el. 2016.
- Iwulski J., [w:] J. Iwulski, W. Sanetra, *Komentarz do kodeksu pracy*, Warszawa 2013.
- Jaśkowski K., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. E. Maniewska, K. Jaśkowski, Warszawa 2019.
- Jurczewska M., *Odwołanie pracownika z urlopu. Komentarz praktyczny*, LEX/el.
- Kosut A., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz. Tom II*, red. K.W. Baran, Warszawa 2020.
- Malinowski A., *Urlopy pracownicze – akty wykonawcze. Komentarz*, Legalis/el. 2010.
- Nałęcz M., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. W. Muszalski, K. Walczak, Legalis/el. 2021.
- Nerka A., [w:] *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Komentarz*, red. M. Sakowska-Baryła, Legalis/el. 2018.
- Nowak M., *Odwołanie pracownika z urlopu wypoczynkowego. Podstawowe zasady realizacji prawa do urlopu wypoczynkowego*, [w:] M. Kuba, M. Nowak, E. Staszewska, *Urlopy pracownicze*, „Biblioteka Prawa Pracy”, red. Z. Góral, Warszawa 2016.
- Nowak M., *Zasada urlopu nieprzerwanego. Urlopy i inne zwolnienia od pracy*, [w:] *System Prawa Pracy. Tom III. Indywidualne prawo pracy. Część szczegółowa*, red. K.W. Baran, M. Gersdorf, K. Rączka, Warszawa 2021.
- Pisarczyk Ł., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. L. Florek, Warszawa 2017.
- Rączka K., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. M. Gersdorf, M. Raczkowski, K. Rączka, Warszawa 2014.
- Rączka K., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. Z. Salwa, Lex/el. 2008.
- Sobczyk A., Buch S., *Konstytucja RP. Tom. I. Komentarz do art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis/el. 2016.
- Świątkowski A.M., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. A.M. Świątkowski, Legalis/el. 2018.
- Wajda D., *Dopuszczalność przetwarzania danych osobowych pracowników i kandydatów do pracy. Prawa i obowiązki stron stosunku pracy*, [w:] *System Prawa Pracy. Tom III. Indywidualne prawo pracy. Część szczegółowa*, red. K.W. Baran, M. Gersdorf, K. Rączka, Warszawa 2021.
- Zieleniecki M., [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. A. Sobczyk, Legalis/el. 2020.

Akty prawne

- Europejska Karta Społeczna sporządzona w Turynie dnia 18.10.1961 r. (Dz.U. z 1999 r., nr 8, poz. 67).
- Ustawa z 26.06.1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1510).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE.

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 10.04.1997 r., I PKN 112/97, LEX nr 31261.
- Wyrok SN z 24.01.1974 r., III PRN 41/73, LEX nr 15381.
- Wyrok SN z 10.11.1998 r., I PKN 364/98, LEX nr 38492.

Wyrok SN z 15.03.2001 r., I PKN 306/00, OSNP 2002/24/591.

Wyrok SN z 16.12.2008 r., I PK 88/08, LEX nr 580233.

Wyrok SN z 8.03.2017 r., II PK 26/16, LEX nr 2270901.

Wyrok SN z 12.07.2017 r., III PK 115/16, LEX nr 2350661.

Strony internetowe

Czy pracodawca może korzystać z prywatnych danych kontaktowych do pracownika?, <https://archiwum.uodo.gov.pl/pl/138/1636> (dostęp: 2.07.2023).

Konwencja Nr 132 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca corocznych płatnych urlopów (zrewidowana), <https://www.mop.pl/doc/html/konwencje/k132.html> (dostęp: 2.07.2023).

Wiktoria Dąbrowska*

Natalia Zań**

Ewolucja ochrony konsumenta w przypadku braku zgodności towaru z umową. Uwagi w kontekście implementacji dyrektywy 2019/771 w sprawie niektórych aspektów umów sprzedaży towarów do prawa polskiego

Streszczenie

20 maja 2019 r. została uchwalona Dyrektywa 2019/771 Parlamentu Europejskiego i Rady, która wprowadziła wiele zmian w zakresie ochrony praw konsumenta oraz sprzedaży konsumenckiej. Dostosowanie dotychczasowych przepisów prawa polskiego oraz wprowadzenie nowych tak, by odpowiadały celom wspomnianego wyżej aktu stanowiło niemałe wyzwanie legislacyjne, które prowadziło do różnych wątpliwości. Niniejsza praca ma na celu przegląd tej problematyki, zwracając szczególną uwagę na zmiany dotyczące ochrony konsumentów oraz instytucji rękojmi.

Słowa kluczowe: rękojmia, prawa konsumenta, prawo cywilne, prawo unijne

Evolution of consumer protection in case of lack of conformity of the goods with the contract Observations within the framework of the implementation of Directive 2019/771 on certain aspects of contracts for the sale of goods under Polish law

Abstract

On 20 May 2019, Directive 2019/771 of the European Parliament and of the Council was adopted, which introduced many changes in the protection of consumer rights and certain aspects concerning contracts for the sale of goods. The amendment of the applicable provisions of Polish law and the introduction

* Autorka jest studentką III roku prawa. Akademia Leona Koźmińskiego, Wydział Prawa, e-mail: 43821@kozminski.edu.pl, <https://orcid.org/0009-0004-0963-5616>

** Autorka jest studentką III roku prawa. Akademia Leona Koźmińskiego, Wydział Prawa, e-mail: 41445@kozminski.edu.pl, <https://orcid.org/0009-0009-8092-6439>

of new ones to meet the objectives of the above-mentioned act constitute a legislative challenge, which led to various doubts. This paper aims to review this issue, paying particular attention to changes in the protection of consumers and warranty institutions.

Keywords: warranty, rights of consumers, civil law, EU law

1. Wprowadzenie

Świadczenie rzeczy dotkniętej wadą w wykonaniu umowy sprzedaży stanowi naruszenie interesu kupującego, podważając jego zaufanie do sprzedawcy, a przez to podważając pewność obrotu¹. Na wypadek gdy brak zgodności rzeczy sprzedanej z umową ujawni się już po wykonaniu umowy, ustawodawca wprowadził szczególną ochronę kupującego², przyznając mu uprawnienia z tytułu rękojmi stanowiącej podstawę prawną odpowiedzialności sprzedawcy wobec kupującego za istnienie wady³. Jeżeli przedmiot świadczenia jest niezgodny z umową, kupujący może żądać od sprzedawcy, w zależności od okoliczności konkretnego przypadku, na przykład naprawy rzeczy lub wymiany rzeczy na nową, może domagać się obniżenia ceny lub odstąpić od umowy, a jeżeli rzecz wadliwa była zamontowana może żądać demontażu i ponownego zamontowania rzeczy. Odpowiedzialność ta ma charakter absolutny i jest niezależna od winy, a nawet wykazania szkody wynikającej z wadliwości rzeczy⁴.

Sposób prawnego uregulowania odpowiedzialności za niezgodność rzeczy sprzedanej z umową w przypadku, gdy stroną umowy – kupującym jest konsument, ulegał w prawie polskim istotnym zmianom, podyktowanym w znaczącym stopniu ustawodawstwem Unii Europejskiej. Ostatnie z nich, których omówienie stanowi przedmiot opracowania, nastąpiły wraz z implementacją do prawa polskiego dyrektywy 2019/771⁵.

Prowadzone rozważania warto jednak zacząć od przedstawienia historii kształtowania ochrony konsumenta w razie niezgodności rzeczy sprzedanej z umową od czasu wejścia Polski do UE.

2. Historyczny przegląd zmian w zakresie odpowiedzialności za niezgodność rzeczy sprzedanej z umową

Institucja rękojmi przy sprzedaży, która została uregulowana w Kodeksie cywilnym⁶ w przepisach art. 556–576, znajdowała zastosowanie do umów konsumenckich oraz niekonsumenckich i nie była pozbawiona odrębności regulacyjnych w stosunku do roszczeń konsumentów.

Istotną zmianę, a zarazem pogłębienie istniejących odrębności w zakresie uregulowania odpowiedzialności za wadliwość rzeczy sprzedanej wniosła nowelizacja Kodeksu cywilnego, która była podyktowana procesem dostosowywania prawa polskiego do standardów unijnych w okresie przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. W związku z powyższym w 2003 r. zostały wprowadzone

1 A. Brzozowski, [w:] *Kodeks cywilny, t. II, Komentarz, Art. 450–1088, Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Legalis/el. 2021, art. 556, teza 1.

2 Tamże, teza 2.

3 Tamże.

4 Tamże, teza 4.

5 Dyrektywa 2019/771 Parlamentu Europejskiego i Rady z 20.05.2019 r. w sprawie niektórych aspektów umów sprzedaży towarów, zmieniająca rozporządzenie (UE) 2017/2394 oraz dyrektywę 2009/22/WE i uchylająca dyrektywę 1999/44/WE (Dz. Urz. UE L 136, s. 28), dalej jako: dyrektywa 2019/771.

6 Ustawa z 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 ze zm.), dalej: Kodeks cywilny.

zmiany będące konsekwencją implementacji dyrektywy 1999/44⁷. Dyrektywa 1999/44 jest regulacją o charakterze punktowym, ponieważ reguluje jedynie wybrane zagadnienia prawne, pozostawia ona państwom członkowskim swobodę normowania w prawie wewnętrznym przeciwko komu i w jakim trybie sprzedawca może dochodzić roszczeń regresowych (art. 4)⁸. W jej wyniku doszło do ukształtowania swoistej dwutorowej regulacji dotyczącej rękojmi. Przepisy dotyczące sprzedaży konsumenckiej, wraz z odpowiedzialnością za wadliwość rzeczy sprzedanej, zostały uregulowane w ustawie z dnia 27 lipca 2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie Kodeksu cywilnego⁹, natomiast regulacja dotycząca sprzedaży niekonsumenckiej pozostała w Kodeksie cywilnym¹⁰. W odniesieniu do przyjętego modelu uregulowania zajęto w literaturze stanowisko, że rozwiązanie przyjęte w prawie polskim w związku z pierwotną transpozycją dyrektywy o sprzedaży konsumenckiej skutkowało powstaniem obok tradycyjnie rozumianej umowy sprzedaży uregulowanej w Kodeksie cywilnym równoległej regulacji europejskiej, której zakres oraz metoda wyodrębnienia nie pokrywały się z regulacją krajową¹¹. Powodowało to powstanie dwóch rodzajów wyzwań: po pierwsze odpowiednie przeprowadzenie implementacji prawa europejskiego, a po drugie powstanie pytań o ochronę konsumenta na przestrzeni prawa krajowego nieobjętej bezpośrednim działaniem prawa unijnego¹².

Decyzja o ukształtowaniu w systemie prawnym dwóch równoległych reżimów odpowiedzialności za wadliwość rzeczy sprzedanej podyktowana była obawą przed koniecznością wprowadzania gruntownych zmian poświęconych rękojmi Działu II tytułu XI Kodeksu cywilnego, co nie było możliwe z uwagi na krótki czas na implementację¹³. Ustawodawca polski nie mógł pozwolić sobie na opóźnienie implementacji wspomnianych przepisów z uwagi na bardzo rygorystyczne podejście organów Unii Europejskiej w tym zakresie, szczególnie w stosunku do państw ubiegających się o członkostwo w organizacji¹⁴.

Wprowadzone zmiany w prawie polskim dotyczyły m.in. wydłużenia terminu dochodzenia uprawnień przez kupującego, roszczeń zwrotnych sprzedawcy czy też regulacji uzyskiwania informacji o towarach i ich właściwościach. Poddane krytyce zostało na przykład ograniczenie uprawnienia konsumenta do odstąpienia od umowy¹⁵. Zdaniem doktryny rozwiązanie prowadziło do obniżenia dotychczasowych standardów ochrony konsumenta, ponieważ ograniczenie prawa do odstąpienia od umowy uzależnione zostało od sytuacji, w której sprzedawca nie był w stanie usunąć niezgodności towaru z umową lub wymagałoby to nadmiernych kosztów¹⁶.

7 Dyrektywa 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 25.05.1999 r. w sprawie niektórych aspektów sprzedaży towarów konsumpcyjnych i związanych z tym gwarancji (Dz. Urz. UE L 171, s. 12–16), dalej: dyrektywa 1999/44.

8 Z. Radwański (red.), *Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Polsce*, Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawiedliwości, Warszawa 2006, s. 98.

9 Ustawa z dnia 27.07.2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie Kodeksu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2002 r., poz. 1176 ze zm.), dalej: ustawa o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej.

10 Projekt ustawy z 27.07.2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie Kodeksu cywilnego, druk nr 465, Sejm IV kadencji, s. 12 i n.

11 A. Wiewiórowska-Domagalska, *Refleksje na tle orzecznictwa sądów powszechnych w zakresie sprzedaży konsumenckiej*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, z. 20, s. 213.

12 Tamże.

13 Projekt ustawy z 27.07.2002 r. o szczególnych..., s. 12 i n.

14 A. Kołodziej, *Rozdział I. Sprzedaż Konsumencka*, [w:] *Ustawa o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej. Komentarz*, red. J. Jezioro i in., Legalis/el. 2010, teza 100.

15 A. Falkowska, *Ochrona konsumenta na przełomie epok – instytucja rękojmi w prawie najnowszym*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, nr 2, s. 128.

16 Tamże.

Ustawodawca, nie uwzględniając polskich warunków gospodarczych, dokonał transpozycji dyrektywy 1999/44 metodą recepcyjną, co skutkowało brakiem regulacji w zakresie trybu rozpatrywania reklamacji, a następnie sporami sądowymi w tym zakresie¹⁷.

Ponadto, założenia ustawy o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej zostały ukształtowane odmiennie od założeń Kodeksu cywilnego. Ustawa o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej stanowiła implementację dyrektywy 1999/44, która swoje podłoże miała w Konwencji wiedeńskiej o międzynarodowej sprzedaży towarów¹⁸. Wynikające z tego faktu uwarunkowania, jak np. jednolita klauzula generalna, która pozwalała uruchomić cały zestaw sankcji, gdzie wada lub niezgodność towaru z umową stanowią jeden z przypadków naruszenia zobowiązania, wynikały z faktu, że ustawodawca unijny nie widział potrzeby szczególnego rozróżnienia między postaciami naruszenia zobowiązania¹⁹. Jedną z konsekwencji odmiennej genezy, założeń i uwarunkowań kształtowania się obu źródeł stanowiła subiektywizacja niezgodności towaru z umową, co było swoistym novum dla prawa polskiego w tamtym momencie, ponieważ polski Kodeks cywilny oparty był na typizacji rodzajów naruszeń zobowiązania i obiektywizacji pojęcia wady²⁰.

Metoda transpozycji dyrektywy 1999/41 do polskiego porządku prawnego stała się w praktyce źródłem wątpliwości także w zakresie wykładni przepisów o odpowiedzialności za wady przedmiotu. W literaturze podkreślano będącą jej skutkiem wewnętrzną niespójność, a dodatkowo także zróżnicowanie terminologiczne²¹.

Kolejny etap ewolucji regulacji rękojmi nastąpił wraz z implementacją dyrektywy 2011/83²² dokonaną w ustawie o prawach konsumenta²³, która zmieniała m.in. przepisy regulujące odpowiedzialność z tytułu niezgodności z umową rzeczy sprzedanej. Przy tej okazji dokonano rewizji wcześniejszej transpozycji przepisów dyrektywy 1999/44. Ujęcie dwóch odrębnych wcześniej reżimów na powrót w jednym akcie prawnym – Kodeksie cywilnym oceniano jako podnoszące poziom ochrony konsumentów, m.in. przez „wzmocnienie prawa konsumenta do odstąpienia od umowy w sytuacji, kiedy rzecz już wcześniej była wymieniana lub naprawiana, niezależnie od tego, czy wcześniejsza wymiana lub naprawa związana była z tą samą, czy zupełnie inną wadą, oraz czy ta wcześniejsza wada miała charakter istotny²⁴”.

Przy tej okazji dokonano także modyfikacji definicji konsumenta zawartej w art. 22 (1) k.c. Pierwotnie brzmienie przepisu art. 22 (1) k.c. definiowało konsumenta jako osobę fizyczną dokonującą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. Z uwagi na przyjęty w art. 3 ust. 1 dyrektywy 2011/83 podmiotowy zakres dyrektywy zaznaczającej w wyraźny sposób, że znajduje ona zastosowanie wyłącznie w relacjach umownych między konsumentem a przedsiębiorcą, skorygowano dotychczasową niedoskonałość regulacji art. 22 (1) k.c., polegającą na braku właściwego ukierunkowania na relacje B2C²⁵. Zgodnie ze zmodyfikowaną treścią przepisu konsumentem jest osoba

17 Tamże.

18 F. Zoll, *Rękojmia. Odpowiedzialność sprzedawcy*, Warszawa 2018, s. 4.

19 Tamże.

20 Tamże.

21 Tamże, s. 5.

22 Dyrektywa 2011/83/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z 25.10.2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz. Urz. UE L 304, s. 64), dalej: dyrektywa 2011/83.

23 Ustawa z dnia 30.05.2014 r. o prawach konsumenta (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 287 ze zm.), dalej: ustawa z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta.

24 D. Karczewska, *Wprowadzenie*, [w:] *Ustawa o prawach konsumenta*, red. T. Skoczny, D. Karczewska, M. Namysłowska, Legalis/el. 2015.

25 B. Sołtys, [w:] *Kodeks cywilny – wyciąg. Ustawa o prawach konsumenta. Kodeks cywilny (wyciąg). Komentarz*, red. B. Kaczmarek-Templin, P. Stec, D. Szostek, Legalis/el. 2014, art. 22 (1), teza 1.

fizyczna dokonująca z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. Modyfikacja definicji polegała na doprecyzowaniu, że chodzi jedynie o czynności prawne zawierane przez konsumenta z przedsiębiorcą²⁶.

Kolejny etap zmian w obszarze uregulowania odpowiedzialności za wadliwość rzeczy sprzedanej nastąpił wraz z implementacją do prawa polskiego dyrektywy 2019/771. Została ona dokonana ustawą z 4.11.2022 r. zmieniającą m.in. ustawę o prawach konsumenta i dokonującą nowelizacji kodeksu cywilnego²⁷.

3. Cel dyrektywy 2019/771 dotyczącej niektórych aspektów umów sprzedaży towarów

Prawodawstwo UE z zakresu ochrony konsumentów w znacznym stopniu przyczynia się do właściwego funkcjonowania jednolitego rynku, dążąc do kształtowania bardziej uczciwych i przejrzystych stosunków między przedsiębiorcami a konsumentami. Taki cel przyświecał także dyrektywie 2019/771²⁸ obejmującej zakresem regulacji między innymi problematykę zgodności towarów z umową, środków ochrony prawnej w przypadku braku zgodności z umową oraz zasad korzystania z tych środków²⁹.

W preambule dyrektywy 2019/771 zwrócona została uwaga na różnicowanie przepisów krajowych mające negatywny wpływ na zaufanie konsumentów do umów transgranicznych³⁰. Wśród najważniejszych czynników wpływających na takie postawy konsumentów wymieniono m.in. niepewność co do praw przysługujących konsumentom w różnych państwach członkowskich UE³¹. Celem dyrektywy jest także usunięcie rozbieżności, które powodowałyby niewspółmierne obciążenia dla coraz liczniejszych detalistów³². Dyrektywa zmierza zatem do usprawnienia funkcjonowania rynku wewnętrznego i zapewniania konsumentom odpowiedniej ochrony. Wcześniejsze uregulowanie sprzedaży konsumenckiej w dyrektywie 1999/44 zostało oparte na harmonizacji minimalnej. Zasada ta pozostawiała możliwość wprowadzania przez państwa członkowskie przepisów podwyższających poziom ochrony konsumenta ponad standard przewidziany w dyrektywie. Prowadziło to do braku jednolitości regulacyjnej oraz stanowiło źródło niepewności zarówno po stronie przedsiębiorców, jak i konsumentów. Sprzedawcy musieli dostosowywać zawierane w obrocie transgranicznym umowy do treści odmiennych przepisów, obowiązujących w poszczególnych państwach członkowskich UE, co rodziło w wielu przypadkach niechęć do sprzedaży transgranicznej³³. Konsumenty obawiali się problemów z naprawą, wymianą czy zwrotem towaru, ale również tego, czy zostanie on dostarczony w należytym stanie w przypadku dokonywania zakupu towaru w innym państwie członkowskim³⁴. W odpowiedzi na te problemy Parlament Europejski wraz z Radą uchwalili nowy akt prawny.

26 Tamże, teza 1-7.

27 Ustawa z 4.11.2022 r. o zmianie ustawy o prawach konsumenta, ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2337 ze zm.), dalej: ustawa o zmianie ustawy o prawach konsumenta.

28 W. Dybka, *Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi w świetle Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2019/771 w sprawie niektórych aspektów umów sprzedaży towarów*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2019, nr 3, s. 6.

29 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2019/771..., motyw 11.

30 Tamże, motyw 8.

31 Tamże.

32 Tamże, motyw 9.

33 W. Dybka, *Odpowiedzialność...*, s. 11.

34 Tamże.

4. Wpływ orzecznictwa TSUE na zmiany w zakresie regulacji skutków braku zgodności towaru z umową

Ważnym impulsem do wprowadzenia nowej regulacji, dotyczącej sprzedaży konsumpcyjnej, oraz praw konsumenta były liczne problemy interpretacyjne rozstrzygane przez Trybunał Sprawiedliwości UE.

Na uwagę zasługuje szczególnie konfliktowa kwestia wynagrodzenia za używanie wadliwego towaru w przypadku jego późniejszej wymiany na nowy. Sprawa C-404/06³⁵ była jednym z postępowań poruszających to zagadnienie. Spółka zajmująca się sprzedażą zestawów kuchennych na odległość zażądała od konsumentki zapłaty z tytułu wynagrodzenia za korzyści, jakie ta uzyskała z używania pierwotnie dostarczonego urządzenia, które zostało przez wspomnianą spółkę wymienione z powodu „wady nie do naprawienia”. Trybunał w tej sprawie jasno stwierdził, że doprowadzenie towaru do stanu zgodnego z umową ma charakter nieodpłatny i służy ochronie konsumenta przed ryzykiem obciążeń finansowych. Dyrektywa 1999/44 regulowała ochronę interesów sprzedawcy, stanowiąc o co najmniej dwuletnim terminie przedawnienia, jeśli państwa członkowskie przewidują okres przedawnienia się uprawnień konsumenta (art. 5), oraz o możliwości odmowy wymiany lub naprawy towaru, jeśli ten sposób doprowadzenia rzeczy do zgodności z umową był niemożliwy lub nieproporcjonalny.

Dyrektywa 2019/771 reguluje w sposób jasny, że konsument nie jest zobowiązany do zapłaty za normalne użytkowanie wymienianych towarów w okresie poprzedzającym wymianę (art. 14 ust. 4).

Problemów w obrocie towarami dostarczała także odpowiedzialność sprzedawcy za demontaż wadliwego towaru. Kwestia ta została poruszona w wyroku w sprawach połączonych o sygnaturach: C-65/09 i C-87/09³⁶. Wyrok przesądzał o tym, że sprzedawca ponosi niezbędne koszty związane z demontażem i zamontowaniem towaru zastępczego. Odpowiada temu obecna treść art. 14 ust. 3 dyrektywy 2019/771. W prawie polskim obowiązywał już wcześniej przepis podobny do aktualnej regulacji, przyjętej w prawie unijnym. Artykuł 561 (1) § 3 k.c. przewidywał możliwość domagania się przez konsumenta demontażu i ponownego zamontowania rzeczy wadliwej. Zobowiązywał jednak równocześnie konsumenta do zapłaty części związanych z tym kosztów, które przewyższały wartość sprzedanej rzeczy, lub żądał od sprzedawcy zapłaty części kosztów demontażu i ponownego zamontowania, do wysokości ceny rzeczy sprzedanej. Sprzedawca był obciążony obowiązkiem demontażu i ponownego montażu na żądanie konsumenta. W przypadku ich niewypełnienia kupujący mógł sam dokonać czynności na koszt oraz niebezpieczeństwo sprzedawcy³⁷. Przepis ten został uchylony poprzez ustawę transponującą dyrektywę 2019/771. Przytoczona sytuacja jest przykładem potwierdzenia przez ustawodawcę unijnego działalności prawotwórczej TSUE.

Kolejny problem interpretacyjny pojawił się w sprawie o sygnaturze C-497/13³⁸. Artykuł 5 przewidywał, że państwa członkowskie mogą postanowić, że w celu skorzystania ze swoich uprawnień konsument musi zawiadomić sprzedawcę o braku zgodności w okresie dwóch miesięcy od daty, w której się o niej dowiedział. Takie rozwiązanie nie prowadziło do ujednoczenia przepisów i zasad rządzących wspólnym rynkiem, dlatego też w sprawie C-497/13 Trybunał Sprawiedliwości orzekł o odpowiedniej interpretacji przytoczonego artykułu. Zdaniem Trybunału przepisy krajowe nie są sprzeczne z art. 5 ust. 2 dyrektywy 1999/44 pod warunkiem, że owe przepisy krajowe nie przewidują krótszego terminu niż 2 miesiące na zawiadomienie sprzedawcy o braku zgodności z umową przez konsumenta.

35 Wyrok TS z 17.04.2008 r., C-404/06, *Quelle AG v Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände*, ECLI:EU:C:2008:231, pkt. 27–36.

36 Wyrok TS z 16.06.2011 r., C-65/09 i C-87/09, *Gebr., Weber i Putz*, ECLI:EU:C:2011:396, pkt. 79.

37 M. Tulibacka, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, W. Borysiak, Legalis/el. 2022, art. 561 (1), teza 4.

38 Wyrok TS z 4.06.2015 r., C-497/13, *Faber*, ECLI:EU:C:2015:357, pkt 76.

Jak pokazuje przytoczone orzecznictwo, wcześniejsza regulacja budziła wiele wątpliwości co do jej stosowania i wielokrotnie pojawiała się potrzeba wykładni jej przepisów przez Trybunał Sprawiedliwości. Niektóre wyroki i zaproponowane w nich rozwiązania znalazły faktyczne odzwierciedlenie w przepisach dyrektywy 2019/771.

5. Kontrowersje wokół implementacji dyrektywy 2019/771 do polskiego porządku prawnego

Implementacja dyrektywy 2019/771 do polskiego prawa została opóźniona w stosunku do terminów w niej przewidzianych (art. 24 ust. 1). Transpozycja powinna była nastąpić do 1.07.2021 r., natomiast przepisy transponujące dyrektywę powinny obowiązywać od 1.01.2022 r. (art. 24 ust. 1). Ustawodawca polski nie zdołał dotrzymać terminu przyjęcia przepisów transponujących dyrektywę. Ustawa implementująca³⁹ weszła w życie z dniem 1 stycznia 2023 r. (art. 5). Ustawodawca twierdził, że opóźnienie spowodowane było mnogością regulacji występujących w dyrektywie oraz rozważaniami nad formą, w jakiej nowelizacja winna być wprowadzona do polskiego porządku prawnego⁴⁰. Warto jednak pamiętać że na ocenę prawidłowej implementacji dyrektywy ważne przełożenie ma też terminowość przyjęcia nowych przepisów⁴¹. Z uwagi na fakt, iż prawo Unii zobowiązuje organy stosujące prawo krajowe do wykładni prawa krajowego zgodnie z dyrektywą, która jeszcze nie została implementowana⁴², krytycznej ocenie należy poddać brak implementacji dyrektywy w odpowiednim terminie. Opóźnienie ustawodawcy spowodowało niespójność między obowiązującymi regulacjami krajowymi i prawem europejskim w tak newralgicznym obszarze, obejmującym ochronę interesów konsumenta.

Po przyjęciu dyrektywy 2019/771 przez ustawodawcę unijnego państwa członkowskie były zobowiązane do osiągnięcia rezultatu przewidzianego w dyrektywie za pomocą wybranej przez siebie formy aktu prawnego.

W przypadku tej dyrektywy ustawodawca unijny uznał, że do osiągnięcia celów dyrektywy konieczna jest implementacja opierająca się na harmonizacji maksymalnej. Zgodnie z art. 4 dyrektywy, który określa wspomniany wyżej poziom harmonizacji, państwa członkowskie nie mogą utrzymywać ani wprowadzać do prawa krajowego przepisów, które odbiegałyby od tych zawartych w dyrektywie unijnej, chyba że dyrektywa stanowi inaczej. Warto więc przeanalizować, w jakim zakresie regulacja unijna pozwalała na „manewry” ustawodawcy polskiego. W art. 3 dyrektywy wskazano, że dyrektywa nie wpływa na swobodę regulacji przez państwa członkowskie aspektów ogólnego prawa umów, a także przepisów dotyczących ich zawierania, skuteczności, nieważności czy innych skutków (art. 3 ust. 6), a także na swobodę pozostawienia konsumentom przez państwa członkowskie wyboru konkretnego środka ochrony prawnej, jeżeli brak zgodności towaru z umową ujawni się po jego dostarczeniu, w okresie nieprzekraczającym 30 dni (art. 3 ust. 7). Nie ma ona również zastosowania do umów niekonsumenckich (art. 3 ust. 7). Artykuł 13 stanowi, że legislatorzy krajowi mogą regulować, czy i w jakim stopniu przyczynienie się konsumenta do braku zgodności z umową wpływa na jego prawo do środków ochrony. W dyspozycji państw członkowskich pozostaje także regulacja przepisów dotyczących innych aspektów gwarancji handlowej niż te, które zostały uregulowane w art. 17. Pozostawiono im również swobodę w podejmowaniu środków, które mają na celu zapewnienie konsumentom dostępu do informacji o ich

39 Ustawa z 4.11.2022 r. o zmianie ustawy o prawach...

40 Projekt ustawy z 4.11.2022 r. o zmianie ustawy o prawach konsumenta, ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe, druk nr 2425, Sejm IX kadencji, s. 19.

41 K. Koman, *Umowy o dostarczanie treści i usług cyfrowych a ochrona konsumentów na rynku wewnętrznym: dyrektywa 2019/770 i perspektywa jej implementacji do prawa polskiego*, Warszawa 2021, s. 73.

42 Tamże.

prawach wynikających z niniejszej dyrektywy (art. 20). Jest to widoczne m.in. w motywie 23, w którym ustawodawca unijny przewiduje swobodę rozszerzenia stosowania niniejszej dyrektywy na dostawców platform, którzy nie spełniają wymogów uznania za sprzedawcę⁴³.

Państwa członkowskie były obowiązane do przyjęcia nowych oraz dostosowania istniejących przepisów do regulacji zawartych w dyrektywie. Polski ustawodawca zdecydował się dokonać implementacji w ustawie z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta. Słusznym argumentem przemawiającym za decyzją o implementacji w ustawie pobocznej była potrzeba gruntownych zmian Kodeksu cywilnego, a konkretnie tytułu XI. Wskazywano także na trudności w zachowaniu stałości regulacji Kodeksu cywilnego, jakie pojawiłyby się w tego typu implementacji⁴⁴. Warto pamiętać, że przepisy krajowe implementujące tę regulację miały charakter semiimperatywny, a więc wyznaczały one minimalny zakres ochrony konsumenta⁴⁵. Dodatkowo normy te są ograniczone czasowo, co oznacza, że ich zastosowanie może być uchylone tylko w określonym czasie⁴⁶. Kształtują one nierównorzędną sytuację jednej strony stosunku prawnego względem drugiej oraz można ich zastosowanie uchylić tylko w określonym czasie⁴⁷.

Obawiano się, że implementacja dyrektywy 2019/71 do Kodeksu cywilnego będzie szczególnie problematyczna ze względu na kompleksowość przyjętych w niej rozwiązań prawnych, niewystępujących w prawie polskim. Przykładem nowej regulacji, niewystępującej dotychczas w prawie polskim, jest wprowadzenie kryterium trwałości jako obiektywnego wymogu zgodności rzeczy z umową⁴⁸. Dyrektywa przewiduje, że towary zgodne z umową „powinny wykazywać się trwałością, której oczekuje się zazwyczaj od towarów tego samego rodzaju i której konsument może zasadnie oczekiwać, biorąc pod uwagę specyfikę danych towarów”⁴⁹. Rozszerzenie pojęcia zgodności towaru z umową na wspomniany aspekt swoje źródło znajduje w ogólnych założeniach UE w zakresie wspierania zrównoważonej konsumpcji⁵⁰.

Środowisko akademickie w wyniku dyskusji przeprowadzonej w trakcie seminariów zorganizowanych przez Katedrę Prawa Cywilnego UJ zdecydowanie nie zgadzało się z założeniami ustawodawcy⁵¹. Przedstawiony został akademicki projekt ustawy wprowadzającej dyrektywę do prawa polskiego, w którego uzasadnieniu wskazano negatywne skutki zmian legislacyjnych, które zaproponowano w projekcie rządowym. W swojej propozycji ustawy implementującej akademicy podnieśli argument, że wprowadzenie dyrektywy do ustawy Kodeksu cywilnego jest problemem wyłącznie natury technicznej⁵².

Legislator natomiast wskazywał, że Kodeks cywilny ma charakter aktu ogólnego, a implementacja dyrektywy do jego treści spowodowałaby konieczność wprowadzenia wielu specyficznych i szczegółowych definicji. Ponadto podniósł tezę, że implementacja dyrektywy do tej ustawy pozwoli na stworzenie zamkniętej regulacji, uniknięcie krzyżowych odesłań i przejrzystą sytuację prawną przedsiębiorców

43 J.M. Carvalho, *The Implementation of the EU Directives 2019/770 and 2019/771 in Portugal*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2022, cz. 1, s. 34.

44 Projekt ustawy z 4.11.2022 r. ..., s. 2.

45 A. Kołodziej, *Wpływ zastosowania metody harmonizacji pełnej uprawnień konsumenta w dyrektywie 2019/771 na przyszłą zmianę kodeksowego poziomu ochrony konsumenta z rękojmi*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2021, t. 127, s. 225.

46 Tamże, s. 226.

47 Tamże.

48 K. Południak-Gierz, *Wpływ regulacji dyrektyw 2019/770 oraz 2019/771 z zakresu rękojmi na poziom ochrony polskich konsumentów względem rozwiązań w tym zakresie obowiązujących w Kodeksie cywilnym: implementacja do polskiego porządku prawnego dyrektyw konsumenckich na przykładzie dyrektyw 2019/770 i 2019/771*, Warszawa 2022, s. 19.

49 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2019/771..., motyw 32.

50 K. Południak-Gierz, *Wpływ regulacji...*, s. 19.

51 M. Pecyna, *Implementacja dyrektywy o umowach o dostarczanie treści cyfrowych lub usługi cyfrowej – wyzwania dla ustawodawcy krajowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2021, nr 2, s. 607–624.

52 Tamże.

oraz konsumentów. Doktryna przedstawiła odmienne stanowisko w tej kwestii. Między innymi porównano problemy związane z implementacją dyrektywy 1999/44 z aktualnymi zagrożeniami, wynikającymi z implementacji dyrektywy 2019/771⁵³. Wcześniej zastosowane środki przyniosły daleko idące komplikacje, związane z koniecznością stosowania dwóch ustaw – Kodeksu cywilnego i ustawy o prawach konsumenta – przez sądy krajowe, co powodowało znaczne trudności na etapie stosowania prawa. Również w kontekście transpozycji nowych dyrektyw pojawia się ryzyko błędnego założenia, że przepisy kodeksu opierają się na koncepcji wady rzeczy, natomiast ustawa transponująca używa pojęcia niezgodności towaru z umową. Retranspozycja dyrektywy 1999/44 sprawiła, że te oba reżimy stały się równoważne⁵⁴. W literaturze wskazano na niebezpieczeństwo niedostrzegania przez sądy polskie europejskiego charakteru sporu, szczególnie ze względu na to, że dyrektywa 2019/771 przewiduje rozszerzenie swojego zakresu poza umowę sprzedaży na wszystkie typy umów (w rozumieniu prawa krajowego), które mogą prowadzić do analogicznych skutków ekonomicznych, czyli np. umowę o dzieło, umowę dostawy. W takim wypadku zastosowanie przepisów wprowadzających dyrektywę powinno dotyczyć również konsumentów zawierających umowę o dzieło, gdy dzieło będące przedmiotem umowy okaże się z nią niezgodne. Może to prowadzić do konieczności uzupełniania luk systemowych przez sądy krajowe co zdecydowanie będzie dodatkowym wyzwaniem⁵⁵.

Ustawodawca jednak trafnie zwrócił uwagę na częste zmiany w prawie unijnym, które powodują trudności w dostosowaniu regulacji krajowych do standardów europejskich, w związku z tym łatwiej jest znowelizować przepisy pobocznych ustaw⁵⁶. W doktrynie pojawił się pomysł stworzenia kodeksu konsumenckiego, który po głębszej analizie budzi pewne wątpliwości⁵⁷. Tworząc odrębny kodeks, ustawodawca byłby zmuszony całkowicie przenieść odpowiednie przepisy do kodeksu konsumenckiego, ponieważ pominięcie ich spowodowałoby utworzenie niepełnej regulacji prawnej, która swoją nazwą dalece by odbiegała od jej treści. Powyższa propozycja wprowadziłaby jeszcze więcej niespójności. Stąd ostatecznie nie znalazła ona wystarczającego poparcia.

6. Stan prawny po implementacji dyrektywy 2019/771

Przystępując do przeglądu zmian zastosowanych w polskim porządku prawnym, pierwszą kwestią wartą poruszenia jest zastąpienie przez ustawodawcę w art. 556 k.c. pojęcia „wady fizycznej lub prawnej” pojęciem „wady”. Zmiana była uwarunkowana dążeniem do spójności terminologicznej pomiędzy kodeksem a ustawą o prawach konsumenta⁵⁸. Analogiczne zmiany, dotyczące terminologii, zostały poczynione w art. 556 (1) oraz art. 556 (2) k.c. Należy zwrócić jednak uwagę na pozostawienie w kodeksie cywilnym art. 556 (1), który dotyczy obrotu konsumenckiego, miało to na celu kontynuowanie stosowania przepisów o rękojmi z kodeksu do umów sprzedaży nieruchomości zawieranych między przedsiębiorcą jako sprzedającym a konsumentem jako kupującym⁵⁹.

Implementacja dyrektywy 2019/771 miała wpływ także na art. 556 (3) k.c., według obecnego brzmienia przywołanego artykułu wada prawna występuje, jeżeli rzecz stanowi własność osoby trzeciej, jest obciążona prawem osoby trzeciej czy też ograniczenie w korzystaniu lub rozporządzaniu rzeczą jest efektem decyzji lub orzeczenia właściwego organu. Pojęcie wady prawnej obejmuje swoim zakresem także

53 K. Południak-Gierz, *Wpływ regulacji...*, s. 32.

54 Tamże, s. 32–33.

55 Tamże, s. 33.

56 Projekt ustawy z 27.07.2002 r. o szczególnych..., s. 4.

57 K. Południak-Gierz, *Wpływ regulacji...*, s. 38.

58 Projekt ustawy z 4.11.2022 r. ..., s. 15.

59 A. Kubiak-Cyrul, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis/el. 2023, art. 556 (1), teza 9.

nieistnienie prawa. Należy pamiętać, że wady prawne obejmujące przypadki wskazanych wyżej ograniczeń, wynikających z naruszenia praw osób trzecich, a w szczególności praw własności intelektualnej, są objęte ogólnymi regulacjami zawartymi w art. 43b i art. 43i⁶⁰.

Zmieniono również art. 560 k.c., co było konsekwencją ponownego przeniesienia przepisów o rękojmi konsumenckiej do ustawy o prawach konsumenta. Paragraf 2 wspomnianego przepisu stanowił m.in. o uprawnieniu konsumenta do żądania wymiany rzeczy na wolną od wad zamiast zaproponowanego przez sprzedawcę usunięcia wady. Ustawodawca uznał, że te regulacje powinny się znaleźć w ustawie o prawach konsumenta w celu zachowania spójności z nowo zaimplementowanymi przepisami dyrektywy 2019/771⁶¹. Podobnie § 3 art. 561 (1) k.c. został w całości uchylony i przeniesiony do ustawy o prawach konsumenta, ustawodawca uzasadnia to twierdzeniem, że: „uchylone przepisy stanowią specyficzne regulacje właściwe dla odpowiedzialności sprzedawcy z tytułu wadliwości rzeczy ruchomych”⁶². Zdaniem doktryny ten zabieg wpłynie na pogorszenie pozycji konsumenta⁶³.

W wyniku transpozycji dyrektywy 2019/771 w art. 568 k.c. ograniczona została możliwość modyfikacji terminu do stwierdzenia wady fizycznej w obrocie konsumenckim na gruncie przepisów Kodeksu cywilnego⁶⁴. Poprzednio, gdy przedmiotem umowy sprzedaży zawieranej w obrocie konsumenckim była rzecz używana, ustawodawca dopuszczał możliwość umownego skrócenia terminu na stwierdzenie wady fizycznej, obecnie strony mogą ograniczyć odpowiedzialność sprzedawcy maksymalnie do roku od dnia wydania rzeczy kupującemu⁶⁵.

Nie można pominąć faktu, iż ustawodawca krajowy, wprowadzając zmiany w kodeksie, rozważał także, jakie wątpliwości interpretacyjne mogą pojawić się na tle wprowadzonej nowelizacji, dał temu wyraz poprzez zastąpienie pojęcia „rękojmi” pojęciem „niezgodności rzeczy sprzedanej z umową” w art. 579 k.c. Zmiana ta, zdaniem ustawodawcy, była potrzebna z uwagi na konieczność wyeliminowania możliwych wątpliwości interpretacyjnych, czy artykuł ten znajdzie zastosowanie do rękojmi konsumenckiej uregulowanej w ustawie z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta⁶⁶.

Istotną rolę w implementacji omawianej dyrektywy odegrały zmiany wprowadzone w ustawie z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta. W art. 2 tej ustawy wprowadzono zmiany definicyjne. Dostosowano m.in. definicję towaru oraz usługi cyfrowej tak, by odpowiadały znaczeniu, którym posługuje się omawiana dyrektywa. Zasadniczą zmianą było dodanie rozdziału 5a we wspomnianej ustawie, który wprowadza regulacje przewidziane w dyrektywie do polskiego ustawodawstwa. Art. 6 i 7 omawianej dyrektywy zostały wprowadzone do polskiego prawa za pomocą art. 43b ust. 1 oraz ust. 2 ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta. W ten sposób w polskiej ustawie znalazły się subiektywne i obiektywne kryteria oceny dotyczącej zgodności rzeczy z umową. Istotnymi przepisami, zawartymi w dyrektywie, są art. 13, 14 oraz 15, które przewidują środki ochrony konsumenta. Jego treść znalazła odzworowanie w przepisach ustawy – art. 43d oraz 43e, które określają uprawnienia, w jakie wyposażony został konsument oraz szczegółowe przesłanki korzystania z nich. W art. 43a ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta przewidziane zostaje wyłączenie stosowania przepisów Kodeksu cywilnego w zakresie rękojmi i gwarancji do „umów zobowiązujących do przeniesienia własności towaru na konsumenta, w tym w szczególności umów sprzedaży, umów dostawy oraz umów o dzieło będące towarem”. Do sprzedaży konsumenckiej nie znajduje zastosowania wyłącznie księga trzecia tytułu XI działu II kodeksu. Rozwiązanie takie jest podyktowane potrzebą zachowania spójności z istniejącymi

60 Tamże, art. 556 (3), teza 11.

61 Tamże, art. 560, teza 7.

62 Projekt ustawy z 4.11.2022 r. ..., s. 15.

63 A. Kubiak-Cyrul, *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 561, teza 5.

64 Projekt ustawy z 4.11.2022 r. ..., s. 15.

65 A. Kubiak-Cyrul, *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 568, teza 5.

66 Projekt ustawy z 4.11.2022 r. ..., s. 15.

regulacjami ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta⁶⁷, co w efekcie stanowi powrót do funkcjonowania w systemie dwóch odrębnych reżimów prawnych, jak miało to miejsce przed wprowadzeniem ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta.

Opisywane wyłączenie stosowania przepisów Kodeksu cywilnego powoduje, że termin przedawnienia roszczenia o usunięcie wady lub wymianę rzeczy sprzedanej na wolną od wad (art. 568 § 2 k.c.) nie znajduje zastosowania względem umów zobowiązujących do przeniesienia na konsumenta własności towaru. Celem tej nowelizacji było ujednoclenie terminu przedawnienia wszystkich roszczeń konsumenta⁶⁸, co udało się osiągnąć. Pośrednio art. 43a ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta przyczyni się do budowania zrównoważonej gospodarki, ponieważ pozwoli wpłynąć na producentów, aby wprowadzili oni odpowiednie procedury, gwarantujące naprawę i wymianę towarów także w okresie dłuższym aniżeli następujący bezpośrednio po dostarczeniu towaru⁶⁹. Aby można było przyjąć nowe regulacje z dyrektywy do wspomnianej ustawy, konieczny był też przegląd występującej już w niej terminologii. W celu uniknięcia sporów interpretacyjnych przyjęto definicję umów zobowiązujących do przeniesienia własności towaru, a pojęcie „rzeczy” zastąpiono terminem „towar”. Nowa regulacja nie posługuje się pojęciem „rękojmi”, a zamiast tego mowa jest o „niezgodności rzeczy z umową”.

Artykuł 43b ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta definiuje, czym jest zgodność towaru z umową oraz stanowi znaczne rozbudowanie tej definicji w porównaniu do regulacji zawartej w Kodeksie cywilnym. Nowością jest również to, że powyższy artykuł wprowadza rozróżnienie na kryteria subiektywne (ust. 1) i obiektywne (ust. 2) co do zgodności towaru z umową. Takie rozróżnienie jest przewidziane w dyrektywie 2019/771. Ustawodawca unijny w art. 6 dyrektywy 2019/771 opisuje subiektywne kryteria zgodności z umową, a następnie w art. 7 wymienia jej obiektywne kryteria. Należy podkreślić, że pomiędzy wymogami nie występuje różnica jakościowa, celem wprowadzenia rozróżnienia było przeciwdziałanie praktyce polegającej na opisywaniu rzeczy w ten sposób, aby wyłączyć zastosowanie rękojmi⁷⁰. To szczegółowe, wyczerpujące wyjaśnienie zgodności towaru z umową ma na celu poprawę ochrony konsumenta i zminimalizowanie sporów dotyczących obowiązków przedsiębiorców.

W art. 43c ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta wydłużono termin domniemania, które zakłada, że brak zgodności z umową istniał już w chwili dostarczenia towaru, jeśli brak ujawnił się w ciągu dwóch lat od jego dostarczenia. Wspomniany termin wydłużono do lat dwóch. W kolejnych artykułach wprowadzono zmodyfikowaną hierarchię środków ochrony konsumenta, która jest mniej korzystna dla konsumenta niż ta obowiązująca poprzednio. Obecnie, jak stanowi ustawa, konsument w pierwszej kolejności może domagać się przywrócenia zgodności towaru z umową przez jego naprawę lub wymianę, dopiero w drugiej kolejności może żądać obniżenia ceny lub odstąpienia od umowy. Specyfika wprowadzonej hierarchii środków prawnych ma również swoje skutki gospodarcze. W obecnym stanie prawnym przed przedsiębiorcami pojawi się wyzwanie dostosowania systemu i zaplecza organizacyjnego do obsługi konsumenta do schematu, w którym w pierwszej kolejności rzecz wadliwa podlega naprawie lub wymianie⁷¹.

Art. 43e ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta mówi, że konsument nie może odstąpić od umowy, jeżeli brak zgodności towaru z umową jest nieistotny. Domniemywa się, że brak zgodności towaru z umową jest istotny. Zdecydowanie posługiwanie się tak nieprecyzyjnym pojęciem, jakim jest „istotność” niezgodności, będzie prowadzić do wielu sporów między konsumentami a przedsiębiorcami.

67 Tamże, s. 24 i n.

68 Tamże.

69 Tamże.

70 K. Południak-Gierz, *Wpływ regulacji...*, s. 15.

71 A. Wiewiórowska-Domagalska, F. Zoll, M. Pecyna, *Akademicki projekt zmiany kodeksu cywilnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2021, nr 2, s. 337.

7. Wnioski

Implementacja przepisów dyrektywy 2019/771 do polskiego porządku prawnego była wyzwaniem i prowadziła do wielu sporów między doktryną a ustawodawcą. Wprowadzone regulacje unijne zostały niemal dosłownie transponowane do polskich aktów prawnych więc z założenia cel unijnego legislatora powinien zostać osiągnięty. Natomiast realna ocena nowelizacji i skutków jej stosowania będzie możliwa dopiero, gdy przepisy będą stosowane w praktyce.

Przyjęte przez polskiego ustawodawcę rozbieżności regulacji na różne akty prawne powoduje jednak brak przejrzystości w prawie konsumenckim. Przeciętny konsument nie posiada wystarczającej wiedzy, która umożliwi mu znalezienie odpowiednich przepisów i biegłe poruszanie się między różnymi aktami prawnymi. Spór między doktryną oraz ustawodawcą nie doprowadził do konkretnych rozwiązań w tym zakresie. Można odnieść wrażenie, że poza przedstawieniem własnych stanowisk brak jest odpowiedniego dialogu. Stanowiska doktrynalne pozostają bez reakcji legislatora, natomiast jego działania wystawiane są na ciągłą, nie zawsze konstruktywną, krytykę. W konsekwencji nowatorskie projekty takie jak na przykład kodeks konsumencki nie mogą na obecnym etapie stanowić realnych propozycji.

Bibliografia

- Brzozowski A., [w:] *Kodeks cywilny, t. II, Komentarz, Art. 450–1088, Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Legalis/el. 2021.
- Carvalho J.M., *The Implementation of the EU Directives 2019/770 and 2019/771 in Portugal*, „Journal of European Consumer and Market Law” 2022, cz. 1.
- Dybka W., *Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi w świetle Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2019/771 w sprawie niektórych aspektów umów sprzedaży towarów*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2019, nr 3.
- Falkowska A., *Ochrona konsumenta na przełomie epok – instytucja rękojmi w prawie najnowszym*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, nr 2.
- Gajek M., *Niezgodność z umową jako przesłanka odpowiedzialności sprzedawcy towaru konsumpcyjnego*, „Monitor Prawniczy” 2003, nr 5.
- Karczewska D., *Wprowadzenie*, [w:] *Ustawa o prawach konsumenta*, red. T. Skoczny, Legalis/el. 2015.
- Kołodziej A., *Rozdział I. Sprzedaż Konsumencka*, [w:] *Ustawa o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej. Komentarz*, red. J. Jezioro, W. Dubis, A. Kołodziej, K. Zagrobelny, Legalis/el. 2010.
- Kołodziej A., *Wpływ zastosowania metody harmonizacji pełnej uprawnień konsumenta w dyrektywie 2019/771 na przyszłą zmianę kodeksowego poziomu ochrony konsumenta z rękojmi*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2021, t. 127. <https://doi.org/10.19195/0137-1134.127.14>
- Koman K., *Umowy o dostarczanie treści i usług cyfrowych a ochrona konsumentów na rynku wewnętrznym: dyrektywa 2019/770 i perspektywa jej implementacji do prawa polskiego*, Warszawa 2021.
- Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawiedliwości, *2. Europejskie prawo umów*, [w:] *Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Polsce*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006.
- Kubiak-Cyruł A., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis/el. 2023.
- Pecyna M., *Implementacja dyrektywy o umowach o dostarczanie treści cyfrowych lub usługi cyfrowej – wyzwania dla ustawodawcy krajowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2021.
- Południak-Gierz K., *Wpływ regulacji dyrektyw 2019/770 oraz 2019/771 z zakresu rękojmi na poziom ochrony polskich konsumentów względem rozwiązań w tym zakresie obowiązujących w kodeksie cywilnym: implementacja do polskiego porządku prawnego dyrektyw konsumenckich na przykładzie dyrektyw 2019/770 i 2019/771*, Warszawa 2022.

- Sołtys B., [w:] *Kodeks cywilny – wyciąg. Ustawa o prawach konsumenta. Kodeks cywilny (wyciąg). Komentarz*, red. B. Kaczmarek-Templin, P. Stec, D. Szostek, Legalis/el. 2014.
- Tulibacka M., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, W. Borysiak, Legalis/el. 2022.
- Wiewiórowska-Domagalska A., *Akademicki projekt zmiany kodeksu cywilnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2021, nr 2.
- Wiewiórowska-Domagalska A., *Refleksje na tle orzecznictwa sądów powszechnych w zakresie sprzedaży konsumenckiej*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, z. 20.
- Zoll F., *Rękojmia. Odpowiedzialność sprzedawcy*, Warszawa 2018.

Akty prawne

- Dyrektywa 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 25.05.1999 r. w sprawie niektórych aspektów sprzedaży towarów konsumpcyjnych i związanych z tym gwarancji (Dz. Urz. UE L 171, s. 12–16).
- Dyrektywa 2011/83/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z 25.10.2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz. Urz. UE L 304, s. 64), dalej jako: dyrektywa 2011/83.
- Dyrektywa 2019/771 Parlamentu Europejskiego i Rady z 20.05.2019 r. w sprawie niektórych aspektów umów sprzedaży towarów, zmieniająca rozporządzenie (UE) 2017/2394 oraz dyrektywę 2009/22/WE i uchylająca dyrektywę 1999/44/WE (Dz. Urz. UE L 136, s. 28), dalej jako: dyrektywa 2019/771.
- Konwencja Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów, sporządzona w Wiedniu dnia 11.04.1980 r. (t.j. Dz.U. z 1997 r., poz. 286 ze zm.).
- Projekt ustawy z 27.07.2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie Kodeksu cywilnego, druk nr 465, Sejm IV kadencji, s. 12 i n.
- Projekt ustawy z 4.11.2022 r. o zmianie ustawy o prawach konsumenta, ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe, druk nr 2425, Sejm IX kadencji, s. 19.
- Ustawa z 23.04.1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 ze zm.), dalej jako: Kodeks cywilny.
- Ustawa z 27.07.2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie Kodeksu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2002 r., poz. 1176 ze zm.), dalej jako: ustawa o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej.
- Ustawa z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 287 ze zm.), dalej jako: ustawa z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta.
- Ustawa z 4.11.2022 r. o zmianie ustawy o prawach konsumenta, ustawy – Kodeks cywilny oraz ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2337 ze zm.), dalej jako: ustawa o zmianie ustawy o prawach konsumenta.

Orzecznictwo

- Wyrok TS z 17.04.2008 r., C-404/06, *Quelle AG v Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände*, ECLI:EU:C:2008:231, pkt. 27–36.
- Wyrok TS z 16.06.2011 r., C-65/09 i C-87/09, *Gebr., Weber i Putz*, ECLI:EU:C:2011:396, pkt 79.
- Wyrok TS z 4.06.2015 r., C-497/13, *Faber*, ECLI:EU:C:2015:357, pkt 76.

Łukasz Tłuczkiwicz*

Dodatkowe zobowiązanie podatkowe w podatku od towarów i usług – instrument prewencyjny czy opresyjny? Glosa do wyroku Trybunału Sprawiedliwości z dnia 15 kwietnia 2021 r. w sprawie Grupa Warzywna Sp. z o.o. przeciwko Dyrektorowi Izby Administracji Skarbowej we Wrocławiu¹

Streszczenie

Glosa poświęcona jest analizie wyroku Trybunału Sprawiedliwości z dnia 15 kwietnia 2021 r., C-935/19. Zawiera krytyczne uwagi wobec stanowiska polskich sądów administracyjnych, które bezzasadnie przyjęły, że instrument dodatkowego zobowiązania podatkowego w podatku od towarów i usług powinien być stosowany przez organy bezrefleksyjnie. Zaaprobowano w niej stanowisko TSUE ugruntowujące praktykę rozpatrywania każdej sprawy indywidualnie. Orzeczenie wskazuje także na problem braku stosowania przez organy i sądy administracyjne pronunijnej wykładni w zakresie ochrony podatnika działającego w dobrej wierze. Szerzej zwraca uwagę na deficyt norm chroniących prawa podatnika w polskim systemie prawnym. Artykuł porusza także kwestię zgodności dodatkowego zobowiązania podatkowego z prawem unijnym.

Słowa kluczowe: prawo podatkowe, dodatkowe zobowiązanie podatkowe w PTU, sankcja VAT, dobra wiara w prawie podatkowym, zasada proporcjonalności w PTU

* Autor jest studentem IV roku prawa. Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: lukasz.tluczkiwicz@edu.uni.lodz.pl

¹ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej: TSUE) z 15.04.2021 r., C-935/19, *Grupa Warzywna Sp. z o.o. przeciwko Dyrektorowi Izby Administracji Skarbowej we Wrocławiu*, EU:C:2021:287, dalej: „wyrok”.

Additional tax liability in value added tax – preventive or oppressive instrument? The commentary of the Judgment of the Court of Justice of the European Union of April 15, 2021 in the case of Grupa Warzywna Sp. z o.o. v. Director of the Tax Administration Chamber in Wrocław

Abstract

The commentary is devoted to an analysis of the CJEU's judgment of April 15, 2021, C-935/19. It contains criticism of the position of the Polish administrative courts, which unjustifiably assumed that the instrument of additional tax liability in the goods and services tax should be applied by the authorities unreflectively. It approves of the CJEU's position entrenching the practice of considering each case individually. The judgement also points to the problem of the failure of administrative authorities and courts to apply a pro-EU interpretation in protecting a taxpayer acting in good faith. More broadly, it draws attention to the deficit of norms protecting the taxpayer's rights in the Polish legal system. The article also addresses the issue of the compatibility of the additional tax liability with EU law.

Keywords: tax law, additional VAT liability, VAT sanction, good faith in tax law, proportionality principle in VAT

1. Wprowadzenie

Sankcje podatkowe są jednym z najczęściej stosowanych instrumentów prawnopodatkowych, służących zapewnieniu poprawnego rozliczenia się przez podatników. Powinny zabezpieczać wpływ należności budżetowych przez wywoływanie negatywnych konsekwencji dla podatników stosujących rozwiązania rodzące niepożądane skutki dla Skarbu Państwa². Artykuł 273 Dyrektywy 2006/112/WE Rady w sprawie wspólnego systemu podatku od wartości dodanej³ (dalej: „Dyrektywa 2006/112”) zezwala państwom członkowskim na ustanowienie dodatkowych obowiązków, wykraczające poza zakres wskazanego aktu prawa wtórnego, mających na celu ograniczenie luki podatkowej. TSUE m.in. w wyroku w sprawie C-177/99⁴ ograniczył możliwość tworzenia tych obowiązków. Trybunał odwołał się przede wszystkim do zasady proporcjonalności i neutralności, która wyznaczać ma ramy swobody wynikającej z art. 273 Dyrektywy 2006/112. Stanowisko to zostało niejednokrotnie potwierdzone w następnych judykatach. Jednym z instrumentów wprowadzonych w 2017 r. przez polskiego ustawodawcę w ramach obowiązków niezbędnych dla zapewnienia poboru podatku od towarów i usług (dalej: „PTU”; w odniesieniu do prawa unijnego: „VAT”) jest tzw. dodatkowe zobowiązanie podatkowe. W razie stwierdzenia nieprawidłowości organy podatkowe mają obowiązek stosować przepisy rozdziału 5. działu XI ustawy o podatku od towarów

2 P. Majka, *Sankcje w prawie podatkowym*, „Toruński Rocznik Podatkowy” 2010, s. 39.

3 Dyrektywa Rady 2006/112/WE z dnia 28 listopada 2006 r. w sprawie wspólnego systemu podatku od wartości dodanej (Dz.U. UE. L. z 2006 r., nr 347, s. 1 ze zm.).

4 Wyrok TSUE z 19 września 2000 r., C-177/99, *Ampafrance SA v. Directeur des Services Fiscaux de Maine-Et-Loire i Sanofi Synthelab*, EU:C:2000:470.

i usług⁵ (dalej: „u.p.t.u.”), co oznacza, że instrument ten jest obligatoryjny. Dodatkowe zobowiązanie podatkowe, określone w art. 112b i 112c, skierowane miało być przeciwko podmiotom, które biorą udział w przestępstwach opartych na konstrukcji tzw. znikającego podatnika. Sankcjonują wystawianie faktur nierzetelnych, które głównie polegają na zawyżeniu lub zaniżeniu podatku naliczonego⁶. Określane są jako dodatkowe rozwiązania prawa podatkowego, funkcjonujące poza prawem karnym skarbowym o prostszej procedurze stosowania⁷. TSUE w wyroku C-935/19 Grupa Warzywna Sp. z o.o. zakwestionował zgodność art. 112b ust. 2 u.p.t.u. z zasadą proporcjonalności i art. 273 Dyrektywy 2006/112 w zakresie stawki preferencyjnej wynoszącej 20%. Głosowany wyrok był przedmiotem szerokich rozważań w doktrynie. Dotyczyły one głównie charakteru prawnego dodatkowych zobowiązań podatkowych na gruncie u.p.t.u. Szczególną uwagę należy jednakże zwrócić na aspekt ochrony podatnika działającego w dobrej wierze i konkluzji dotyczącej praktyki organów oraz sądów w odniesieniu do art. 112b u.p.t.u.

2. Stan faktyczny i ramy prawne

Zgodnie ze stanem faktycznym głosowanego orzeczenia Grupa Warzywna Sp. z o.o. (dalej: „Grupa Warzywna”) nabyła nieruchomości, która była zasiedlona przez ponad dwa lata. Spółka zapłaciła kwotę, którą w akcie notarialnym określono jako kwotę brutto i w rozliczeniu podatkowym skorzystała z prawa pomniejszenia podatku należnego o podatek naliczony. W deklaracji wskazała nadwyżkę podatku naliczonego nad należnym, w związku z czym wystąpiła o zwrot do Naczelnika Urzędu Skarbowego w Trzebnicy. Urząd Skarbowy uznał zgodnie z art. 43 ust. 10 u.p.t.u., że przez brak oświadczenia o rzeczeniu się zwolnienia z PTU dostawy tej nieruchomości Grupa Warzywna nie była uprawniona do odliczenia PTU naliczonego. Podatnik złożył korektę deklaracji, wykazując w niej kwotę nadwyżki *in minus* względem deklaracji poprzedniej. Naczelnik Urzędu Skarbowego uwzględnił skorygowaną deklarację spółki w wydanej decyzji, a także nałożył sankcję wynikającą z art. 112b ust. 2 u.p.t.u. Spółka odwołała się do Dyrektora Izby Administracji Skarbowej we Wrocławiu. Dodatkowe zobowiązanie podatkowe zostało utrzymane przez organ drugiej instancji.

Spółka wniosła skargę na decyzję organu odwoławczego do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu (dalej: „WSA we Wrocławiu”). Sąd uznał, że niezbędne jest skierowanie pytania prejudycjalnego do TSUE celem zbadania zgodności dodatkowego zobowiązania podatkowego, wynikającego z art. 112b ust. 2 u.p.t.u. z zasadą proporcjonalności i neutralności oraz Dyrektywą 2006/112. WSA we Wrocławiu zwrócił uwagę, że przepis art. 112b ust. 2 u.p.t.u. nie uwzględnia należytej staranności i dobrej wiary podatnika, w związku z czym charakter sankcji wydaje się nie czynić zadość *ratio legis*, którym jest zapobieganie przestępczości podatkowej w PTU. Zaznaczył także, że w danym stanie faktycznym nie dochodzi do oszustwa podatkowego i utraty wpływów podatkowych. TSUE w wyroku z 15.04.2021 r. przesądził, że przepis krajowy zawierający sankcję wynoszącą 20% kwoty zawyżenia zwrotu PTU niezależnie żądanego w sytuacji, w której działanie podatnika nie przejawia znamion oszustwa i jest wynikiem dobrej wiary, jest niezgodny z art. 273 Dyrektywy 2006/112 i zasadą proporcjonalności.

5 Ustawa z dnia 11.03.2004 r. o podatku od towarów i usług (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 931 ze zm.).

6 D. Zalewski, *Kara pieniężna w postaci dodatkowego zobowiązania podatkowego w VAT*, [w:] *Kary pieniężne nakładane przez KAS i ich zaskarżanie*, red. D. Zalewski, Warszawa 2021, s. 264.

7 K. Kopyściańska, *Dodatkowe zobowiązanie podatkowe jako sankcja za unikanie opodatkowania*, „Przeгляд Prawa i Administracji” 2020, t. CXX, cz. 1 i 2, s. 628.

3. Charakter prawny dodatkowego zobowiązania podatkowego na gruncie u.p.t.u.

Zgodnie z raportem Najwyższej Izby Kontroli (P/15/011)⁸ w 2013 r. organy kontroli skarbowej wykryły fikcyjne faktury na kwotę 19,7 mld zł, w 2014 r. na kwotę 33,7 mld zł, w całym 2015 r. na kwotę 81,9 mld zł. Wprowadzone ponownie w 2017 r. dodatkowe zobowiązanie podatkowe na gruncie u.p.t.u. miało być jednym z instrumentów przeciwdziałających wyłudzeniom, w istocie stanowić miało jedno z narzędzi do zwalczania luki podatkowej w PTU. W wyniku uchwalenia ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o Krajowej Administracji Skarbowej⁹ – został dodany art. 112b ust. 1 u.p.t.u., zgodnie z którym w przypadku stwierdzenia, że podatnik w deklaracji podatkowej wykazał kwotę zobowiązania podatkowego niższą od kwoty należnej, organ kontrolujący określi jego wysokość w prawidłowej wysokości i ustali dodatkowe zobowiązanie podatkowe w wysokości 30% kwoty zaniżenia tego zobowiązania. Dodatkowe zobowiązanie podatkowe w PTU jest zatem nakładane przez organy w przypadku:

- 1) niezłożenia deklaracji i niewpłacenia podatku;
- 2) złożenia deklaracji zaniżającej zobowiązanie podatkowe, zawyżającej kwotę nadwyżki podatku do zwrotu lub przeniesienia na następny okres.
- 3) W obydwu sytuacjach należy określić wysokość należnego podatku przed nałożeniem dodatkowego zobowiązania podatkowego.

Charakter prawny dodatkowego zobowiązania podatkowego w PTU stanowi przedmiot sporu w doktrynie i orzecznictwie podatkowym. W piśmiennictwie można odnaleźć pogląd, że nie należy uznawać dodatkowego zobowiązania podatkowego w PTU za podatek i zaległość podatkową na gruncie Ordynacji podatkowej¹⁰, ponieważ nie jest podatkiem niezapłaconym w terminie płatności¹¹. Zgodnie z innym zapatrywaniem instrument ten przyjmuje formę kary o charakterze administracyjnym, będąc jednocześnie z formalnego punktu widzenia zobowiązaniem podatkowym¹². Wskazuje się przy tym, że przypomina kary związane z deliktami administracyjnymi. Dodatkowe zobowiązanie podatkowe uznaje się także za sankcję podatkową, która powoduje uboczny i niekorzystny skutek dla naruszającego daną normę¹³. Wobec tego w kontekście instytucji dodatkowego zobowiązania w literaturze przedmiotu bardzo często używane jest sformułowanie „sankcja VAT”¹⁴. Według innego poglądu instytucja ta spełnia przesłanki do zakwalifikowania jej jako niepodatkową należność budżetową, gdy uzna się ją za należność publiczno-prawną niebędącą podatkiem i opłatą¹⁵. W kwestii kumulacji dodatkowego zobowiązania podatkowego i odpowiedzialności karnoskarbowej wobec tego samego podmiotu wypowiedział się Trybunał Konstytucyjny w wyroku P 43/06¹⁶. Stwierdził niezgodność „podwójnej sankcji” z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: „Konstytucja”). Zdaniem Trybunału „art. 109 ust. 5 i 6 u.p.t.u. w zakresie, w jakim dopuszcza stosowanie wobec tej samej osoby, za ten sam czyn, sankcji administracyjnej określonej przez powołaną ustawę jako «dodatkowe zobowiązanie podatkowe» i odpowiedzialności za wykroczenia

8 Kontrola NIK P/15/011, *Przeciwdziałanie wprowadzaniu do obrotu gospodarczego faktur dokumentujących czynności fikcyjne*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-przeciwdzialaniu-wyludzeniu-vat.html> (dostęp: 5.04.2023).

9 Ustawa z dnia 16.11.2016 r. Przepisy wprowadzające ustawę o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz.U., poz. 1948 ze zm.).

10 Ustawa z dnia 29.08.1997 r. – Ordynacja podatkowa (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1540 ze zm.).

11 R. Mastalski, *Podatek od towarów i usług – dodatkowe zobowiązanie podatkowe – spółka z ograniczoną odpowiedzialnością – odpowiedzialność członka zarządu spółki za zaległość podatkową spółki. Glosa do uchwały NSA z dnia 16 listopada 2009 r., I FPS 2/09, OSP 2010, nr 5, s. 54.*

12 A. Bartosiewicz, *VAT. Komentarz*, wyd. XVI, Warszawa 2022, s. 1451.

13 P. Majka, *Sankcje...*, s. 46.

14 I. Ożóg, *Czy sankcja VAT jest zgodna z prawem?*, „Przegląd Podatkowy” 2005, nr 2, s. 3–8.

15 A. Miernik, *Dodatkowe zobowiązanie podatkowe ustalone na podstawie ustawy o podatku od towarów i usług jako niepodatkowa należność budżetowa*, „Kwartalnik Prawa Podatkowego” 2021, nr 3, s. 68.

16 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 września 2007 r., P 43/06, OTK-A 2007, nr 8, poz. 95.

skarbowe albo przestępstwa skarbowe, jest niezgodny z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁷. Sąd wyraził tym samym pogląd, iż dodatkowe zobowiązanie podatkowe w PTU jest rodzajem sankcji administracyjnej.

4. Dodatkowe zobowiązanie podatkowe w PTU w świetle zasady proporcjonalności i art. 273 Dyrektywy 2006/112

Zasada proporcjonalności jako zasada prawa stanowionego powinna być uwzględniana przy konstruowaniu prawa podatkowego. Jako zasada dyrektywalna powinna wywierać istotny wpływ na procesy legislacyjne kształtujące system podatkowy¹⁷. Nabiera ona szczególnego znaczenia, gdy weźmie się pod uwagę fakt, że stanowi zarówno normę unijną pierwotną (art. 5 ust. 4 Traktatu o Unii Europejskiej¹⁸), jak i konstytucyjną (art. 31 ust. 3 Konstytucji). W odniesieniu do podatków upatruje się ją w zasadzie demokratycznego państwa prawa (art. 2 Konstytucji). Zgoła inne znaczenie przypisuje się zasadzie proporcjonalności w odniesieniu do Dyrektywy 2006/112. Obejmuje stosowanie ogólnego podatku konsumpcyjnego dokładnie proporcjonalnego do ceny towarów i usług, niezależnie od liczby transakcji, które mają miejsce w procesie produkcji i dystrybucji poprzedzającym etap obciążenia tym podatkiem. Szczególną rolę w zakresie definiowania zasady proporcjonalności można przypisać TSUE. Zwłaszcza dotyczy to aspektu ochrony praw podatnika poprzez stosowanie pronunijnej wykładni wiążącej sądy krajowe i odwoływania się do standardów ochrony praw człowieka wypracowanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka.

Słuszna wydaje się optyka TSUE, że dla dokonania oceny, czy dodatkowe zobowiązanie podatkowe jest zgodne z zasadą proporcjonalności, należy zwrócić uwagę na charakter i wagę naruszenia, a także sposób ustalania jego kwoty. Interpretację zasady proporcjonalności w odniesieniu do kompetencji wprowadzenia przez ustawodawstwa krajowe instrumentów wynikających z art. 273 Dyrektywy 2006/112 ugruntował TSUE w wyroku w sprawie C-564/15 (Farkas)¹⁹. Orzekł wówczas, iż

zasadę proporcjonalności należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwia się ona temu, aby w sytuacji takiej jak w postępowaniu głównym krajowe organy podatkowe nakładały na podatnika, który nabył towar, którego dostawa jest objęta systemem odwrotnego obciążenia, sankcję podatkową wynoszącą 50% kwoty podatku od wartości dodanej, jaką jest on zobowiązany uiścić organom podatkowym, jeżeli te ostatnie nie doznały utraty wpływów podatkowych i nic nie wskazuje na popełnienie przestępstwa podatkowego, czego zbadanie należy do sądu odsyłającego.

Narzędzia podlegające państwom członkowskim nie mogą zatem wykraczać poza to, co jest niezbędne do osiągnięcia celów obejmujących zapewnienie prawidłowego poboru podatku i zapobieganie oszustwom podatkowym.

17 A. Murdecki, *The Principle of Proportionality in Value Added Tax*, [w:] *Optimization of Organization and Legal Solutions Concerning Public Revenues and Expenditures in Public Interest*, red. E. Lotko, U. Zawadzka-Pąk, M. Radvan, Białystok-Wilno 2018, s. 646.

18 Traktat o Unii Europejskiej (Dz.U. z 2004 r., nr 90, poz. 864/30 ze zm.).

19 Wyrok TSUE z 26 kwietnia 2017 r., C-564/15, *Tibor Farkas v. Nemzeti Adó-és Vámhivatal Dél-Alföldi Regionális Adó Főigazgatósága*, Zotsis 2017, EU:C:2017:302.

5. Ochrona podatnika w zakresie dobrej wiary

TSUE powoływał się na zasadę ochrony dobrej wiary w sprawach, w których zastosował również zasadę proporcjonalności²⁰. Pojęcie dobrej wiary nie jest pojęciem normatywnym na gruncie unijnego prawa daninowego. TSUE definiował ją wielokrotnie w swoim orzecznictwie, dotyczącym wspólnego systemu VAT, a cel i sposób formułowania pojęcia dobrej wiary przedstawia się co do zasady jednolicie. Dobra wiara na gruncie PTU rozumiana jest jako zachowanie się podatnika, które stanowi przesłankę przyznania mu określonych uprawnień, wywodzonych ze wspólnego systemu VAT. Różnice między zastosowaniem pojęcia zależą od przesłanek dotyczących ochrony podatnika oraz stanu faktycznego danej sprawy²¹. TSUE w kontekście prawa do odliczenia VAT zauważał, że należy domniemywać legalności transakcji bez utraty tego prawa, jeśli podatnik upewnił się, że transakcje, których jest stroną, nie wiążą się z popełnieniem przestępstwa²².

Sądy krajowe rozstrzygały sprawy dotyczące zastosowania przez organy kontrolne dodatkowego zobowiązania podatkowego w PTU z art. 112b u.p.t.u. w wyniku błędu podatnika w sposób dwojaki. Po pierwsze należy zwrócić uwagę, że do momentu wydania przez TSUE głosowanego orzeczenia dominował w orzecznictwie sądów administracyjnych pogląd, że

obowiązujące przepisy nakazują organom ustalać dodatkowe zobowiązanie podatkowe nie tylko w przypadku działań przestępczych, oszustw podatkowych bądź też nadużyć prawa, ale również w przypadku „zwykłych” nieprawidłowości, nawet jeśli nie prowadzą do uszczuplenia majątku Skarbu Państwa, a działania podatników nie były nakierowane na unikanie płacenia podatków lub tworzenie mechanizmów służących wyłudzeniom VAT²³.

Pogląd ten zasługuje na wyjątkową krytykę szczególnie ze względu na uznanie opresyjnego charakteru tej sankcji, a także pominięcie prounijnej wykładni, uwzględniającej zasadę proporcjonalności, która po wyroku C-564/15 (Farkas) wydawała być się ugruntowana. Po drugie, zdecydowanie mniej wyrażanym zapatrywaniem jest uznanie, iż automatyczne nakładanie sankcji z art. 112b u.p.t.u. we wszystkich przypadkach zaniżenia podatku do zapłaty lub zawyżenia jego zwrotu jest środkiem niezgodnym z zasadą proporcjonalności, a przez to nieadekwatnym w zapobieganiu oszustwom podatkowym²⁴. Pozytywnie należy ocenić stanowisko TSUE, gdyż gruntuje wymóg zastosowania wykładni prounijnej w procesie tworzenia instrumentów z art. 273 Dyrektywy 2006/112 przysługujących państwu członkowskim i jest przełomowe w zakresie postrzegania błędu podatnika, któremu nie można zarzucić przestępstwa podatkowego.

6. Wnioski i postulaty *de lege ferenda*

Prawo Unii Europejskiej zostało wprowadzone do systemu krajowego za sprawą przystąpienia do Unii Europejskiej, czego konsekwencją była m.in. implementacja prawa wtórnego w postaci dyrektyw. Na Polsce spoczywają określone obowiązki związane z wdrażaniem i harmonizacją prawa krajowego

20 Wyrok TSUE z 27 września 2007 r., C-409/04, *The Queen, na wniosek Teleos plc i inni v. Commissioners of Customs & Excise*, EU:C:2007:548.

21 P. Grzybowski, *Dobra wiara w podatku od wartości dodanej*, Warszawa 2020, s. 45.

22 D. Dominik-Ogińska, *Dobra wiara w podatku od wartości dodanej w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, cz. 2, „Przegląd Podatkowy” 2013, nr 8, s. 30.

23 Wyrok WSA w Białymstoku z 5.02.2021 r., I SA/Bk 31/21, LEX nr 3156490.

24 Wyrok WSA w Gliwicach z 21.01.2021 r., I SA/GI 540/20, LEX nr 3120676.

w niektórych obszarach ustawodawstwa podatkowego. Praktyka niepełnej harmonizacji w zakresie podatków obrotowych jest obiektem krytyki w doktrynie prawa daninowego²⁵. Orzeczenie w sprawie Grupa Warzywna Sp. z o.o. z pewnością jest orzeczeniem przełomowym i jednocześnie autoryzującym dotychczasowe zapatrywanie, które TSUE wyraził w wyroku C-564/15 (Farkas). Znacząca większość rozstrzygnięć sądów administracyjnych do czasu wydania głosowanego wyroku nie odzwierciedlała pronounijnej wykładni w zakresie ochrony podatnika działającego w dobrej wierze. Wyrok TSUE w sprawie Grupa Warzywna Sp. z o.o. otwiera perspektywy wzruszenia decyzji podatkowych i możliwości uzyskania przez podatników nałożonego dodatkowego zobowiązania podatkowego. Projektodawca w uzasadnieniu do ustawy o zmianie u.p.t.u. oraz niektórych innych ustaw wskazywał, że

proponowane zmiany mają zapewnić większą skuteczność instytucji odpowiedzialności solidarnej, która jako element kompleksowych działań mających na celu przeciwdziałanie nadużyciom, pełni przede wszystkim funkcję prewencyjną, przejawiającą się w bardziej wnikliwym kontrolowaniu swoich kontrahentów²⁶.

Obowiązek stosowania przepisów o dodatkowym zobowiązaniu podatkowym przez organy niezależnie od dobrej wiary staje tym bardziej niezrozumiały. Niezgodna z przeznaczeniem art. 273 Dyrektywy 2006/112 i zasadą proporcjonalności jest odmowa prawa odliczenia PTU naliczonego podatnikowi działającemu w dobrej wierze²⁷. Rzetelny proces podatkowy wymaga, aby na podstawie krajowych zasad postępowania dowodowego organ podatkowy udowodnił oszustwo lub nadużycie prawa przez podatnika. Wydaje się także, że przepis art. 112b u.p.t.u. nie może być stosowany w praktyce przez organy i sądy. W piśmiennictwie przedstawiane są różne poglądy związane z mocą prawną orzecznictwa TSUE, jednakże przeważającym jest, że wyroki interpretacyjne TSUE mają cechy precedensu sądowego, a działalność orzecznicza nosi charakter semi-prawotwórczy²⁸. Co więcej, z uwagi na tożsamość przesłanek ustalania dodatkowego zobowiązania podatkowego oraz tożsamy mechanizm ich nakładania należy przyjąć, że dotyczy to również przepisu 112c u.p.t.u.²⁹

Trafnie zauważa A. Gomułowicz, że cechą charakterystyczną poprawnej legislacji podatkowej jest dogłębna analiza następstw, które proponowane zmiany mogą wywołać nie tylko w aspekcie dochodów publicznych, ale także w życiu gospodarczym i społecznym³⁰. Przyszłość i jakość prawa podatkowego zależy od wielopłaszczyznowej oceny skutków wprowadzanego prawa, powinno być ono kreowane w oparciu o rzetelne źródła i konsultacje ze środowiskiem eksperckim oraz podatnikami. Dotyczy to także zastosowania wykładni pronounijnej w zakresie tworzonych rozwiązań. Podatkowa praktyka prawotwórcza ostatnich lat zdaje się być przeciwieństwem przedstawionych postulatów, co skutkuje wprowadzaniem irracjonalnych rozwiązań. Negatywnie należy ocenić brak postulowanego od długiego czasu w piśmiennictwie skupienia prawodawcy na ochronie podstawowych praw podatnika³¹, szczególnie w sytuacji, gdy wykazuje należytą staranność. Powrót do dodatkowego zobowiązania podatkowego w takim kształcie

25 C. Kosikowski, *Issues Regarding Tax Legislation in Poland*, [w:] *Tax Legislation. Standards, Trends and Challenges*, red. W. Nykiel, M. Sęk, Warszawa 2015, s. 135–136.

26 Druk nr 965, *Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o podatku od towarów i usług oraz niektórych innych ustaw*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=965> (dostęp: 5.04.2023).

27 D. Dominik-Ogińska, *Rzetelny proces a VAT*, „Przegląd Podatkowy” 2020, nr 4, s. 10.

28 A. Dumas, *Wpływ orzeczeń prejudycjalnych Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej na rozstrzygnięcia organów podatkowych*, [w:] *Ordynacja podatkowa w praktyce. Rozstrzygnięcia organów podatkowych i skarbowych*, red. R. Dowgier, Białystok 2014, s. 80.

29 D. Zalewski, *Kara pieniężna...*, s. 265.

30 A. Gomułowicz, *Podatki a etyka*, Warszawa 2013, s. 72.

31 W. Nykiel, *Prawa podatnika – potrzeba badań naukowych i nowych regulacji prawnych*, [w:] *Ochrona praw podatnika. Diagnoza sytuacji*, red. A. Franczak, Warszawa 2021, s. 20.

może świadczyć o ignorowaniu orzecznictwa TSUE przez projektodawców w zakresie wprowadzanych zmian, gdyż wyrok C-564/15 (Farkas) ostatecznie rozwiązał kwestię sposobu interpretacji zasady proporcjonalności w związku z prawem do odliczenia PTU i dobrą wiarą podatników.

Bibliografia

- Bartosiewicz A., *VAT. Komentarz, wyd. XVI*, Warszawa 2022.
- Dominik-Ogińska D., *Dobra wiara w podatku od wartości dodanej w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, cz. 2, „Przegląd Podatkowy” 2013, nr 8.
- Dominik-Ogińska D., *Rzetelny proces a VAT*, „Przegląd Podatkowy” 2020, nr 4.
- Druk nr 965, *Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o podatku od towarów i usług oraz niektórych innych ustaw*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=965> (dostęp: 5.04.2023).
- Dumas A., *Wpływ orzeczeń prejudycjalnych Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej na rozstrzygnięcia organów podatkowych*, [w:] *Ordynacja podatkowa w praktyce. Rozstrzygnięcia organów podatkowych i skarbowych*, red. R. Dowgier, Białystok 2014.
- Gomułowicz A., *Podatki a etyka*, Warszawa 2013.
- Grzybowski P., *Dobra wiara w podatku od wartości dodanej*, Warszawa 2020.
- Kontrola NIK P/15/011, *Przeciwdziałanie wprowadzaniu do obrotu gospodarczego faktur dokumentujących czynności fikcyjne*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-przeciwdzialaniu-wyludzaniu-vat.html> (dostęp: 5.04.2023).
- Kopyściańska K., *Dodatkowe zobowiązanie podatkowe jako sankcja za unikanie opodatkowania*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, t. CXX, cz. 1 i 2. <https://doi.org/10.19195/0137-1134.120.46>
- Kosikowski C., *Issues Regarding Tax Legislation in Poland*, [w:] *Tax Legislation. Standards, Trends and Challenges*, red. W. Nykiel, M. Sęk, Warszawa 2015.
- Majka P., *Sankcje w prawie podatkowym*, „Toruński Rocznik Podatkowy” 2010.
- Mastalski R., *Podatek od towarów i usług – dodatkowe zobowiązanie podatkowe – spółka z ograniczoną odpowiedzialnością – odpowiedzialność członka zarządu spółki za zaległość podatkową spółki. Glosa do uchwały NSA z dnia 16 listopada 2009 r., I FPS 2/09, OSP 2010, nr 5.*
- Miernik A., *Dodatkowe zobowiązanie podatkowe ustalone na podstawie ustawy o podatku od towarów i usług jako niepodatkowa należność budżetowa*, „Kwartalnik Prawa Podatkowego” 2021, nr 3. <https://doi.org/10.18778/1509-877X.2021.03.03>
- Murdecki A., *The Principle of Proportionality in Value Added Tax*, [w:] *Optimization of Organization and Legal Solutions Concerning Public Revenues and Expenditures in Public Interest*, red. E. Lotko, U. Zawadzka-Pąk, M. Radvan, Białystok–Wilno 2018. <https://doi.org/10.15290/ooolscrepi.2018.46>
- Nykiel W., *Prawa podatnika – potrzeba badań naukowych i nowych regulacji prawnych*, [w:] *Ochrona praw podatnika. Diagnoza sytuacji*, red. A. Franczak, Warszawa 2021.
- Ozóg I., *Czy sankcja VAT jest zgodna z prawem?*, „Przegląd Podatkowy” 2005, nr 2.
- Zalewski D., *Kara pieniężna w postaci dodatkowego zobowiązania podatkowego w VAT*, [w:] *Kary pieniężne nakładane przez KAS i ich zaskarżanie*, red. D. Zalewski, Warszawa 2021.

Akty prawne

- Dyrektywa Rady 2006/112/WE z dnia 28 listopada 2006 r. w sprawie wspólnego systemu podatku od wartości dodanej (Dz.U. UE. L. z 2006 r., nr 347, s. 1 ze zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1540 ze zm.).
- Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 931 ze zm.).

Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. Przepisy wprowadzające ustawę o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz.U., poz. 1948 ze zm.).

Traktat o Unii Europejskiej (Dz.U. z 2004 r., nr 90, poz. 864/30 ze zm.).

Orzecznictwo

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 września 2007 r., P 43/06, OTK-A 2007, nr 8, poz. 95.

Wyrok TSUE z 19 września 2000 r., C-177/99, *Ampafrance SA v. Directeur des Services Fiscaux de Maine-Loire i Sanofi Synthelab*, EU:C:2000:470.

Wyrok TSUE z 27 września 2007 r., C-409/04, *The Queen, na wniosek Teleos plc i inni v. Commissioners of Customs & Excise*, EU:C:2007:548.

Wyrok TSUE z 26 kwietnia 2017 r., C-564/15, *Tibor Farkas v. Nemzeti Adó-és Vámhivatal Dél-Alföldi Regionális Adó Főigazgatósága, Zotsis 2017*, EU:C:2017:302.

Wyrok TSUE z 15 kwietnia 2021 r., C-935/19, *Grupa Warzywna sp. z o.o. przeciwko Dyrektorowi Izby Administracji Skarbowej we Wrocławiu*, EU:C:2021:287.

Wyrok WSA w Białymstoku z 5.02.2021 r., I SA/Bk 31/21, LEX nr 3156490.

Wyrok WSA w Gliwicach z 21.01.2021 r., I SA/Gl 540/20, LEX nr 3120676.

Kamil Florczak*

Polski model zastępstwa Prezydenta

Streszczenie

Celem opracowania jest przedstawienie analizy normatywnej art. 131 Konstytucji RP regulującego problematykę zastępstwa prezydenta RP. To zagadnienie jest niezwykle ważne z punktu widzenia ciągłości władzy państwowej ocenianej przede wszystkim na polu międzynarodowym. Rozważania dotyczące art. 131 Konstytucji oparte są zarówno na poglądach doktryny, jak i na nowych, nieporuszanych dotychczas, unormowaniach znajdujących się w ustawie o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym. Aspektem podsumowującym artykuł jest krytyczna ocena uregulowań znajdujących się zarówno we wspomnianej ustawie, jak i w samej Konstytucji.

Słowa kluczowe: Prezydent RP, zastępstwo Prezydenta, Konstytucja, Marszałek Sejmu, Marszałek Senatu

Polish model of substitution of the President

Abstract

The aim of article is to present the normative analysis of Article 131 of the Constitution of the Republic of Poland regulating the issue of presidential substitution. This issue is extremely important from the point of view of the continuity of state power assessed primarily in the international field. Considerations concerning Article 131 of the Constitution are based on doctrinal views as well as on new, untouched regulations contained in the Act on the Organisation and Procedure of Proceedings before the Constitutional Tribunal. The concluding aspect of the article is a critical assessment of the regulations contained both in the above-mentioned Act and in the Constitution itself.

Keywords: President of Poland, presidential succession, Constitution, Marshal of Sejm, Marshal of Senate

I. Artykuł poświęcony jest problematyce zastępstwa prezydenta w Polsce. Instytucja ta jest niezwykle doniosła z punktu widzenia jego funkcji przejawiającej się w gwarancji ciągłości władzy państwowej. Od lat w doktrynie prawa konstytucyjnego toczy się dyskusja na temat unormowań dotyczących zastępstwa prezydenta RP¹. Debata nad tym zagadnieniem rozwinęła się przede wszystkim po katastrofie

* Autor jest studentem V roku prawa. Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: kamil.florczak2@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0009-0006-5404-3438>

1 Np.: W. Brzozowski, *Niemożność sprawowania urzędu Prezydenta w świetle Konstytucji RP*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, z. 1, s. 53–65; M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania problematyki*

lotniczej pod Smoleńskiem w 2010 r., w której zginął Prezydent Lech Kaczyński. Jednak prowadzonego dyskursu nie należy traktować jako zamkniętego, w szczególności biorąc pod uwagę nie tylko zagrożenie wynikające z sytuacji geopolitycznej, ale także chociażby z nowych rozwiązań prawnych zawartych w ustawie z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym². Pragnę przedstawić zagadnienia teoretycznoprawne, które uzasadniają instytucję zastępstwa głowy państwa³ w wykonywaniu jego obowiązków. Głównym celem publikacji jest przedstawienie problematyki zastępstwa prezydenta RP oraz zwrócenie uwagi na niedoskonałość rodzinnych rozwiązań.

II. Konstytucja RP w art. 126 ust. 1 stanowi, iż Prezydent jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej i gwarantem ciągłości władzy państwowej. Jak wskazuje się powszechnie, przepis ten nie ma charakteru kompetencyjnego, lecz zawiera dyrektywy interpretacyjne potrzebne do właściwego rozumienia norm stanowiących o prezydenckich uprawnieniach⁴. Pomimo jego brzmienia, które wydaje się nazbyt symboliczne, jest jednak ono niezwykle doniosłe z punktu widzenia istnienia państwa polskiego jako podmiotu uznawanego na arenie międzynarodowej, z tego względu, że głowa państwa ma być gwarantem zobowiązań międzynarodowych. Ponadto przepis ten określa także funkcje Prezydenta, który ma zapewnić ciągłość władzy państwowej poprzez występowanie w roli inspirującej, która ma odnosić się nie tylko do samej władzy wykonawczej, ale do całości władz publicznych. Ciągłość jest w szczególności również rozumiana jako możliwość zapewnienia funkcjonowania państwa w sytuacjach zagrożenia, np. w przypadku ogłoszenia jednego ze stanów nadzwyczajnych⁵. Co więcej, spotyka się poglądy, iż art. 126 mógłby być źródłem kompetencji dla Prezydenta jako swoistego organu władzy rezerwowej w sytuacji szczególnego zagrożenia państwa⁶. Poza tym wspomniana funkcja przejawia się także zarówno w stosunku do parlamentu, jak i rządu, w szczególności gdy partia polityczna wygrywająca wybory nie jest w stanie sama stworzyć stabilnej większości w Sejmie i musi zawierać porozumienia koalicyjne z mniejszymi partiami. Osoba prezydenta jako bezpartyjna, będąca swoistym arbitrem politycznym, ma zapewniać bezkolizyjne funkcjonowanie państwa⁷.

Trybunał Konstytucyjny zauważa, że Prezydent jest uosobieniem państwa polskiego, który będąc gwarantem ciągłości władzy państwowej, nie może dopuszczać do wystąpienia zakłóceń w przewidzianym konstytucyjnie mechanizmie funkcjonowania wszystkich organów i służb państwowych oraz jest zobowiązany eliminować już zaistniałe zakłócenia⁸. W związku z tym ciągłość nie powinna być rozumiana w sposób wąski jako brak przerw w działalności instytucji publicznych (przykładowo

zastępstwa prezydenta w Rzeczypospolitej Polskiej i państwach z nią sąsiadujących, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2010, nr 2 i 3, s. 185–207. <https://doi.org/10.15804/ppk.2010.2-3.09>; M. Biskupski, *Czy Polska potrzebuje urzędu wiceprezydenta?*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2018, nr 1, s. 110–122.

2 Ustawa z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 2393).

3 Na potrzeby artykułu używam zamiennie pojęcia „prezydent” oraz „głowa państwa”, wiedząc, iż Konstytucja nie stanowi wprost o tym, że Prezydent RP jest głową państwa. Pomimo faktu, że doktryna prawa konstytucyjnego dość często traktuje powyższe pojęcia synonimicznie, pragnę zaznaczyć, iż zdaję sobie sprawę z wątpliwości podnoszonych odnośnie do nazywania Prezydenta RP głową państwa. Szerzej o tym: M.M. Wiszowaty, *Relikt monarchii czy filar republiki? Refleksje na temat instytucji Prezydenta III RP na tle polskich i amerykańskich reminiscencji ustrojowych*, [w:] *Zmieniać Konstytucję Rzeczypospolitej czy nie zmieniać?*, red. D. Dudek, 58. Ogólnopolski Zjazd Katedr Prawa Konstytucyjnego Zamość, 2–4 czerwca 2016 r., KUL, Lublin 2017, s. 136 i n.

4 D. Górecki (red.), *Polskie Prawo Konstytucyjne*, Warszawa 2020, s. 204.

5 W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, art. 126, s. 172.

6 R. Balicki, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczkowska, Lex/el. 2014, art. 126, teza 4; R. Mojak, *Parlament a rząd w ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej*, Lublin 2007, s. 119.

7 D. Górecki (red.), *Polskie...*, s. 204.

8 Wyrok TK z 6.07.2011 r., P 12/09, OTK-A 2011, nr 6, poz. 51.

spowodowany brakiem obsady personalnej), ale także jako zaprzestanie faktycznego wykonywania pewnych zadań, np. w związku ze sporami kompetencyjnymi⁹.

Przepisy dotyczące zastępstwa prezydenta zapewniają trwałość władzy wykonawczej i szerszej władzy państwowej, gdyż oddziałują nie tylko w sferze wewnętrznej – potwierdzając stabilność kraju, lecz także w obszarze zewnętrznym – poświadczając istnienie państwa jako podmiotu prawa międzynarodowego. Trafne jest zatem stwierdzenie, iż wykonywanie funkcji głowy państwa winno mieć charakter nieprzerwany. Z pozycji ustrojowej Prezydenta RP jako gwaranta ciągłości władzy państwowej wyprowadza się potrzebę szczegółowego unormowania procedur, które ciągłość tę zapewnią. W związku z tym wykształcił się model zastępstwa prezydenta RP, nazywany również niekiedy potocznie „sukcesją prezydencką”, który gwarantuje, iż ciągłość władzy, w wyniku różnych okoliczności, zostaje zachowana. Przepisy te zawiera się w ustawach zasadniczych na wypadek sytuacji szczególnego zagrożenia, której zarówno administracja państwowa, jak i każdy obywatel chce uniknąć. Wystąpienie powyższych okoliczności zawsze będzie wiązać się z kryzysem aparatu władzy¹⁰.

III. Obowiązujące unormowanie konstytucyjne wyróżnia dwie formy zastępstwa prezydenta RP, mianowicie *sede plena* oraz *sede vacante*¹¹, co możemy tłumaczyć jako zastępstwo przy obsadzonym oraz zastępstwo przy nieobsadzonym urzędzie.

Przejęciowa niemożność będzie się przejawiać przede wszystkim w fakcie, iż Prezydent nie może przez pewien czas wykonywać swoich zadań określonych przez Konstytucję i ustawy¹². Jako przykładowe sytuacje doktryna najczęściej wskazuje poważną chorobę, która w sposób znaczny utrudniałaby bądź uniemożliwiałaby wykonywanie prezydenckich obowiązków, przebywanie w niewoli czy operację pod narkozą bądź inne przeszkody faktyczne¹³. Konstytucja ponadto podkreśla przejściowy charakter niemożności, którego nie należy rozpatrywać w kategoriach krótkotrwałości, gdyż ustawa zasadnicza nie wskazuje na czasowe ograniczenie takich okoliczności. Jednakże pewien zakres czasowy został już wskazany w drodze ustawy, o czym szerzej piszę w dalszej części opracowania. Niemożność bada się według zasad doświadczenia życiowego i jeśli ma ona charakter przemijający oraz uzasadnia twierdzenie, iż Prezydent powróci do wykonywania swoich obowiązków przed upływem jego kadencji, to należy uznać, że jest ona przejściowa¹⁴. Warto nadmienić, także w świetle pandemii COVID-19, iż krótkotrwała hospitalizacja oraz izolacja czy kwarantanna nie będą powodować konieczności zastosowania procedury zastępstwa¹⁵.

Procedura przejścia obowiązków może przybrać dwie formy. Pierwszą z nich jest odpowiednie zawiadomienie Marszałka Sejmu przez Prezydenta, który wskaże, że od pewnego bliżej oznaczonego momentu w przyszłości nie będzie mógł sprawować funkcji. Taki fakt nie wymaga żadnej szczególnej formy, w postaci np. aktu prawnego, jednakże naturalne wydaje się podanie tej informacji do publicznej wiadomości. Zazwyczaj w tej sytuacji będziemy mieli do czynienia ze świadomą decyzją głowy państwa, w związku z tym powyższa ewentualność nie będzie następczą wielu kłopotów czy wątpliwości¹⁶.

9 P. Czarny, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, red. P. Tuleja, LEX/el. 2021, art. 126, teza 2 i n.

10 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 53.

11 S. Patyra, *Przesłanki i tryb przejmowania obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w ramach tzw. władzy rezerwowej*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2013, nr 20, s. 35.

12 Tamże, s. 4.

13 M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 192.

14 P. Czarny, [w:] *Konstytucja...*, art. 131.

15 M. Zubik, *Gdy Marszałek Sejmu jest pierwszą osobą w państwie, czyli polskie interregnum*, „*Przegląd Sejmowy*” 2010, nr 5, s. 74.

16 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 5.

Drugą formą, bardziej skomplikowaną, będzie stan rzeczy, w którym Prezydent nie jest w stanie zawiadomić Marszałka Sejmu, wówczas Marszałek zobowiązany jest do złożenia wniosku do Trybunału Konstytucyjnego o stwierdzenie przeszkody w sprawowaniu urzędu przez Prezydenta. Ocena przeszkód ma charakter dwuetapowy. Najpierw Marszałek pierwszej izby musi przeanalizować okoliczności, które przemawiają za wnioskiem, że głowa państwa nie może wykonywać swoich obowiązków. Fakty muszą mówić same za siebie, tzn.: niemożność zawiadomienia musi być rzeczywista, czyli taka, jak wskazuje doktryna, gdzie nie ma żadnych wątpliwości, że Prezydent jest w stanie wyłączającym poprawne złożenie oświadczenia zawiadamiającego Marszałka Sejmu o swojej niezdolności. Ponadto dodaje się, że na skutek różnych okoliczności związanych nie tylko ze stanem zdrowia, ale również wykluczających swobodne podejmowanie jakichkolwiek decyzji lub działań, głowa państwa nie jest w stanie wykonać swoich kompetencji, zatem przeszkoda musi być oczywista, czyli taka, gdzie każdy normalnie rozumujący człowiek uznałby dany fakt za przeszkodę. Odnosząc tę argumentację do polskich realiów politycznych, należy wyrażać nadzieję, iż nigdy nie zajdą warunki, które wymuszałyby zastosowanie art. 131 ust. 1 w tej drugiej formie, przy jednoczesnym braku porozumienia koalicji rządzącej z opozycją. W związku z tym trzeba przychylić się do stanowiska rzeczywistej, a nie oczywistej przeszkody, która może być kością politycznej niezgody¹⁷.

Następnie główna i nieskrępowana ocena stanu faktycznego będzie należeć do Trybunału Konstytucyjnego, którego traktuje się w tej sytuacji jako organ gwarantujący bezstronne orzeczenie i mający zaufanie społeczeństwa w tej kwestii. Pozytywnie należy ocenić propozycję W. Brzozowskiego, który wskazuje, że ze względu na bardziej polityczny rodowód Trybunału Konstytucyjnego należałoby przyznać Sądowi Najwyższemu kompetencje orzekania o prezydenckiej niemożności. Przypomnijmy, że sędziowie Trybunału Konstytucyjnego są wybierani przez większość sejmową, a pierwszym zastępcą Prezydenta jest Marszałek tej izby. Niemniej jednak należy przywołać dyspozycję art. 189 Konstytucji, który daje kompetencję Trybunałowi do rozstrzygania sporów kompetencyjnych, a niewątpliwie w stanie faktycznym, gdy Prezydent i Marszałek Sejmu stoją na innych stanowiskach co do niemożności pełnienia obowiązków przez głowę państwa, spór powstaje¹⁸.

Konstytucyjne przyznanie kompetencji znajduje swoje odzwierciedlenie w ustawie z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym. Jak stanowi jej art. 37 ust. 1 pkt. 1 lit. b o stwierdzeniu przeszkody w sprawowaniu urzędu przez Prezydenta RP oraz powierzeniu Marszałkowi Sejmu tymczasowego wykonywania jego obowiązków, Trybunał Konstytucyjny orzeka w pełnym składzie. Natomiast art. 45 nakazuje przeprowadzenie rozprawy z osobistą obecnością Marszałków obu izb parlamentu, Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Prokuratora Generalnego i Szefa Kancelarii Prezydenta RP. Z tym, że jeśli dana osoba nie może wziąć udziału w rozprawie, ma możliwość wyznaczenia przedstawiciela, których krąg jest także ściśle określony ustawowo. Marszałkowie mogą upoważnić tylko wicemarszałków (swoich izb), Pierwszy Prezes SN – Prezesa SN, Prokurator Generalny – swojego zastępcę i taka sama konstrukcja dotyczy Szefa KPRP. Od 2015 r. w związku z uchwaleniem nowych, kolejnych ustaw o działalności Trybunału niespotykane dotychczas rozwinięto kwestię postępowania ws. o stwierdzenie niemożności sprawowania urzędu przez głowę państwa. Według obecnie obowiązującej regulacji wniosek Marszałka Sejmu jest rozpatrywany niezwłocznie, maksymalnie w ciągu 24 godzin, a w razie potrzeby zbadania okoliczności można odroczyć rozprawę na kolejne 24 godziny. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego powierza wykonywanie obowiązków prezydenckich na okres nie dłuższy niż 3 miesiące, z tym że Marszałek może jednokrotnie wystąpić z ponownym wnioskiem. Ta regulacja zamyka dyskusję odnośnie do czasu, w jakim może trwać przejściowa niemożność sprawowania urzędu przez Prezydenta, jednakże może otworzyć nową – czy jest to okres odpowiedni. Jednak, jak wskazuje doktryna prawa konstytucyjnego, wątpliwym jest wskazywanie

17 Tamże, s. 5 i n.

18 Tamże, s. 6.

terminu w orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego ze względu na to, iż sytuacja związana z zastępstwem może kształtować się dość dynamicznie¹⁹.

Sprawa może skomplikować się jeszcze bardziej w przypadku, gdy Prezydent jest w stanie zawiadomić Marszałka Sejmu o niemożności wykonywania swoich obowiązków, ale nie dokonuje tego z różnych powodów. Należy jednak przyjąć, że pomimo takiej sytuacji Marszałek powinien złożyć wniosek do Trybunału Konstytucyjnego, którego uchwała będzie prawną weryfikacją zaistniałego stanu faktycznego²⁰.

Ze względu na charakter niemożności, która jest przejściowa, ustanie przeszkody następuje w momencie, kiedy Prezydent jest w stanie wykonywać na powrót swoje obowiązki. Jednakże Konstytucja posiada widoczną lukę, która przejawia się w braku regulacji ponownego przejęcia obowiązków przez głowę państwa²¹. W doktrynie wskazuje się, że powinno ono nastąpić w drodze czynności faktycznych. Na zasadzie analogii można wskazać praktyczne rozwiązanie powyższej luki, która pojawiła się po katastrofie lotniczej w Smoleńsku w 2010 r. W dniu 8 lipca 2010 r. w związku z wyborem na Prezydenta ówczesny Marszałek Sejmu (Bronisław Komorowski) – wykonujący obowiązki głowy państwa – ustąpił ze stanowiska. W związku z tym obowiązki prezydenckie przez kilka godzin wykonywał Marszałek Senatu (Bogdan Borusewicz), a po wyborze nowego Marszałka pierwszej izby (Grzegorza Schetyny) przekazano je z powrotem bez wydawania jakichkolwiek aktów urzędowych²². Logiczne zatem wydaje się zastosowanie takiej konstrukcji przy ponownym przejęciu obowiązków przez głowę państwa, z jednoczesnym poinformowaniem opinii publicznej o tym fakcie. O wiele trudniejsza byłaby sytuacja, w której to powstałby spór między Prezydentem twierdzącym, iż może powrócić do swoich obowiązków a Marszałkiem Sejmu stojącym w opozycji do stanowiska głowy państwa. Należy przychylić się do opinii, że taki spór powinien rozstrzygnąć Trybunał Konstytucyjny w ramach wniosku o stwierdzeniu przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta²³.

IV. Drugą formą zastępstwa prezydenta jest *sede vacante*, czyli sytuacja, w której urząd głowy państwa jest nieobsadzony. Jest to uregulowane w art. 131 ust. 2 Konstytucji.

Unormowanie to odnosi się do opróżnienia urzędu, a niemożność jego sprawowania ma charakter trwały. Każda okoliczność przedstawiona we wskazanym przepisie powoduje, że mamy do czynienia z nieodwoływalnym stanem prawnym, gdzie stanowisko prezydenta jest nieobsadzone²⁴. W odróżnieniu od ust. 1, w tym przypadku możemy stwierdzić, iż przeszkoda (pomimo, że Konstytucja nie posługuje się takim wyrażeniem) ma charakter trwały²⁵. Każdorazowo zaistnienie jednej z pięciu okoliczności determinuje obowiązek po stronie Marszałka Sejmu, wyrażony w art. 128 ust. 2, do zarządzenia wyborów w terminie 14 dni od opróżnienia urzędu²⁶. Doktryna prawa konstytucyjnego jednomyślnie krytykuje sformułowanie, które wskazuje na tymczasowe wykonywanie obowiązków prezydenta do czasu wyboru²⁷. Oczywiście jest, że osoba zastępująca będzie funkcję tę pełnił do zaprzysiężenia nowo wybranej głowy państwa. Dlatego normę tę należy interpretować zgodnie z wykładnią celowościową, a nie językową oraz według art. 126 ust. 1 – państwo musi mieć osobę pełniącą funkcję głowy państwa,

19 M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 20.

20 S. Patyra, *Przesłanki...*, s. 5.

21 P. Czarny, [w:] *Konstytucja...*, teza 7; M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 22.

22 K. Szwarbuła, *Trzech Prezydentów jednego dnia*, 8.07.2010 r., <https://polskieradio24.pl/5/3/Artykul/241060,Trzech-prezydentow-w-ciagu-jednego-dnia> (dostęp 5.06.2023).

23 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 8.

24 M. Zubik, *Gdy Marszałek Sejmu...*, s. 5.

25 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 3.

26 S. Patyra, *Przesłanki...*, s. 7.

27 M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 5.

aby zapewnić ciągłość władzy państwowej²⁸. W literaturze przedmiotu zamknięty katalog przesłanek opróżnienia urzędu uznaje się przy tym za niewystarczający²⁹.

Pierwszą okolicznością opróżnienia urzędu prezydenta RP jest jego śmierć. Pomimo oczywistości tej przesłanki pojawiły się wątpliwości natury proceduralnej, pogłębione jak dotychczas okolicznościami zastosowania art. 131 Konstytucji w pierwszych godzinach po katastrofie lotniczej w Smoleńsku w 2010 r. Podstawa ustalenia śmierci nie jest jednoznaczna – można twierdzić, że akt zgonu (zgodnie z przepisami ustawy z 28.11.2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego³⁰) będzie wystarczającym dowodem dokumentującym śmierć głowy państwa. Jednak, jak wskazuje przywołana sytuacja, należy przyjąć zasadę *manifestum non eget probatione*³¹.

Zgodnie z art. 144 ust. 3 pkt 30 Konstytucji RP zrzeczenie się urzędu jest prerogatywą prezydenta niewymagającą kontrasygnaty Prezesa Rady Ministrów. Okoliczność ta nie budzi większych wątpliwości, gdyż zachodzi domniemanie, iż akt urzędowy głowy państwa w tej sprawie jest wyrazem jego świadomej woli³². Jednakże niepewność może pojawić się w kontekście podmiotu, któremu należy to zrzeczenie przedstawić³³. Jednak ze względu na to, że pierwszym zastępcą Prezydenta jest Marszałek Sejmu, to naturalne wydaje się, iż do niego taki akt winien być skierowany. Z powodu braku takich regulacji mogą powstać także problemy z określeniem dokładnego czasu zaprzestania pełnienia funkcji głowy państwa³⁴. Należy przyjąć, że momentem przejścia obowiązków będzie zapoznanie się Marszałka Sejmu z aktem zrzeczenia. Jednak i ta sytuacja może mieć tylko deklaracyjny charakter, w przypadku gdy prezydent już jakiś czas wcześniej zaprzestał wykonywania swoich obowiązków w sensie faktycznym.

Stwierdzenie nieważności wyboru prezydenta jest wyłączną kompetencją Sądu Najwyższego (art. 129 ust. 1 Konstytucji). Rozstrzygnięcie tego organu, podobnie jak uznanie przez Zgromadzenie Narodowe trwałej niezdolności do sprawowania urzędu czy orzeczenie Trybunału Stanu o złożeniu z urzędu, precyzyjnie wskazuje moment przejścia obowiązków na Marszałka Sejmu³⁵, tj. dzień podjęcia uchwały przez ZN oraz wydanie wyroku przez TS. O ile stwierdzenie to nie budzi żadnych wątpliwości, o tyle należy zastanowić się nad punktem trzecim *in fine*. Inną przyczyną może być m.in. niezłożenie przysięgi wobec ZN³⁶. Przychylić się jednak należy do stanowiska, iż każda taka sytuacja musi być analizowana *ad casum*³⁷.

Czwarta okoliczność w odróżnieniu od sytuacji określonej w art. 131 ust. 1 nie tylko ma charakter trwały, ale również posługuje się odrębnym sformułowaniem. Nie chodzi tu już o niemożność, która – jak już wskazałem – ma charakter czasowy, przejściowy, ale o niezdolność, która może wynikać tylko ze stanu zdrowia głowy państwa. Rozwiązanie to jest krytykowane przede wszystkim ze względu na organ, któremu zostało oddane podjęcie decyzji w tej kwestii. Uważa się, że w skrajnych sytuacjach Zgromadzenie Narodowe, co prawda reprezentujące suwerena, ale posiadające motywację polityczną,

28 M. Biskupski, *Czy Polska potrzebuje urzędu...*, s. 114.

29 P. Czarny, [w:] *Konstytucja...*, teza 4.

30 Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1681 z późn. zm.).

31 To, co oczywiste, nie wymaga dowodu (przyp. aut.). Na marginesie należy dodać, że takie postępowanie spotkało się z pewnym oporem i wątpliwościami, w szczególności pośród pracowników KPRP Lecha Kaczyńskiego, w pierwszych minutach i godzinach po katastrofie lotniczej prezydenckiego samolotu pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r., którzy argumentowali, iż przejście obowiązków nastąpiło na podstawie doniesień medialnych.

32 P. Czarny, [w:] *Konstytucja...*, teza 4.

33 M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 16.

34 Tamże.

35 S. Patyra, *Przesłanki...*, s. 9.

36 M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 17.

37 S. Patyra, *Przesłanki...*, s. 9.

mogłoby doprowadzić do uznania prezydenta za niezdolnego do sprawowania funkcji wbrew faktom³⁸. Art. 114 ust. 2 Konstytucji stanowi, że ZN uchwała swój regulamin, na podstawie którego funkcjonuje. Póki co uchwalono dwa takie akty: pierwszy regulujący odebranie przysięgi od prezydenta³⁹, a drugi normuje wysłuchanie orędzia głowy państwa⁴⁰. Obecnie brak jest regulaminu odnośnie do procedury uznania prezydenta za niezdolnego do sprawowania urzędu czy chociażby samych podmiotów, które mogłyby składać wnioski.

Prezydent RP podlega odpowiedzialności konstytucyjnej przed Trybunałem Stanu, który może stwierdzić złożenie głowy państwa z urzędu. O ile postawienie w stan oskarżenia ma wpływ na wykonywanie obowiązków, o tyle nie oddziałuje to na bieg kadencji⁴¹. Art. 145 ust. 3 Konstytucji ustanawia, że sprawowanie urzędu podlega wówczas zawieszeniu, a przepisy o zastępstwie stosuje się odpowiednio. Zawieszenie w pełnieniu funkcji Prezydenta może przerodzić się w złożenie z urzędu, które następuje z chwilą wydania wyroku przez TS.

V. Pierwszym zastępcą głowy państwa, w wypadku gdy nie może ona pełnić swojej funkcji, jest Marszałek Sejmu. Zastosowanie wariantu, w którym to organ władzy wykonawczej jest zastępowany przez przedstawiciela władzy ustawodawczej nie jest niczym nowym w polskim prawie konstytucyjnym, a także, porównując do wielu ustrojów państw zarówno Europy, jak i świata, nie odbiega od przyjmowanych standardów. Ponadto polski porządek prawny nie zna instytucji wiceprezydenta występującej m.in.: w Stanach Zjednoczonych i krajach Ameryki Południowej, gdzie głównym zadaniem takiej osoby oprócz obowiązków wskazanych w poszczególnych aktach prawnych jest pozostawanie w gotowości do przejścia urzędu prezydenta w razie niemożności jego pełnienia. Należy zatem podkreślić, iż osoba zastępująca głowę państwa w Polsce nie staje się prezydentem w sensie podmiotowym, lecz wykonuje jego obowiązki, posiadając wszelkie atrybuty i kompetencje (z wyłączeniem art. 131 ust. 4, o czym dalej) przysługujące Prezydentowi RP⁴².

Głównym problemem, wynikającym z polskiego wariantu zastępstwa prezydenta jest pogodzenie jej z konstytucyjnymi zasadami trójpodziału władzy czy *incompatibilitas*. W odniesieniu do pierwszej z ww. zasad należy na początku wskazać, iż Prezydent – zgodnie z art. 10 Konstytucji – jest organem władzy wykonawczej, zaś Marszałek Sejmu przedstawicielem organu władzy ustawodawczej. Przejęcie obowiązków głowy państwa implikuje niewątpliwie wzrost znaczenia władzy ustawodawczej⁴³. Norma wynikająca z art. 132 wskazuje, że Prezydent nie może piastować innego urzędu ani pełnić żadnej funkcji publicznej z wyjątkiem tych, które są związane ze sprawowaniem urzędu. Zasada niepołączalności stanowisk w tym przypadku jest – jak wskazuje G. Pastuszko – spektakularnie przełamana, ponieważ w rękach jednej osoby skupiają się funkcje posła, przewodniczącego izby pierwszej oraz przede wszystkim głowy państwa⁴⁴. Należy zgodzić się z wskazanym autorem, że zastosowanie zasady *incompatibilitas* prowadziłyby do absurdalnej sytuacji, w której Marszałek Sejmu wykonujący tymczasowo lub przejściowo prezydenckie obowiązki musiałby zrzec się mandatu posła i funkcji przewodniczącego izby.

38 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 9.

39 Uchwała Zgromadzenia Narodowego z 6.12.2000 r. Regulamin Zgromadzenia Narodowego zwołanego w celu złożenia przysięgi przez nowo wybranego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (M.P. z 2000 r., nr 40, poz. 774).

40 Uchwała Zgromadzenia Narodowego z 29.05.2014 r. Regulamin Zgromadzenia Narodowego zwołanego w celu wysłuchania orędzia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (M.P. z 2014 r., poz. 397).

41 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 9.

42 M. Zubik, *Gdy Marszałek Sejmu...*, s. 6.

43 G. Pastuszko, *Funkcjonowanie mechanizmu władzy państwowej w okresie wykonywania zastępstwa Prezydenta RP (uwagi na tle naczelnych zasad ustrojowych)*, „Przegląd Sejmowy” 2015, nr 5, s. 33.

44 G. Pastuszko, *Funkcjonowanie mechanizmu...*, s. 6.

Reasumując powiązania instytucji zastępstwa prezydenta z zasadami konstytucyjnymi, można wysnuć wniosek, iż zastępstwo prezydenta RP wprowadza pewne wyjątki od wskazanych norm ustrojowych.

Przejęcie funkcji głowy państwa co do zasady odbywa się *ex lege*, chyba że Konstytucja wymaga wprost swoistego potwierdzenia (tak jest przy przejściowej niemożności sprawowania urzędu, gdzie Trybunał Konstytucyjny wydaje odrębne potwierdzenie)⁴⁵. Marszałek Sejmu, względnie Senatu, nie składa przysięgi według art. 130. Jest to oczywiste, ponieważ w Polsce nie występuje model sukcesji prezydenckiej w modelu amerykańskim, gdzie uprawnienia Prezydenta przechodzą w całości wraz z tytułem. Należy jednak dodać, że w ramach zastępstwa Marszałek Sejmu nie staje się z mocy prawa chociażby Kawalerem Orderu Orła Białego czy uprawnionym do prezydenckiej emerytury⁴⁶. Należy także podkreślić, iż osoba wykonująca obowiązki głowy państwa nie musi mieć ukończonych 35 lat, tak jak stanowi art. 127 ust. 3⁴⁷.

Jak zostało już wskazane, Marszałek Sejmu wykonuje wszelkie zadania przypisane Prezydentowi RP, z zastrzeżeniem art. 131 ust. 4. Przepis ten stanowi: „Osoba wykonująca obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej nie może postanowić o skróceniu kadencji Sejmu”. Co więcej, norma wynikająca z tego przepisu bezwzględnie zakazuje tej czynności nawet w przypadku pojawienia się trudności z uformowaniem rządu. Należy ocenić to w tym aspekcie negatywnie, gdyż taka sytuacja będzie tylko pogłębiać zamieszanie, które już powstało z chwilą przejścia funkcji głowy państwa na Marszałka Sejmu⁴⁸.

Jednym z uprawnień Prezydenta RP ustanowionym w art. 118 ust. 1 jest inicjatywa ustawodawcza. Pomimo faktu, iż przepis zawiera wyczerpujący katalog podmiotów, to Marszałek Sejmu może korzystać z tego prawa, co nie tylko akceptuje literatura⁴⁹, ale także przyjęta praktyka w 2010 r. Na marginesie można dodać, że Bronisław Komorowski zgłosił dwie takie inicjatywy⁵⁰.

Powszechnie w doktrynie prawa konstytucyjnego przyjmuje się, że Marszałek Sejmu, względnie Senatu, winien korzystać z przysługujących mu uprawnień w sposób powściągliwy, tak aby głównym celem w czasie trwania zastępstwa było przede wszystkim zapewnienie ciągłości władzy państwowej. Rola Marszałka Sejmu w kontekście m.in. inicjatywy ustawodawczej nie powinna być nad wyraz aktywna⁵¹.

VI. Konstytucja RP w art. 131 ust. 3 stanowi, iż w przypadku, gdy Marszałek izby pierwszej nie jest w stanie wykonywać obowiązków prezydenckich, to funkcje głowy państwa przejmuje Marszałek Senatu – jest to zastępstwo drugiego stopnia, po raz pierwszy wprowadzone na podstawie Małej Konstytucji z 1992 r.⁵² Co więcej, na co już wskazywałem, znalazło ono zastosowanie w 2010 r. po katastrofie lotniczej w Smoleńsku.

Omawiany przepis konstytucyjny wskazuje na obiektywną przeszkodę w pełnieniu funkcji głowy państwa, *ergo* – przejście obowiązków na Marszałka Senatu z powodów subiektywnych czy politycznych byłoby niedopuszczalne⁵³. Rzeczą oczywistą jest, że aby doszło do zastępstwa drugiego stopnia, Prezy-

45 M. Zubik, *Gdy Marszałek Sejmu...*, s. 5.

46 Tamże, s. 7.

47 G. Pastuszko, *Funkcjonowanie mechanizmu...*, s. 7.

48 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 11.

49 M. Safjan, L. Bosek (red.), [w:] *Konstytucja RP. Tom II. Komentarz do art. 87–243*, Legalis/el. 2016, art. 118, teza 34.

50 Pierwsza dotyczyła prawa zamówień publicznych, a druga szczególnych zasad realizacji inwestycji w zakresie budowli przeciwpowodziowych.

51 Np.: E. Tkaczyk, *Prawo inicjatywy ustawodawczej Marszałka Sejmu wykonującego obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014, nr 12, s. 99; R. Balicki, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, art. 131.

52 Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (Dz.U. z 1992 r., nr 84, poz. 426).

53 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 12.

dent RP nie może przejściowo sprawować swojego urzędu lub jego urząd został opróżniony. Doktryna prawa konstytucyjnego przychyliła się także do analogicznego stosowania okoliczności, które uniemożliwiałyby pełnienie funkcji zastępcy przez Marszałka Sejmu. W podobny sposób ustosunkowuje się do samej procedury przejęcia obowiązków, kiedy to Prezydent RP, wiedząc o swojej przejściowej niemożności sprawowania urzędu, zawiadamia przewodniczącego izby pierwszej, w myśl art. 131 ust. 1 zd. 1⁵⁴. Problematiczną niewątpliwie byłaby sytuacja, w której Marszałek Sejmu nie jest w stanie wykonywać swoich obowiązków ze względu na przesłanki, które uzasadniają tak samo przejściową niemożność w odniesieniu do Prezydenta, określoną w art. 131 ust. 1. Konstytucja nie wskazuje, który organ miałby rozstrzygać taką sytuację⁵⁵. Jednakże ze względu na *ratio legis* art. 131 skłaniam się do wniosku, który wskazuje na zastosowanie analogii, czyli rozstrzygnięcie o niemożności wykonywania obowiązków przez Marszałka Sejmu tak jak w przypadku określonym w art. 131 ust. 1.

Niezwykle negatywnie należy ocenić tylko dwustopniowy model zastępstwa prezydenta w kontekście modeli występujących w krajach Ameryki Południowej czy Stanach Zjednoczonych. Pomimo jednak powyższego, jak i wskazania później uwag co do regulacji art. 131 należy z całą mocą podkreślić, iż polski model zastępstwa sprawdził się w nadzwyczajnej sytuacji, w jakiej znalazła się Rzeczpospolita Polska w 2010 r.

VII. Przechodząc do wskazania ułomności w polskim modelu zastępstwa prezydenta, należy rozpocząć od jego naczelną wady, czyli „krótkiej ławki rezerwowych”. Choć regulacje w wielu krajach także pozostawiają wiele do życzenia, to unormowania niektórych państw, a przede wszystkim Stanów Zjednoczonych, Brazylii czy nawet Czech powinny być wzorem dla przyszłego ustrojodawcy. Bardzo poważne i zarazem ostrożne podejście do stanowiska prezydenta w USA wykształciło kilkunastoosobową linię sukcesji⁵⁶. Co więcej, ze względu na zimnowojenne uwarunkowania Stany Zjednoczone wprowadziły instytucję *designated survivor*⁵⁷ – jest to osoba należąca do prezydenckiego gabinetu, która nie może być obecna m.in. na inauguracji prezydenckiej czy podczas wystąpienia prezydenta przed połączonymi izbami Kongresu. Jej głównym celem podczas takich wydarzeń jest zapewnienie ciągłości władzy państwowej w przypadku bliżej nieokreślonego zamachu. Podobna konstrukcja listy sukcesji znajduje się w Brazylii. Zgodnie z art. 80 Konstytucji Brazylii są to kolejno: wiceprezydent, przewodniczący Izby Deputowanych, przewodniczący Senatu Federalnego i przewodniczący Federalnego Sądu Najwyższego⁵⁸. Na gruncie europejskim ciekawe rozwiązanie posiadają Czechy. Niezależnie od przyczyn niesprawowania urzędu kompetencje głowy państwa są wykonywane w części przez Prezesa Rady Ministrów i w części przez przewodniczącego Izby Poselskiej⁵⁹.

W Polsce posiadamy widoczną lukę, która na ten moment w żaden jednoznaczny i bez wątpliwości sposób nie może być wypełniona. Krajowa regulacja nie wskazuje, kto miałby wykonywać obowiązki prezydenckie w przypadku niemożności sprawowania lub opróżnienia urzędu zarówno przez głowę państwa, jak i Marszałka Sejmu oraz Senatu. Ileż razy podczas uroczystości państwowych osoby te

54 P. Czarny, *Konstytucja...*, teza 5.

55 M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 18 i n.

56 Zgodnie z art. 2 Konstytucji USA, 25. poprawką do Konstytucji USA oraz *Presidential Succession Act of 1947* są to kolejno: wiceprezydent, spiker Izby Reprezentantów, przewodniczący pro tempore Senatu, sekretarz stanu, sekretarz skarbu, sekretarz obrony, prokurator generalny, sekretarz zasobów wewnętrznych, sekretarz rolnictwa, sekretarz handlu, sekretarz pracy, sekretarz zdrowia i opieki społecznej, sekretarz urbanizacji, sekretarz transportu, sekretarz energii, sekretarz edukacji, sekretarz spraw weteranów, sekretarz bezpieczeństwa krajowego.

57 Co możemy tłumaczyć jako „wyznaczony do przeżycia” (przyp. aut.).

58 *Konstytucja Federacyjnej Republiki Brazylii*, tłum. A. Wojtyczek-Bonnand, Warszawa 2004.

59 B. Szczurowski, *Sposoby uregulowania kwestii zastępstwa głowy państwa w razie opróżnienia urzędu lub przejściowej niemożności jego sprawowania we współczesnych republikach. Rozwiązania „typowe” i „oryginalne”*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, s. 79.

przebywają w tym samym miejscu, co więcej, zasiadając obok siebie? W obecnych czasach czarne scenariusze, które są zarezerwowane dla kina sensacyjnego, mogą stać się ponurą i fatalną w skutkach rzeczywistością. Przerwanie ciągłości władzy państwowej byłoby katastrofalne w skutkach nie tylko na gruncie wewnętrznym, ale przede wszystkim zewnętrznym. Stwierdzenie znane z 1939 r. o rozpadzie kraju i uznaniu wszystkich traktatów za nieobowiązujące, gdyż zostały zawarte z państwem nieistniejącym, mogłyby zostać użyte przeciwko Polsce.

W doktrynie prawa konstytucyjnego jednoznacznie krytykuje się tę lukę. Sugeruje się, że wówczas obowiązki prezydenckie powinna wykonywać Rada Ministrów ze względu na bliskość do stanowiska głowy państwa, wszak są to organy reprezentujące władzę wykonawczą. Wskazuje na to także domniemanie kompetencji zawarte w art. 146 ust. 2 Konstytucji⁶⁰. Niezależnie od tego Sejm lub Senat musiałyby wybrać pilnie nowego Marszałka. Powyższa propozycja dawałaby niespotykane dotąd uprawnienia przede wszystkim Premierowi. W przypadku gdy niemożność w stosunku do któregoś z przewodniczących izb parlamentu miałaby charakter przejściowy, rozwiązaniem byłoby odwołanie tego Marszałka i powołanie nowego⁶¹. Gorzej, jeśli niezwłoczny wybór będzie niemożliwy, gdyż nie byłoby kworum.

W literaturze popularnej z gatunku *political-fiction* można spotkać się z dość kontrowersyjnym rozwiązaniem. Mianowicie, obowiązki prezydenckie miałby przejąć najstarszy wicemarszałek Sejmu⁶². Nie ulega wątpliwości fakt, że w przypadku niemożności wykonywania obowiązków prezydenckich przez wszystkie uprawnione podmioty w art. 131, każde działanie będzie wątpliwe konstytucyjnie.

Poza luką „naczelną” można wskazać jeszcze kilka innych niedoskonałości art. 131 Konstytucji. Na uwagę niewątpliwie zasługuje ustawowy wymóg pełnego składu Trybunału Konstytucyjnego w przypadku orzekania o stwierdzeniu przeszkody w sprawowaniu urzędu przez Prezydenta oraz powierzenie Marszałkowi Sejmu tymczasowego wykonywania jego obowiązków. Niezebranie się narzuconego przez ustawę składu groziłoby paraliżem władz państwowych. Postuluje się, aby ograniczyć skład do mniejszego grona⁶³. Przy kwestii Trybunału Konstytucyjnego należy zastanowić się również nad rozwiązaniem zawartym w art. 45 ustawy o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym, który zobowiązuje wymienione już wcześniej podmioty do uczestnictwa w rozprawie w sprawie uznania przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta. O ile fakultatywność udzielenia upoważnienia nie powinna budzić zastrzeżeń, o tyle niepewność może powstać, kiedy to podmiot zobowiązany do uczestnictwa nie jest w stanie udzielić pełnomocnictwa. Czy rozprawa przed Trybunałem Konstytucyjnym będzie wówczas ważna?

Konstytucja wprost wskazuje w art. 131 ust. 1, że wniosek w sprawie wyżej opisanej składa Marszałek Sejmu. Pojawia się pytanie, czy w razie opróżnienia i tego urzędu analogiczne pismo może złożyć Marszałek Senatu, skoro ustawa zasadnicza tego *expressis verbis* nie nakazuje? Podobnie sytuacja wygląda w przypadku art. 128 ust. 2, gdzie obowiązkiem przewodniczącego izby pierwszej jest zarządzenie wyborów w razie opróżnienia urzędu maksymalnie w terminie 14 dni. Tutaj wydaje się, że wskazany okres jest czasem wystarczającym na powołanie nowego Marszałka Sejmu, jeśli nie byłoby go w chwili opróżnienia urzędu prezydenta.

W literaturze przedmiotu krytykuje się też niepełny katalog przyczyn opróżnienia urzędu prezydenta określony w art. 131 ust. 2 Konstytucji. S. Patyra wskazuje na problem utraty praw wyborczych wynikającej z innych przyczyn niż wyrok Trybunału Stanu np.: ze względu na orzeczenie ubezwłasnowolnienia.

60 J. Ciapała, *Prezydent w systemie ustrojowym Polski (1989–1997)*, Warszawa 1999, s. 126.

61 M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 12.

62 Przywołany przykład pojawił się w książce *Władza absolutna* autorstwa Remigiusza Mroza. Powołano się tam na art. 10b Regulaminu Sejmu, co budzi wątpliwości wobec art. 87 Konstytucji, stanowiący zamknięty katalog źródeł prawa powszechnie obowiązującego w Polsce. Jednakże należy wskazać, że rozwiązanie to byłoby sprzeczne z art. 131 ust. 3 Konstytucji.

63 W. Brzozowski, *Niemożność...*, s. 6 i n.

W takim przypadku wymagane jest zastosowanie rozumowania prawniczego *a minori ad maius* – skoro powyższa okoliczność wyklucza ubieganie się o urząd głowy państwa, to tym bardziej jest przeszkodą w jego sprawowaniu⁶⁴. Podobnie twierdzi M. Florczak-Wątor, dodając problem upływu kadencji dotychczasowego prezydenta przed zaprzysiężeniem nowego. Taka sytuacja może mieć miejsce, gdy wybory nie zostaną przeprowadzone w terminie wymaganym konstytucyjnie. Wówczas zaprzysiężenie nowej głowy państwa odbyłoby się po upływie kadencji dotychczasowej⁶⁵. Ze względu na zasadę ciągłości władzy taka ewentualność jest niedopuszczalna. Rozwiązanie, jakie się nasuwa, to przejście prezydenckich obowiązków przez Marszałka Sejmu po upływie kadencji pomimo braku bezpośredniego wskazania takiego przypadku w Konstytucji. Scenariusz, który został przedstawiony powyżej, mógł mieć miejsce w 2020 r., kiedy to ze względu na wprowadzone ograniczenia, wynikające z początku pandemii COVID-19 w Polsce, toczyła się żywa debata (nie tylko prawna) na temat wyborów prezydenckich, które koniec końców odbyły się w wątpliwym konstytucyjnie terminie.

Reasumując, należy wskazać, że pomimo debaty toczącej się w doktrynie odnośnie do tematyki zastępstwa prezydenta RP, w szczególności po 2010 r., nie ma żadnych konkretnych działań, które pozwoliłyby na poprawienie niedoskonałej regulacji. Jak podkreślałem, regulacja dotycząca zastępstwa prezydenta sprawdziła się w warunkach, z jakimi Polska mierzyła się po katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem. Jednakże analizując przepis art. 131 Konstytucji, możemy natknąć się na pewne nieścisłości, a nawet luki, które – moim zdaniem – powinny być rozpatrzone jak najszybciej poprzez dokonanie nowelizacji Konstytucji. Opróżnienie urzędu prezydenta RP w wyniku śmierci L. Kaczyńskiego było stosunkowo prostym kazusem dla konstytucyjnych uregulowań. O ile każdy nie chce dopuścić do sytuacji, w której należy użyć art. 131, o tyle rzeczywistość może stanąć w opozycji do naszych nadziei.

Bibliografia

- Balicki R., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczkowska, Lex/el. 2014, art. 126, teza 4.
- Biskupski M., *Czy Polska potrzebuje urzędu wiceprezydenta?*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2018, nr 1, s. 110–122.
- Brzozowski W., *Niemожność sprawowania urzędu Prezydenta w świetle Konstytucji RP*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, z. 1, s. 53–65.
- Ciapała J., *Prezydent w systemie ustrojowym Polski (1989–1997)*, Warszawa 1999, s. 126.
- Czarny P., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, LEX/el. 2021, art. 126, teza 2 i n.
- Florczak-Wątor M., *Konstytucyjne uregulowania problematyki zastępstwa prezydenta w Rzeczypospolitej Polskiej i państwach z nią sąsiadujących*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2010, nr 2 i 3, s. 185–207. <https://doi.org/10.15804/ppk.2010.2-3.09>
- Górecki D. (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Warszawa 2020.
- Mojak R., *Parlament a rząd w ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej Polskiej*, Lublin 2007, s. 119.
- Pastuszko G., *Funkcjonowanie mechanizmu władzy państwowej w okresie wykonywania zastępstwa Prezydenta RP (uwagi na tle naczelných zasad ustrojowych)*, „Przegląd Sejmowy” 2015, nr 5, s. 29–40.
- Patyra S., *Przesłanki i tryb przejmowania obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w ramach tzw. władzy rezerwowej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2013, nr 20, s. 33–45.

64 S. Patyra, *Przesłanki...*, s. 9.

65 M. Florczak-Wątor, *Konstytucyjne uregulowania...*, s. 6 i n.

- Safjan M., Bosek L. (red.), [w:] *Konstytucja RP. Tom II. Komentarz do art. 87–243*, Legalis/el. 2016, art. 118, teza 34.
- Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Szczurowski B., *Sposoby uregulowania kwestii zastępstwa głowy państwa w razie opróżnienia urzędu lub przejściowej niemożności jego sprawowania we współczesnych republikach. Rozwiązania „typowe” i „oryginalne”*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20/B, s. 77–89. <https://doi.org/10.15290/bsp.2016.20B.05>
- Szwabuła K., *Trzech Prezydentów jednego dnia*, Polskie Radio 24, 8.07.2010 r., <https://polskieradio24.pl/5/3/Artykul/241060,Trzech-prezydentow-w-ciagu-jednego-dnia> (dostęp: 5.06.2023).
- Tkaczyk E., *Prawo inicjatywy ustawodawczej Marszałka Sejmu wykonującego obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2014, nr 12, s. 95–108.
- Wiszowaty M.M., *Relikt monarchii czy filar republiki? Refleksje na temat instytucji Prezydenta III RP na tle polskich i amerykańskich reminiscencji ustrojowych*, [w:] *Zmieniać Konstytucję Rzeczypospolitej czy nie zmieniać?*, red. D. Dudek, 58. Ogólnopolski Zjazd Katedr Prawa Konstytucyjnego Zamość, 2–4 czerwca 2016 r., KUL, Lublin 2017, s. 136 i n.
- Wojtyczek-Bonnand A., *Konstytucja Federacyjnej Republiki Brazylii*, Warszawa 2004.
- Zubik M., *Gdy Marszałek Sejmu jest pierwszą osobą w państwie, czyli polskie interregnum*, „Przegląd Sejmowy” 2010, nr 5, s. 71–89.

Rafał Kmieciak*

Piotr Kosiński-Wajcht**

Mateusz Nowak***

Wybrane prawne aspekty e-sportu

Streszczenie

W artykule rozważamy potrzebę zapewnienia kompleksowych uregulowań prawnych dla e-sportu, jednej z najdynamiczniej rozwijających się branż w XXI w. Skupiamy się na analizie przepisów obowiązujących w Polsce, Francji i Korei Południowej oraz ich porównaniu. Przedstawiamy znaczenie praw autorskich w e-sporcie oraz analizujemy, czy jest możliwe i potrzebne wprowadzenie legalnej definicji dla gier komputerowych. Porównujemy także e-sport z tradycyjnym sportem pod kątem wykorzystania własności intelektualnej. W kontekście umów sponsoringowych, kluczowych dla rozwoju e-sportu, omawiamy problem ich marginalnej regulacji prawnej, a w konsekwencji znaczącej swobody stron w kształtowaniu treści tych umów.

Słowa kluczowe: e-sport, gry komputerowe, prawo autorskie, prawo własności intelektualnej, sponsoring

Selected legal aspects of e-sports

Abstract

The article discusses the need for comprehensive legal regulations for E-sports, one of the fastest growing industries in the 21st century. The focus is on analyzing the laws in force in Poland, France, and South Korea, and comparing them. The article presents the importance of copyright laws in E-sports and analyzes whether it is possible and necessary to introduce a legal definition for computer games. E-sports is also compared to traditional sports in terms of the use of intellectual property.

In the context of sponsorship agreements, crucial for the development of E-sports, the article discusses the problem of their limited legal regulation, and consequently, the significant freedom of the parties in shaping the content of these agreements.

Keywords: e-sports, computer games, copyright, intellectual property law, sponsorship

* Student IV roku prawa. Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: rafal.kmieciak@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0009-0001-9758-7543>

** Student IV roku prawa. Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: piotr.kosinski.wajcht@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0009-0007-3892-0282>

*** Student III roku prawa. Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: mateusz.nowak3@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6455-9450>

1. Wprowadzenie

E-sport niezaprzeczalnie stał się ważną częścią środowiska sportowego. Na przestrzeni kilku ostatnich lat można zaobserwować gwałtowny wzrost zainteresowania sportem elektronicznym, zarówno ze strony potencjalnych zawodników (graczy), jak i kibiców. Potwierdza to raport Newzoo z 2022 r., z którego wynika, że od 2020 r. corocznie do widowni śledzącej transmisje z rozgrywek e-sportowych dołącza około 100 milionów osób, a całkowitą liczbę kibiców sportu elektronicznego na koniec minionego roku ustalono na poziomie ponad 900 milionów¹. Wskazuje to na zainteresowanie zbliżone do sportu tradycyjnego. Biorąc pod uwagę rosnącą popularność tej dziedziny, wiele podmiotów inwestuje w nią coraz większe środki pieniężne. Przychody związane z e-sportem przekroczyły miliard dolarów. Jednak specyfika zawodów e-sportowych sprawia, że podstawowym źródłem dochodu są wpływy sponsorów, ponieważ większość treści dostępna jest dla widzów za darmo w Internecie².

Zasięg popularyzacji e-sportu sugeruje, że naturalnym zjawiskiem jest pojawienie się kluczowych wątpliwości dotyczących uregulowań prawnych tak dynamicznie rozwijającej się branży, dlatego w poniższej pracy prezentujemy wybrane prawne aspekty e-sportu, które naszym zdaniem, w chwili obecnej, są najistotniejsze dla sportu elektronicznego. W artykule wykażemy, że aktualnie obowiązujące rozwiązania są niewystarczające i wskażemy obszary, w których powinny nastąpić zmiany, oraz sposoby, w jakich można je zrealizować. Stanowi on rozpoznanie tematu będące wstępem do pogłębionych analiz, które zamierzamy prowadzić na dalszych etapach pracy naukowej. Nasza uwaga skupiona była wokół kwestii dotychczas wypracowanych rozwiązań polskiego ustawodawcy w zakresie sportu elektronicznego, zagadnień prawnoautorskich, które odróżniają e-sport od sportu tradycyjnego, oraz zasygnalizowanej wcześniej problematyki związanej ze sponsoringiem w sporcie elektronicznym jako fundamentem finansowania tej dyscypliny. Zdecydowaliśmy się również na zawarcie warstwy porównawczej do systemów prawnych Francji i Korei Południowej, ponieważ można w nich wyszczególnić pionierskie rozwiązania w skali Europy i świata, które mogą w naszej ocenie stanowić dobry wzorzec dla polskiego ustawodawcy.

2. Uregulowanie e-sportu w Polsce

Środowiska e-sportowe od lat postulują, aby uznać sport elektroniczny za pełnoprawną dziedzinę sportu. Jednak w wielu krajach, w tym w Polsce, można zaobserwować obawy władz państwowych przed zrównaniem e-sportu ze sportem, co prowadzi do wyhamowania debaty parlamentarnej w tym zakresie. Głównym powodem tego stanu rzeczy jest ściśle powiązanie sportu elektronicznego z grami komputerowymi, które przez dużą część opinii publicznej uznawane są za szkodliwy nawyk lub zabawę dla dzieci³. Tymczasem zrównanie e-sportu i sportu tradycyjnego nie jest jedyną z możliwych dróg jego prawnego uregulowania, czego przykład możemy zaobserwować we Francji, dlatego w tym rozdziale omówimy polskie przepisy odnoszące się do e-sportu oraz krótko porównamy je z rozwiązaniami francuskimi.

W polskim systemie prawnym brak jest legalnej definicji e-sportu, jednak przełomowy moment w postrzeganiu sportu elektronicznego w sensie prawnym nastąpił wraz z nowelizacją art. 2 ustawy o sporcie⁴

1 *Global Esports & Live Streaming Market Report*, Newzoo 2022, s. 33, <https://newzoo.com/resources/trend-reports/newzoo-global-esports-live-streaming-market-report-2022-free-version> (dostęp: 10.04.2023).

2 J. Sobczyk, *Umowa sponsoringu w e-sporcie*, [w:] *E-sport. Prawne aspekty*, red. K. Grzybczyk, Warszawa 2021, s. 138-139.

3 A. Dąbrowski, *E-sport – przydawka czy coś więcej?*, [w:] *Spółeczne zmagania ze sportem*, red. Ł. Rogowski, R. Skrobacski, Poznań 2011, s. 128 i n.

4 Ustawa z 25.06.2010 r. o sporcie (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1599 ze zm.).

(dalej jako: SportU), która została wprowadzona w 2017 r.⁵ Zmiana znacząco rozszerzyła dotychczas stosowany zakres pojęcia „sport” przez dodanie ust. 1a do artykułu 2 SportU. Głównym powodem wprowadzonej nowelizacji była chęć odrębnego zdefiniowania takich sportów jak szachy i brydż⁶, jednak niezamierzenie rozpoczęła ona również dyskusję na temat dopuszczalności umiejscowienia w jej ramach sportu elektronicznego.

Chcąc stwierdzić, czy e-sport jest sportem w rozumieniu art. 2 ust. 1a SportU, należy zastanowić się, czy spełnia on trzy przesłanki zawarte w tym przepisie, jakimi są: współzawodnictwo, oparcie na aktywności intelektualnej oraz cel, który musi być ukierunkowany na osiągnięcie wyniku sportowego. Powyższe przesłanki można uznać za spełnione w przypadku sportu elektronicznego, ponieważ występuje w nim współzawodnictwo w postaci rywalizacji o punkty w obrębie profesjonalnych lig, nagrody lub prestiż; ponadto oparty jest on na aktywności intelektualnej, która polega na planowaniu strategii i taktyki podczas rozgrywek; a także charakteryzuje go uprawianie w celu osiągnięcia wyniku sportowego, który to przejawia się we wcześniej wspomnianym współzawodnictwie o punkty rankingowe. W literaturze również ujednoliciła się opinia, że konfrontując cechy e-sportu z definicją przedstawioną w art. 2 ust. 1a SportU, można uznać go za sport⁷. Pogląd ten znalazł swoje potwierdzenie w judykaturze. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie podkreślił, że aktywność umysłowa wykorzystywana podczas grania w sporty elektroniczne stwarza możliwości rozwoju intelektualnego⁸. W kontrze wypowiedziało się natomiast Ministerstwo Sportu i Turystyki. Stwierdzono, że omawiana nowelizacja jest jedynie „symbolicznym otwarciem na środowisko e-sportowe” i na jej podstawie nie można w żadnym stopniu mówić o zrównaniu sportu elektronicznego z tradycyjnym⁹.

Podobną postawę, nacechowaną nieufnością, w stosunku do e-sportu można było zaobserwować we Francji, mimo to udało się wprowadzić do tamtejszego porządku prawnego pionierskie rozwiązania prawne w skali Europy¹⁰. Analogicznie do Polski unormowania e-sportu powstały w sposób niezamierzony wskutek wejścia w życie ustawy z 2016 r. zwanej powszechnie Prawem cyfrowym (fr. *Loi numérique*)¹¹, która w założeniu miała stanowić zbiór różnorodnych przepisów przystosowujących Republikę Francuską do wyzwań wynikających z rewolucji cyfrowej XXI w. Przepisy dotyczące rywalizacji w grach komputerowych zostały wprowadzone do Prawa cyfrowego dzięki poprawkom internautów. Ich udział w konsultacjach projektu ustawy był możliwy dzięki innowacyjnemu pomysłowi procedury ustawodawczej, która pierwszy raz w historii francuskiej legislatury przewidywała publiczną, otwartą, interaktywną dyskusję na specjalnie stworzonej w tym celu platformie internetowej¹². Pokazuje to, że

5 Ustawa z 20.07.2017 r. o zmianie ustawy o sporcie oraz ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (Dz.U., poz. 1600).

6 Zob. uzasadnienie projektu ustawy z 20.07.2017 r. o zmianie ustawy o sporcie oraz ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (Druk sejmowy nr 1410, s. 3).

7 Tak: T. Wcisło, *Finansowanie organizacji e-sportowych przez jednostki samorządu terytorialnego ze środków przeznaczonych na rozwój sportu w świetle ustawy o sporcie*, „Samorząd Terytorialny” 2019, nr 12, s. 67–69; A. Stępnik, *E-sport z perspektywy teorii sportu*, „Homo Ludens” 2009, nr 1; W. Cajsels, *Problemy prawne zatrudnienia w e-sporcie*, [w:] *E-sport. Aspekty prawne*, red. Ł. Klimczyk, M. Leciak, Warszawa 2020, s. 50.

8 Wyrok WSA w Warszawie z 27.03.2019 r., III SA/Wa 1079/18, LEX nr 2691347.

9 Zob. *Sejm przyjął nowelizację ustawy o sporcie, do definicji włączono sport elektroniczny. „Symboliczne otwarcie na środowisko esportu”*, <https://www.wirtualnemedi.pl/artykul/sejm-przyjal-nowelizacje-ustawy-o-sporcie-do-definicji-wlaczono-sport-elektroniczny-symboliczne-otwarcie-na-srodowisko-esportu> (dostęp: 19.02.2023).

10 Zob. *Explanatory Memorandum*, <https://www.republique-numerique.fr/pages/digital-republic-bill-rationale> (dostęp: 10.04.2023).

11 LOI n° 2016–1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique, nr NOR: ECFI1524250L, JORF n° 0235 du 8 octobre 2016 texte n° 1.

12 Zob. *The Digital Republic bill – Overview*, <https://www.republique-numerique.fr/pages/in-english> (dostęp: 10.04.2023).

warto angażować w procedurę legislacyjną podmioty, które są najbardziej zainteresowane stworzeniem konkretnych rozwiązań prawnych. Niezależne unormowania dedykowane zawodom w grach komputerowych przyniosły wiele korzyści zarówno samemu państwu, jak i podmiotom prywatnym zaangażowanym w działalność e-sportową. Pozwoliły m.in. na wprowadzenie definicji „zawodów w grach komputerowych”, ustalenie procedury zgłaszania i organizowania wydarzeń e-sportowych czy uregulowanie kwestii finansowania tej dyscypliny przez państwo¹³.

Konkludując, w naszej opinii pomimo uznania w prawie polskim e-sportu za sport nadal widoczna jest potrzeba doprecyzowania ram prawnych e-sportu. Jako przykład dla polskiego ustawodawcy mogłyby posłużyć omówione powyżej, wyraźnie oddzielone od regulacji dotyczących sportu tradycyjnego, rozwiązania francuskie, które pozwoliły w sposób kompleksowy unormować branżę e-sportową w tym kraju.

3. Problematyka formy organizacyjno-prawnej w działalności e-sportowej

Jednym z najpoważniejszych problemów, które aktualnie napotyka środowisko e-sportowe w Polsce jest brak istnienia związku sportów elektronicznych, który z punktu widzenia polskich przepisów jest podstawowym podmiotem prawnym, dbającym o daną dyscyplinę sportu oraz realizującym cele kulturowe i społeczne w interesie publicznym¹⁴. Jest to jedna z głównych przyczyn niezrównywanienia e-sportu ze sportami tradycyjnymi.

Jaskrawy przykład pozytywnego wpływu na rozwój sportu elektronicznego stanowi Koreańskie Stowarzyszenie e-sportu (dalej jako: KeSPA), czyli organizacja zajmująca się e-sportem w Korei Południowej. KeSPA zostało założone w 2000 r. jako pierwszy związek sportów elektronicznych na świecie. Jest to organ zarządzający 25 głównymi gramami e-sportowymi w Korei Południowej, a jego celami są: wspieranie rozwoju e-sportu, zarządzanie turniejami i ligami e-sportowymi oraz promocja i komercjalizacja sportu elektronicznego¹⁵. Naszym zdaniem profesjonalne podejście do zarządzania tą dziedziną, które występuje w Korei Południowej, powinno być standardem wdrażanym w innych państwach.

W Polsce utworzenie takiego związku umożliwiła, przynajmniej w teorii, nowelizacja SportU z 2019 r.¹⁶ W zmienionej treści art. 11 SportU zostało przewidziane szczególne rozwiązanie ubiegania się o status związku sportowego. Zgodnie z przywołanym przepisem, gdy dany związek działający w sportach nierozpoznawalnych przez Międzynarodowy Komitet Olimpijski należy do organizacji międzynarodowej, która została określona przez ministra właściwego do spraw kultury fizycznej w wydanym przez niego w formie rozporządzenia wykazie międzynarodowych federacji sportowych, to może on ubiegać się o uzyskanie zgody ministra na utworzenie polskiego związku sportowego. Do chwili obecnej żaden z polskich ministrów sportu nie skorzystał z uprawnień przyznanych mu znowelizowaną ustawą, dlatego zarejestrowanie polskiego związku sportów elektronicznych jest aktualnie niemożliwe¹⁷, jednak treść art. 11 ust. 2a SportU daje szansę na uruchomienie tej procedury w przyszłości.

Mając na uwadze istnienie możliwości założenia związku sportowego, który swoimi strukturami obejmowałby sporty elektroniczne, zasadne jest rozważenie optymalnego sposobu, w jaki taki podmiot

13 K. Kunc-Urbańczyk, *Analiza prawna regulacji e-sportowych we Francji*, [w:] *E-sport. Prawne aspekty*, red. K. Grzybczyk, Warszawa 2021, s. 321 i n.

14 E.J. Krześniak, *Ustawa o sporcie. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 88–89.

15 V. Popova, *Esports and Gaming Culture in South Korea: A „National Pastime” or Addictive Disease?*, „NOWAsia”, 13.11.2018 r., <http://novasiagnosis.com/esports-gaming-culture-south-korea-national-pastime-addictive-disease> (dostęp: 8.04.2023).

16 Ustawa z 16 października 2019 r. o zmianie ustawy o sporcie (Dz.U., poz. 2251).

17 M. Biliński, *Sport Elektroniczny. Charakter prawny*, Warszawa 2021, s. 67–70.

mógłby powstać. Obecnie w Polsce zdecydowanie dominuje praktyka tworzenia oddzielnego związku sportowego dla każdej konkretnej dyscypliny, jak np. Polski Związek Piłki Ręcznej, Polski Związek Tenisa Stołowego. Natomiast, zważając na specyfikę sportu elektronicznego, gdzie oddzielną dyscypliną sportową jest pojedyncza gra komputerowa, a czasami nawet konkretna jej wersja, należałoby zastanowić się nad rozsądniejszym rozwiązaniem. Mogłoby bowiem dość często dochodzić do sytuacji, że jakiś ze związków upadałby ze względu na uznanie danej gry komputerowej za nierentowną. Taki stan rzeczy z pewnością doprowadziłby do jeszcze większego chaosu w regulacjach e-sportowych¹⁸.

W naszej opinii zdecydowanie bardziej racjonalnym pomysłem jest wykreowanie jednego związku, który swoim zasięgiem obejmowałby wszystkie dyscypliny (gry komputerowe) sportu elektronicznego. Obecnie takie rozwiązanie istnieje w przypadku Polskiego Związku Narciarstwa, pod którego egidą znajdują się m.in. biegi narciarskie, skoki narciarskie i biathlon, dlatego środowisko e-sportowe mogłoby czerpać ze sprawdzonej już formuły. Powstanie Polskiego Związku Sportów Elektronicznych znacząco wzmocniłoby pozycję sportu elektronicznego w Polsce i dałoby szansę na korzystanie z przywilejów, które obecnie zarezerwowane są dla sportów tradycyjnych, takie jak: pobieranie stypendiów przez zawodników oraz wyłączność na powoływanie kadry narodowej¹⁹.

4. Prawo autorskie w e-sporcie

Zjawisko e-sportu opiera się na dwóch filarach. Pierwszym jest gra komputerowa, a drugim rywalizacja pomiędzy zawodnikami w konkretnej grze²⁰. Oznacza to, że termin „gra komputerowa” stanowi oś zjawiska e-sportu, a jego zdefiniowanie jest konieczne nie tylko dla zapewnienia spójności systemu prawa autorskiego, ale przede wszystkim dla prawidłowego funkcjonowania branży e-sportowej w Polsce i na świecie. Jednak sama gra komputerowa to nie wszystko, bo to właśnie rywalizacja e-sportowców oraz wszystko, co jej towarzyszy stanowi powód, dla którego e-sport w dzisiejszych czasach nabral znaczenia porównywalnego ze sportem tradycyjnym. W tej części artykułu omówimy zagadnienia dotyczące gier komputerowych oraz stosunków prawnych podmiotów branży e-sportowej.

W doktrynie funkcjonują różne definicje gry komputerowej. Jest to spowodowane rozbieżnościami w opiniach ekspertów, zarówno na poziomie unijnym, jak i krajowym. W obliczu sporu w doktrynie oraz gwałtownie rozwijającej się branży gier komputerowych ustawodawca krajowy nie zdecydował się zastosować definicji legalnej dla gier komputerowych. Postawa ustawodawcy wywołała liczne wątpliwości interpretacyjne, ale jednocześnie pozostawiła margines swobody przy ocenie, czym jest gra komputerowa. Niektórzy autorzy zrównują grę komputerową z programem komputerowym²¹. Jest to uproszczone podejście, bo choć gra komputerowa składa się z poszczególnych programów, to po pierwsze, jej celem jest zapewnienie rozrywki odbiorcom według konkretnych kryteriów, a po drugie, jej powstanie wymaga wykorzystania innych narzędzi niż *stricte* programistyczne, np.: napisanie fabuły rozgrywki, *motion capture* lub nagranie dialogów/odgłosów postaci z gry²².

18 S. Myrna, *E-sport w świetle nowelizacji ustawy o sporcie*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2020, nr 1, s. 17.

19 E.J. Krześniak, *Kluby i organizacje sportowe w prawie polskim na tle rozwiązań zagranicznych*, Warszawa 2016, s. 367–369.

20 J. Markowski, *Prawo autorskie w e-sporcie*, [w:] *Prawo autorskie w praktyce. O prawach twórców i odbiorców utworów*, red. E. Szatkowska, Warszawa 2022, s. 269.

21 B. Kaczmarek-Templin, *Web 2.0 – treści cyfrowe a wirtualne światy gier. Wybrane problemy*, „Wrocławskie Studia Sądowe” 2014, nr 4, s. 89.

22 Zob. Wyrok TS z 23.01.2014 r., C-355/12, Nintendo Co. Ltd v. PC Box Srl i 9Net Srl, ECLI:EU:C:2014:25. Trybunał wyraźnie wskazał, że warstwa audiowizualna gry posiada samoistny charakter twórczy i podlega ochronie niezależnie od programu komputerowego, który pozwala na zapoznanie się z prezentacjami ekranowymi. Trybunał w ramach swych rozważań podniósł m.in., że: „gry wideo [...] stanowią złożony materiał obejmujący nie tylko

Część autorów definiowała gry komputerowe jako utwór audiowizualny albo multimedialny²³. Nie można jednak uznać takiego podejścia za wystarczające. Z kolei Komisja Europejska zdefiniowała grę jako „elektroniczną lub skomputeryzowaną grę, w którą gra się poprzez manipulację obrazami wyświetlanymi na urządzeniu video lub na ekranie telewizora”²⁴. Za jedną z najtrafniejszych definicji uważamy tę przedstawioną przez K. Szpyta, zgodnie z którą gra komputerowa to multimedialny, wieloelementowy utwór, którego głównym celem jest zapewnianie rozrywki według pewnych z góry określonych reguł. Jeżeli uznamy tę definicję za trafną, dojdziemy do wniosku, że termin „gra komputerowa” powinien zostać zakwalifikowany jako utwór nienazwany, inny niż program komputerowy. Taka kwalifikacja prawna gier komputerowych rodzi szereg wątpliwości zarówno w prawie krajowym, jak i unijnym.

W ustawie z 7 lipca 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych²⁵ (dalej jako pr. aut.) ustawodawca poświęcił cały rozdział programom komputerowym, które na podstawie art. 74 ust. 1 pr. aut. są chronione na wzór utworu literackiego. Jeżeli gra komputerowa zostałaby zakwalifikowana do kategorii programów komputerowych, to obejmie ją ochrona gwarantowana przez ustawę, ale tym samym w znaczącym stopniu zostanie ograniczony katalog autorskich praw osobistych twórców. Jak czytamy w art. 77 ust. 1 pr. aut., do programów komputerowych nie mają zastosowania przepisy dotyczące:

- 1) nienaruszalności treści i formy utworu oraz jego rzetelnego wykorzystania;
- 2) decydowania o pierwszym udostępnieniu utworu publiczności;
- 3) nadzoru nad sposobem korzystania z utworu²⁶.

W obliczu wymienionych ograniczeń ochrony prawnoautorskiej zasadne wydaje się pytanie, czy ustawodawca powinien stworzyć odrębną od programów komputerowych kategorię gier komputerowych. Doktryna niechętnie podchodzi do takiego pomysłu. Przykładowo, zaznacza się, z czym się częściowo zgadzamy, że nie ma konieczności tworzenia odrębnej kategorii dla gier komputerowych w sytuacji, gdy przepisy dotyczące programów komputerowych można stosować wprost do gier komputerowych²⁷. Jednak stosowanie wprost przepisów o programach komputerowych do gier nie zawsze jest optymalnym sposobem ochrony praw twórcy gry komputerowej. Jest to spowodowane m.in. niejednolitym prawodawstwem unijnym, dotyczącym programów komputerowych.

Dyskusyjne wydaje się natomiast stwierdzenie, że stworzenie odrębnej kategorii gier komputerowych w ramach ustawy prawo autorskie i prawa pokrewne jest zbędne. Skoro wielu przedstawicieli doktryny przychyliła się do stanowiska, że gra komputerowa to coś więcej niż program komputerowy, rozsądne jest również założenie, że zakres ochrony prawnoautorskiej dla tej kategorii powinien być odmienny niż w przypadku zwykłego programu komputerowego. Obecne regulacje prawne nie pozwalają na podejście do gry komputerowej jak do dzieła jednolitego, dlatego wymagane jest rozdzielanie gry zarówno na elementy warstwy programowej, jak i elementy multimedialne i zapewnienie ochrony każdemu z nich²⁸.

program komputerowy, ale także elementy graficzne i dźwiękowe, które – mimo że zostały zakodowane w języku programowania – mają samoistnie charakter twórczy, niedający sprowadzić się wyłącznie do wspomnianego zakodowania”.

23 J. Barta, R. Markiewicz, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 13, red. J. Barta, Warszawa 2017, s. 1292.

24 Zob. European Commission, *Study on the Economy of Culture in Europe*, October 2006, s. 270.

25 Ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tj. Dz.U. z 2022 r., poz. 2509).

26 Szerzej: J. Markowski, *Autorskie prawa osobiste twórców gier komputerowych*, Warszawa 2020, s. 178.

27 E. Szatkowska, *Prawne aspekty e-sportu ze szczególnym uwzględnieniem prawa autorskiego*, „*Studia Prawno-ustrojowe*” 2021, nr 53, s. 435.

28 J. Markowski, *Prawo...*, s. 185–190.

5. E-sport a sport tradycyjny w kontekście prawa własności intelektualnej

Tak jak gra komputerowa to więcej niż program komputerowy, podobnie e-sport to więcej niż gra komputerowa. Główne założenia e-sportu pokrywają się z tymi występującymi w sporcie tradycyjnym: zawodnicy występują w drużynach pod nadzorem sztabu szkoleniowego, sponsorzy inwestują w zawodników, drużyny lub wydarzenia w celu uzyskania zwrotu inwestycji, a organizatorzy rozrywek starają się zapewnić najlepsze warunki dla rywalizacji e-sportowców. Nie można zapomnieć o fanach, bez których e-sport nigdy nie zyskałby na znaczeniu.

Najważniejsza różnica e-sportu wobec sportu tradycyjnego to skala, na jaką wykorzystywana jest własność intelektualna. W sporcie tradycyjnym ochrona treści objętych prawem własności intelektualnej ogranicza się do ich licencjonowania przez konkretne ligi lub organizatorów rozrywek. W e-sporcie to wydawca gry komputerowej posiada na wyłączność prawa autorskie, w tym oczywiście prawo do ich eksploatacji na turniejach²⁹. Wydawca w obliczu wykorzystania jego gry przez znaczącą społeczność e-sportową jest w komfortowej sytuacji, ponieważ to jego zgoda zadecyduje o e-sportowej przyszłości danego tytułu.

Oznacza to, że turniejowa eksploatacja gier regulowana jest wyłącznie w oparciu o licencje i umowy pomiędzy organizatorami wydarzeń e-sportowych a wydawcami. Pominięcie wydawcy w próbie organizacji wydarzenia e-sportowego, a nawet w przypadku zwykłej transmisji rozgrywki jest zatem z góry skazane na porażkę, a organizatorzy i e-sportowcy są w znacznym stopniu uzależnieni od warunków umów zaproponowanych przez wydawcę. Jako przykład niech posłuży spór, w jaki wdał się Blizzard Entertainment – właściciel gry – z koreańskimi nadawcami w przedmiocie nieautoryzowanej transmisji gry StarCraft³⁰. Wydawca pozostający w sporze z organizatorem, nadawcą lub innym podmiotem uczestniczącym w transmisji rozgrywki może pojedynczą decyzją ograniczyć wykorzystywanie swojej gry na każdym polu eksploatacji, w szczególności w ramach e-sportowych rozrywek.

Bezpośrednio z zagadnieniem relacji wydawców oraz organizatorów/e-sportowców w zakresie pol eksploatacji własności intelektualnej gry wiąże się tematyka transmisji e-sportowej jako utworu. Orzecznictwo sądów polskich dotychczas zajmowało się transmisjami sportowymi, a nie e-sportowymi, ale słuszne będzie zastosowanie przywołanej tam argumentacji na zasadzie analogii.

W orzeczeniu WSA w Warszawie z 20.02.2015 r., III SA/Wa 1078/14, wskazano, że

transmisja wydarzenia sportowego stanowi odzwierciedlenie jego przebiegu, przekazanie obrazu i dźwięku przy użyciu takich środków technicznych, aby widz mógł je na bieżąco obserwować. W przypadku transmisji/retransmisji wydarzenia sportowego nie można mówić o wartościach twórczych, indywidualnych wnoszonych przez organizatora czy podmiot transmitujący wydarzenie sportowe [...] Nie budzi wątpliwości, że wydarzenie sportowe (np. mecz piłkarski) i udział w nim sportowców nie stanowi utworu będącego przedmiotem prawa autorskiego³¹.

Argumentacja, którą posłużył się WSA, jest w naszej ocenie trafna. Poszukiwanie wartości twórczych, z natury w odtwórczym wydarzeniu, którym może być dowolna rozgrywka e-sportowa, jest pozbawione sensu. Nie oznacza to jednak, że transmisja e-sportowa jest zupełnie pozbawiona elementów twórczych lub chronionych, do takich zaliczymy m.in. fragmenty rozgrywki, wizerunki graczy, znaki towarowe, a nawet niektóre działania operatorów rozgrywki³².

29 Tamże, s. 190–195.

30 K. Tong-hyung, *Blizzard przysięga wystąpić do sądu przeciwko MBC*, https://www.koreatimes.co.kr/www/news/tech/2010/12/133_77381.html (dostęp: 28.02.2022).

31 Wyrok WSA w Warszawie z 20.02.2015 r., III SA/Wa 1078/14, POP 2015, nr 3, poz. 255–258.

32 J. Markowski, *Prawo...*, s. 198–205.

Jak jednak chronić prawa związane z transmisją e-sportową? Źródeł ich ochrony należy poszukiwać w prawach pokrewnych uregulowanych w art. 97 pr. aut., który stanowi, że bez uszczerbku dla praw twórców, artystów wykonawców, producentów fonogramów i wideogramów, organizacji radiowej lub telewizyjnej przysługuje wyłączne prawo do rozporządzania i korzystania ze swoich nadań programów w zakresie³³:

- 1) utrwalania;
- 2) zwielokrotniania określoną techniką;
- 3) nadawania przez inną organizację radiową lub telewizyjną;
- 4) reemitowania;
- 5) wprowadzania do obrotu ich utrważeń;
- 6) odtwarzania w miejscach dostępnych za opłatą wstępu;
- 7) udostępniania ich utrważeń w taki sposób, aby każdy mógł mieć do nich dostęp w miejscu i w czasie przez siebie wybranym.

W sytuacji, gdy transmisja e-sportowa zostanie utrwalona, to w myśl art. 94 pr. aut. stanie się ona wideogramem i będzie przysługiwać podmiotowi, który jako pierwszy utrwał taką transmisję.

Przedstawiona analiza relacji zachodzących pomiędzy wydawcami gier a organizatorami i e-sportowcami w kontekście eksploatacji własności intelektualnej zobrazowała, że wraz z rozwojem rynku e-sportowego występuje tendencja do profesjonalizacji i formalizacji tych stosunków. Wydawcy mają prawo do kontrolowania sposobów, w jakie ich gry są wykorzystywane, w tym również w transmisjach e-sportowych. To stawia organizatorów/e-sportowców przynajmniej w teorii na słabszej pozycji w relacjach z wydawcami gier. Nie oznacza to jednak, że w praktyce tak to wygląda. Cały ekosystem e-sportowy uzależniony jest od zachowania delikatnej równowagi sił pomiędzy wszystkimi podmiotami uczestniczącymi w obrocie.

Wielu wydawców gier zauważa potencjał rynku e-sportowego i chce korzystać z jego rozwoju. Dlatego też coraz częściej wydawcy decydują się na zawieranie umów z organizatorami/e-sportowcami w celu promocji swoich gier w transmisjach e-sportowych. Takie umowy często obejmują korzystne warunki finansowe dla organizatorów i e-sportowców oraz zapewniają im większą swobodę w wykorzystywaniu treści związanych z grą w transmisjach e-sportowych.

6. Sponsoring w e-sporcie

Sponsoring w e-sporcie to coraz bardziej popularna praktyka, polegająca na wspieraniu drużyn, zawodników, streamerów lub turniejów związanych z grami wideo przez firmy. Sponsoring oferuje olbrzymi potencjał marketingowy i jest nierzadko wykorzystywany przez firmy, które chcą dotrzeć do młodej grupy konsumentów, będącej główną grupą odbiorców e-sportu. To istotne źródło finansowania dla organizacji e-sportowych, pozwalające przedsiębiorcom na wypromowanie swoich produktów lub usług wśród fanów e-sportu. Sponsorzy e-sportowi najczęściej oferują wsparcie finansowe, a także dostarczają sprzęt i akcesoria gamingowe, takie jak klawiatury, myszki, słuchawki czy monitory. W zamian otrzymują reklamę swoich produktów podczas transmisji turniejów i innych wydarzeń e-sportowych. Sponsoring w tym sektorze jest zwykle wykorzystywany do promocji produktów z branży komputerowej, elektronicznej, napojów energetycznych, odzieżowych i telekomunikacyjnych.

Regulacja prawna sponsoringu w e-sporcie jest kwestią, która zyskuje na znaczeniu w miarę rozwoju tego sektora. Obecnie w większości krajów, w tym w Polsce, brak jest specjalnych przepisów normujących sponsoring w e-sporcie. W Europie istnieje European Esports Federation (EEF) stworzona przy Parlamencie Europejskim, której celem jest poprawa standardów w e-sporcie i zapewnienie uczciwej rywalizacji, a w ramach tego działania omawia się m.in. kwestię wpływu sponsorów na rozgrywki i zawodników³⁴.

33 Tamże, s. 271.

34 Zob. *About Esports Europe – The Official Website of Esports Europe*, <https://eef.gg/about/> (dostęp: 23.03.2023).

7. Sponsoring e-sportowy z punktu prawnego

W polskim porządku prawnym brak jest ustawowej definicji sponsoringu. Najpowszechniejsze doktrynalne ujęcie sponsoringu stworzył L. Stecki, według którego

sponsoring oznacza w zasadzie odpłatne przysporzenie majątkowe, wyrażające się w pieniądzu, rzeczach lub usługach, dokonywane przez określony podmiot gospodarczy (sponsora) na rzecz wybranej osoby fizycznej, organizacji, instytucji lub innej struktury prawnej (sponsorowanego) w celu wykonania przez nią czynności wskazanych w umowie sponsoringu, a zmierzających do utrwalenia lub spotęgowania renomy tego podmiotu, do podwyższenia stopnia jego popularności w odnośnym środowisku społecznym oraz zwiększenia jego zysków³⁵.

Szeroki zakres możliwych świadczeń obydwu ze stron nadaje temu sformułowaniu sponsoringu uniwersalny charakter i nie ogranicza świadczeń tylko do wyrażonych w pieniądzu, lecz również zezwala na świadczenia w rzeczach czy usługach, które mają najczęściej miejsce w przypadku e-sportu.

Węższe sformułowanie umowy sponsoringu konstruuje W.J. Katner:

przedsiębiorca (sponsor) zobowiązuje się spełnić określone świadczenie pieniężne na rzecz wspomaganie działalności prowadzonej przez sponsorowanego lub dla osiągnięcia pożądanego przez niego celu ogólnego w zamian za co sponsorowany zobowiązuje się do działań reklamowych, marketingowych lub innych działań wspierających gospodarczą działalność sponsora³⁶.

W przypadku tego ujęcia umowy sponsoringowej wyłączeniu uległy świadczenia przez sponsorującego niemające formy pieniężnej. Sformułowane przez Katnera spojrzenie trafnie opisuje sponsorowanie drużyn e-sportowych polegające na finansowaniu ich działalności i pozwolenie na przygotowywanie się do turnieju, gdzie będą reklamować sponsora, lecz wyklucza wszystkie inne umowy sponsoringowe opierające się na świadczeniach niepieniężnych ze strony sponsorującego.

Umowa sponsoringowa nie ma ustawowo wymaganej formy. Zwyczajowo przyjmuje się formę pisemną lub dokumentową. Jest to typ umowy zobowiązująco-rozporządzającej, gdzie zarówno po stronie sponsora, jak i sponsorowanego istnieje obowiązek spełnienia określonego świadczenia. Umowa sponsoringowa jest umową cywilnoprawną, co oznacza, że jest to umowa zawierana pomiędzy dwoma podmiotami cywilnymi (osobami fizycznymi lub prawnymi) na zasadach określonych w Kodeksie cywilnym.

W umowie sponsoringowej określa się szczegółowe warunki dotyczące finansowania i promocji działań sponsorowanych, a także korzyści, jakie sponsor uzyska z umowy. W przypadku umów sponsoringowych dotyczących promocji produktów lub usług często spotyka się umowy o świadczenie usług reklamowych lub umowy o współpracę w dziedzinie marketingu. W przypadku umów sponsoringowych dotyczących działań kulturalnych lub sportowych umowa ta może przybrać formę umowy o dzieło lub umowy zlecenia.

Termin „sponsorowany” w e-sporcie może odnosić się do gracza lub drużyny i niekiedy turnieju, który otrzymuje określone wsparcie od sponsorów w celu promocji ich marki podczas rozgrywek e-sportowych. Gracze lub drużyny w e-sporcie mogą być sponsorowani na różne sposoby. W zależności od rodzaju umowy sponsoringowej sponsor może udzielić wsparcia finansowego w postaci nagrody pieniężnej, premii, kontraktu na ekskluzywny sprzęt lub udostępnienie specjalnych narzędzi i technologii, które poprawią ich wyniki. Popularne staje się również przekazywanie sprzętu dla sponsorowanego w celu rozdania go wśród swoich fanów i kibiców w różnych formach konkursów.

35 J. Sobczyk, *Umowa...*, s. 140.

36 Tamże.

W zamian za wsparcie finansowe lub materialne ze strony sponsorów gracze lub drużyny zobowiązują się do promocji ich marek i produktów. Promocja ta może obejmować: wyświetlanie logo i nazwy sponsora na strojach, sprzęcie, w mediach społecznościowych oraz na stronie internetowej drużyny lub gracza, współpracę z zespołem w kampaniach marketingowych i reklamowych, a także udział w wydarzeniach oraz turniejach e-sportowych. Gracze oraz drużyny, które są sponsorowane, mają również obowiązek zachowania pozytywnego wizerunku i zgodności z umową sponsorską³⁷. Sponsorowany w e-sporcie ma również pewną swobodę w podejściu do promocji marki sponsora, aby zapewnić, że ich własny wizerunek pozostanie spójny z wartościami drużyny lub gracza.

Podobnie jak tradycyjne drużyny sportowe zespoły e-sportowe grają w wielu turniejach. Ich ekspozycja, a zatem liczba wyświetleń, jakie otrzymuje znak sponsora, zależy od tego, w jakich turniejach grają i jak daleko posuwają się w tych turniejach. Tradycyjne umowy sponsoringu sportowego zwykle zawierają klauzulę, która zmienia umowę, gdy zespół jest odcięty od konkretnej ligi; chroni to sponsorów przed zablokowaniem się w kosztownej umowie z zespołem, który nie utrzymuje zakładanych wyników. Jednak e-sport jest znacznie mniej binarny. Doradcy dobrze rozumiejący strukturę turniejów i względne znaczenie każdego turnieju mogą sporządzić klauzule wariacyjne, aby chronić sponsorów przed nieprzewidywalnością graczy, utratą wiarygodności i spadkiem wartości³⁸.

Nie jest możliwe uniknięcie występowania sprzecznych interesów, gdy konkurujące ze sobą przedsiębiorstwa zdecydują się na sponsorowanie indywidualnego gracza czy też drużyny e-sportowej, a drugie przedsiębiorstwo sponsorować będzie turniej, na którym ta drużyna ma zagrać. Wizerunek może być jednym z przyczyn wystąpienia konfliktu pomiędzy sponsorami, sponsor drużyny e-sportowej może chcieć, aby gracze zachowywali się w określony sposób, by chronić wizerunek drużyny jako całości, podczas gdy sponsor indywidualnego gracza może chcieć, aby ten grał w sposób, który przyciągnie jak najwięcej fanów, nie zwracając uwagi na wynik drużyny czy meczu. Prawo do wyłącznej reklamy danego sektora zagwarantowane przez sponsorowanego może stanowić problem, gdy sponsorem turnieju będzie bezpośredni konkurent sponsorującego daną drużynę. Taką kwestię należy przewidzieć i rozwiązać odpowiednim postanowieniem umownym, aby uniknąć w przyszłości komplikacji.

W polskim prawie istnieje kilka ograniczeń co do tożsamości sponsora w przypadku imprez masowych, jakimi są turnieje e-sportowe. Zakazane jest sponsorowanie przez producenta lub importera wyrobów tytoniowych lub innych powiązanych produktów³⁹. Sponsorujące firmy bukmacherskie muszą być legalnie działającymi na terenie Polski⁴⁰. Ograniczenia występują również w stosunku do producentów i dystrybutorów napojów alkoholowych w przedziale od 8 do 18%⁴¹.

37 A. Stefanicka, R. Stefanicki, *Wybrane prawne aspekty umowy sponsoringu* „Prawo Spółek” 2002, nr 3, s. 51.

38 F. Zonars, *Five Important Legal Issues For Esports Organizations In 2021*, LinkedIn, 26.01.2021 r., <https://www.linkedin.com/pulse/five-important-legal-issues-esports-organizations-2021-frank-zonars> (dostęp: 17.02.2023).

39 Art. 8 ust. 2 ustawa z 9.11.1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 276 ze zm.).

40 Art. 29 ust. 1 zd. 2 ustawa z 19.11.2009 r. o grach hazardowych (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 227) – dozwolona jest reklama zakładów wzajemnych (bukmacherskich), na których urządzenie zostało udzielone zezwolenie. Oznacza to, że najpierw należy uzyskać opisane powyżej zezwolenie Ministra Finansów na urządzenie zakładów bukmacherskich, ażeby móc je następnie reklamować.

41 Ograniczenie to zostało wprowadzone w art. 13¹ ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 165 ze zm.).

8. Sponsoring w e-sporcie dzisiaj

W 2022 r. globalne wydatki na sponsoring e-sportowy wyniosły 837 milionów dolarów⁴², stanowiąc główne źródło dochodów w e-sporcie. Najwięcej pieniędzy wydali sponsorzy z branży technologicznej, napojów energetycznych i sportowych. Znane marki sponsorujące e-sport to między innymi: Coca-Cola, Red Bull, Intel, Nissan, Mastercard, Logitech, Samsung. Niektóre z tych marek zaczęły wspierać e-sport już kilka lat temu, a inne dopiero teraz dostrzegają ogromny potencjał tego rynku. Najwięcej pieniędzy w e-sporcie przyciąga rywalizacja w grze League of Legends (LoL), Dota 2 i Counter-Strike: Global Offensive (CS:GO). W 2022 r. LoL generowało łączne przychody w wysokości 1630 milionów dolarów⁴³, Dota 2 – 292 milionów dolarów⁴⁴. Niektóre organizacje e-sportowe mają kilku sponsorów. Przykładowo, drużyna Cloud9 ma na swoim koncie takie marki, jak Red Bull, Puma, AT&T, Microsoft, BMW.

Firmy zajmujące się sportem tradycyjnym zaczynają inwestować w e-sport. Przykładowo, Paris Saint-Germain, Real Madryt, FC Barcelona oraz inne kluby piłkarskie zaangażowały się w e-sport, tworząc własne drużyny lub wspierając już istniejące. Wraz z rosnącym zainteresowaniem e-sportem pojawiły się również specjalistyczne agencje i platformy do zarządzania sponsoringiem w e-sporcie, takie jak: Esports Mogul, RektGlobal czy Gamingzone Entertainment. Te platformy pomagają w zarządzaniu i monitorowaniu kampanii marketingowych związanych z e-sportem, umożliwiając sponsorom bardziej efektywne wykorzystanie swoich budżetów marketingowych.

9. Wnioski

Wiele sektorów związanych ze sportem elektronicznym wymaga szczegółowych uregulowań ze względu na swój specyficzny charakter. Można przypuszczać, że polska branża e-sportowa będzie rozwijać się dalej w coraz szybszym tempie, niezależnie od tego, jakie wsparcie będzie otrzymywać ze strony państwa. Z powodu wzrostu popularności oraz profesjonalizacji e-sportu zarówno ze strony potencjalnych zawodników (graczy), ale też inwestorów, to właśnie władzom państwowym powinno w jak największym stopniu zależeć na dokładnym unormowaniu tej dyscypliny. Naszym zdaniem zmiany wprowadzane do tej pory stanowią jedynie o otwarciu się ustawodawcy na tę rozwijającą się dziedzinę. Nie są one jednak odpowiedzią na postulaty środowiska e-sportowego. Fundamentalnym krokiem wydaje się być zaprzestanie kategoryzowania e-sportu jedynie jako rozrywki lub szkodliwego nałogu.

Również gra komputerowa nie może być na tym etapie rozwoju technologii utożsamiana jedynie z programem komputerowym – to uproszczone podejście, które było akceptowalne w latach 80. XX w. – gra zawiera w sobie zarówno warstwę programową, jak i multimedialną i ma zapewnić rozrywkę według określonych kryteriów. W naszej opinii stworzenie definicji legalnej dla gier komputerowych zapewniłoby jednolitą ochronę, dzięki czemu nie byłoby potrzeby posiłkowania się przepisami dotyczącymi programów komputerowych, które są rozproszone w Unii Europejskiej – wiele aktów reguluje podobną materię. Biorąc jednak pod uwagę obecny stan prawny oraz fakt, że gra komputerowa to amalgamat mający wiele elementów, ochrona gry komputerowej jako całości bez wypracowania wspólnego stanowiska oraz interwencji ustawodawcy wydaje się niemożliwa.

42 Zob. *eSports market revenue worldwide in 2022, by segment*, <https://www.statista.com/statistics/490358/esports-revenue-worldwide-by-segment/> (dostęp: 29.03.2023).

43 Zob. J. Bevan, *League of Legends Revenue and User Stats (2023)*, <https://mobilemarketingreads.com/league-of-legends-revenue-and-user-stats/> (dostęp: 29.03.2023).

44 Zob. J. Kakade, *Dota 2 reportedly Generated \$293 Million from Battle Pass*, 18.01.2023 r., <https://diredota.com/2023/01/18/dota-2-reportedly-generated-300-million-battle-pass/> (dostęp: 29.03.2023).

Sponsoring dla przyszłości e-sportu jest kluczowym elementem, pozwalającym na jego finansowanie i rozwój. Sponsorzy w zamian za swoje wsparcie otrzymują reklamę w grupie odbiorców zmagani w grach elektronicznych na całym świecie. W odróżnieniu od sportu tradycyjnego na turniejach zazwyczaj rozgrywane są potyczki w kilku najpopularniejszych tytułach e-sportowych. W przypadku najbardziej popularnych gier takich jak Dota 2, LoL organizowane są dla nich osobne wydarzenia z fazami finałowymi. Ekspozycja sponsora może więc być różna w zależności od tego, czy sponsoruje turniej, czy też daną drużynę oraz tego, jak daleko zajdzie ona w turnieju. W odróżnieniu od sportu tradycyjnego e-sport daje sponsorowi okazje do ekspozycji swojej marki, nie tylko w trakcie samego turnieju, ale również podczas transmitowanych treningów poszczególnych graczy na takich platformach, jak: Twitch, YouTube oraz Kick. Jest to według nas pozytywne zjawisko, dające perspektywy dalszego rozwoju oraz szansę na włączanie nowych tytułów gier do zmagani e-sportowych dzięki finansowaniu graczy i drużyn.

Bibliografia

- Barta J., Markiewicz R., [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 13, red. J. Barta, Warszawa 2017.
- Biliński M., *Sport Elektroniczny. Charakter prawny*, Warszawa 2021.
- Cajsel W., *Problemy prawne zatrudnienia w e-sporcie*, [w:] *E-sport. Aspekty prawne*, red. Ł. Klimczyk, M. Leciak, Warszawa 2020.
- Dąbrowski A., *E-sport – przydawka czy coś więcej?*, [w:] *Społeczne zmagania ze sportem*, red. Ł. Rogowski, R. Skrobacski, Poznań 2011.
- Kaczmarek-Templin B., *Web 2.0 – treści cyfrowe a wirtualne światy gier. Wybrane problemy*, „Wrocławskie Studia Sądowe” 2014, nr 4.
- Krześniak E.J., *Kluby i organizacje sportowe w prawie polskim na tle rozwiązań zagranicznych*, Warszawa 2016.
- Krześniak E.J., *Ustawa o sporcie. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Kunc-Urbańczyk K., *Analiza prawna regulacji e-sportowych we Francji*, [w:] *E-sport. Prawne aspekty*, red. K. Grzybczyk, Warszawa 2021.
- Markowski J., *Autorskie prawa osobiste twórców gier komputerowych*, Warszawa 2020.
- Markowski J., *Prawo autorskie w praktyce. O prawach twórców i odbiorców utworów*, red. E. Szatkowska, Warszawa 2022.
- Myrna S., *E-sport w świetle nowelizacji ustawy o sporcie*, „Prawo Mediów Elektronicznych” 2020, nr 1.
- Sobczyk J., *Umowa sponsoringu w e-sporcie*, [w:] *E-sport. Prawne aspekty*, red. K. Grzybczyk, Warszawa 2021.
- Stefanicka A., Stefanicki R., *Wybrane prawne aspekty umowy sponsoringu*, „Prawo Spółek” 2002, nr 3.
- Stępnik A., *E-sport z perspektywy teorii sportu*, „Homo Ludens” 2009, nr 1.
- Szatkowska E., *Prawne aspekty e-sportu ze szczególnym uwzględnieniem prawa autorskiego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 53.
- Wcisło T., *Finansowanie organizacji e-sportowych przez jednostki samorządu terytorialnego ze środków przeznaczonych na rozwój sportu w świetle ustawy o sporcie*, „Samorząd Terytorialny” 2019, nr 12.

Akty prawne

- LOI n° 2016–1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique, nr NOR: ECFI1524250L, JORF n° 0235 du 8 octobre 2016 texte n° 1.
- Ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 165 z późn. zm.).

- Ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2509).
- Ustawa z 9.11.1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 276 z późn. zm.).
- Ustawa z 19.11.2009 r. o grach hazardowych (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 227).
- Ustawa z 25.06.2010 r. o sporcie (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1599 ze zm.).
- Ustawa z 20.07.2017 r. o zmianie ustawy o sporcie oraz ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (Dz.U. z 2017 r., poz. 1600).
- Ustawa z 16.10.2019 r. o zmianie ustawy o sporcie (Dz.U. z 2019 r., poz. 2251).
- Uzasadnienie projektu ustawy z 20.07.2017 r. o zmianie ustawy o sporcie oraz ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (Druk sejmowy nr 1410, s. 3).

Orzecznictwo

- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z 23.01.2014 r., C-355/112, Nintendo Co. Ltd v. PC Box Srl i 9Net Srl 5.
- Wyrok WSA w Warszawie z 20.02.2015 r.; III SA/Wa 1078/14, POP 2015, nr 3, poz. 255–258.
- Wyrok WSA w Warszawie z 27.03.2019 r.; III SA/Wa 1079/18, LEX nr 2691347.

Źródła internetowe

- About Esports Europe – The Official Website of Esports Europe*, <https://eef.gg/about/> (dostęp: 23.03.2023).
- Bevan J., *League of Legends Revenue and User Stats (2023)*, <https://mobilemarketingreads.com/league-of-legends-revenue-and-user-stats/> (dostęp: 29.03.2023).
- The Digital Republic bill – Overview*, <https://www.republique-numerique.fr/pages/in-english/> (dostęp: 10.04.2023).
- eSports market revenue worldwide in 2022, by segment*, <https://www.statista.com/statistics/490358/esports-revenue-worldwide-by-segment/> (dostęp: 29.03.2023).
- Explanatory Memorandum*, <https://www.republique-numerique.fr/pages/digital-republic-bill-rationale/> (dostęp: 10.04.2023).
- Global Esports & Live Streaming Market Report*, Newzoo 2022, <https://newzoo.com/resources/trend-reports/newzoo-global-esports-live-streaming-market-report-2022-free-version> (dostęp: 10.04.2023).
- Kakade J., *Dota 2 reportedly Generated \$293 Million from Battle Pass*, <https://diredota.com/2023/01/18/dota-2-reportedly-generated-300-million-battle-pass/> (dostęp: 29.03.2023).
- Popova V., *Esports and Gaming Culture in South Korea: A „National Pastime” or Addictive Disease?*, „NOWAsia”, 13.11.2018 r., <http://novasiagnosis.com/esports-gaming-culture-south-korea-national-pastime-addictive-disease> (dostęp: 8.04.2023).
- Sejm przyjął nowelizację ustawy o sporcie, do definicji włączono sport elektroniczny. „Symboliczne otwarcie na środowisku esportu”*, <https://www.wirtualnemedia.pl/arttykul/sejm-przyjal-nowelizacje-ustawy-o-sporcie-do-definicji-wlaczono-sport-elektroniczny-symboliczne-otwarcie-na-srodowisko-esportu/> (dostęp: 19.02.2023).
- Tong-hyung K., *Blizzard przysięga wystąpić do sądu przeciwko MBC*, https://www.koreatimes.co.kr/www/news/tech/2010/12/133_77381.html (dostęp: 28.05.2023).
- Zonars F., *Five Important Legal Issues For Esports Organizations in 2021*, LinkedIn, 26.01.2021 r., <https://www.linkedin.com/pulse/five-important-legal-issues-esports-organizations-2021-frank-zonars> (dostęp: 17.02.2023).

